

GRUDE U IMOTI: LJUDI, RODOVI I DEMOGRAFSKA GIBANJA

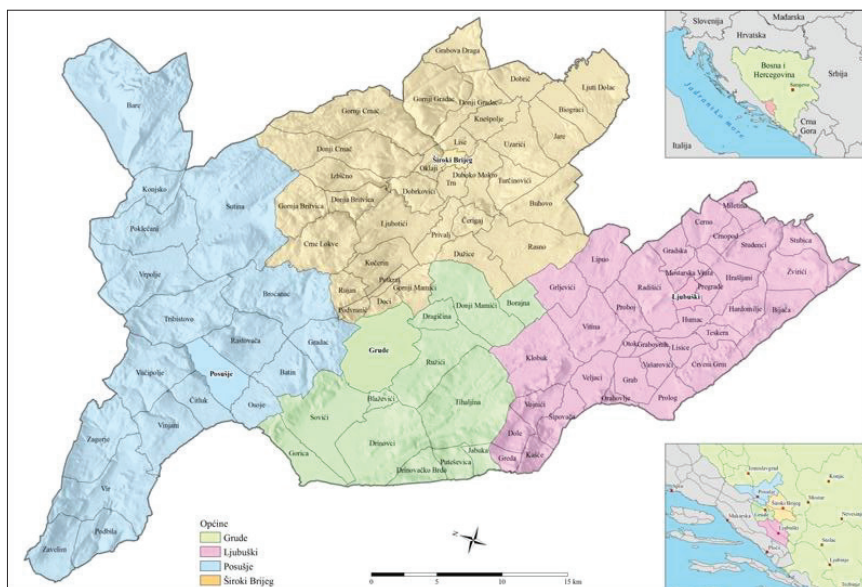
U ovome radu donosimo i interpretiramo najraniji spomen naselja Grude u Hercegovini. To je bio povod razmatranju o povijesti stanovništva toga naselja kroz prizmu povijesti tamošnjih rodova i prezimena, ali i još nekih aspekata demografske prošlosti. Tim više što su Grude doista povijesnodemografska *terra incognita*. U javnom diskursu u BiH postoje nastojanja negiranja tamošnjega hrvatskoga etnikuma, što se pokušava etablirati i u (pseudo)znanstvenom miljeu, vrlo često njegovom „arnautizacijom“, za što sličnost toponima Grude i etnonima Gruda služi kao svojevrsni *nervus probandi*. Te smo pokušaje povijesno-jezičnim argumentima opovrgnuli.

Ključne riječi: Grude; Imota; Bekija; Hum; Hercegovina; Trogir; migracije; rodovi; prezimena; povijesna demografija.

Uvod

Grude su općina i općinsko središte u Zapadnohercegovačkoj županiji, u jugozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine; omeđene su sa sjevera Općinom Posušje, s istoka gradom Široki Brijeg, s juga gradom Ljubuškim te sa zapada Imotskom krajinom, odnosno tamošnjim gradom Imotskim i općinama Zmi-javci i Runovići-Slivno u Splitsko-dalmatinskoj županiji (Republika Hrvatska).¹ Štoviše, i Grude su do imperijalnih razgraničenja početkom 18. stoljeća bile dio drevne, srednjovjekovne, hrvatsko-humske župe, kasnije nahije, Imote. Upravo je i njihov prvi pisani spomen vezan za Imotu, što je, uostalom, i povod pisanju ovoga rada.

¹ Općina Grude uspostavljena je 1. rujna 1955. (odnosno Ukazom o proglašenju Zakona o području srezova i općina u NR BiH, Sl. list NR BiH, god XI, broj 17. od 12. srpnja 1955.) na prostoru površine od 220,75km², koji je do tada pripadao općinama Ljubuški i Široki Brig. Prema popisu iz 2013., Općina Grude ima 17.308 žitelja u 13 naselja, a samo naseljeno mjesto Grude ima 4.347 stanovnika. Usp. *Prostorni plan općine Grude za period od 2019. do 2032. godine*, 2018. Grude: Služba za prostorno uređenje, imovinsko-pravne, geodetske poslove i katastar, 17-18.

Slika 1. Općina Grude s naseljima na zemljovidu (Županije zapadnohercegovačke)
 Izvor: Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove ŽZH

Nakon spomenutoga imperijalnoga, mletačko-osmanskog, razgraničenja kojim je podijeljena stara Imota dio koji je ostao pod osmanskom upravom nazvan je *bekiye-i Imotski*,² ostatak Imotskoga, kojemu su pripale i Grude. Otada se za oznaku tog prostora u upravnom i svakodnevnom govoru počeo rabiti naziv Bekija, odnosno Bekijaši ili Bekijani te Bekijke ili Bekinke za njegove žitelje i žiteljke.

Za „rođendan“ nekoga naselja, odnosno za dan koji se na poseban način obilježava, često se uzima ulazak u pismenu kulturu, odnosno njegov najraniji spomen u pisanim vrelima.³ No, tako nije i s Grudama.⁴ Bez obzira na to što je tu ljudski život i život njegovih zajednica bujao najkasnije od brončanoga doba,⁵ za njih je

² Tur. bekiye, bakiye < ar. bāqiyā = 'ostatak'. Usp. Škaljić, Abdulah, 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 133.

³ To je slučaj primjerice sa susjednim Ljubuškim, gdje je za Dan grada uzet nadnevak prvoga spomena.

⁴ Grudama je to, kao i većini gradova i općina u Hercegovini, spomendan nebeskoga zaštitnika, uzet iz poklada i kalendara Katoličke crkve, u ovome slučaju Sv. Kata.

⁵ Možda čak i iz bakrenoga doba, jer je tu pronađena bakrena sjekira. Na samom ulazu u Grude iz smjera Ljubuškoga, u ataru sela Dragićina, na jednome brijegu postoji impozantna gradina, zvana Mandina gomila, s golemom količinom rasutoga kamenja, s mjestimično kiklopskim blokovima, a osim ostataka kiklopskih podzida vidljivi su i dijelovi polučetvrtastih ili lučnih kula, također

prvi spomen već dugo, više od pola stoljeća, bila 1575. godina, kada su spomenute u jednoj osmanskoj ispravi, a što je 1964. objelodanio Marko Vego.⁶ Međutim, to više neće stajati jer je u prvoj polovici 15. stoljeća jedan mladić iz sela Gruda u Imoti prispio u Trogir na učenje kožarskoga (krznarskoga, kožuharskoga)⁷ zanata, a što je uredno zabilježeno u tamošnjem notarijatu. Zahvaljujući tome, ime Gruda ušlo je u orbitu pismene kulture gotovo stoljeće i pol ranije nego što se to do sada držalo. Budući da već gotovo dva desetljeća raspoložemo tim podatkom, to ćemo ga konačno objelodaniti i raspraviti. K tome, kako je riječ o momčiću, žitelju sela Gruda, prigoda je to da se još jednom progovori o njihovim ljudima, da se pretrese rodovska slika i slika stanovništva uopće te da se ocrtaju demografska kretanja toga naselja do modernoga doba kroz grubu skicu, iako je to već nekoliko puta fragmentarno i površno činjeno u prethodnim razdobljima.⁸

s megalitskim zidovima. I u samim Grudama postoji mnoštvo arheoloških nalaza koji svjedoče o dobroj naseljenosti toga prostora i kontinuitetu od prapovijesti do kasnoga srednjega vijeka. Primjere u Andrijanićima je evidentirano osam gomila, u Dubravi izvangradinsko naselje i tumuli, u G. Zorićima veliki tumul, a na lokalitetu Gradina rimsko i kasnoantičko naselje, koje zauzima prostor veličine 1 ha. Lokalitet Gradina postoji i u grudskome zaseoku Vručice, s kulturnim slojevima od prapovijesti preko rimskoga doba do kasnoga srednjega vijeka. Nadalje, u Grudama je, u prapovijesnoj nekropoli, pronađena brončana kaciga grčko-ilirskoga tipa te veći broj brončanih fibula, igala, narukvica, sljepoočnih kolutova i dugmadi. U ataru sela Grude nekoliko je lokaliteta iz rimskoga razdoblja i čak 12 kasnosrednjovjekovnih nekropola (Grude i Alagovac) s 48 biliga. Usp. *Arheološki leksikon BiH*, tom 3, Sarajevo: Zemaljski muzej BiH, 1988., 320, passim.; Vučić, Edita, 2018. *Kasnosrednjovjekovne nekropole stećaka zapadne Hercegovine*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 127-135; <https://hercegovina-geoarheo.blogspot.com/2015/05/predstavljamo-mandina-gomila-kod-gruda.html> (pristup 12. 2. 2024.).

- ⁶ Vego, Marko, 1964. *Bekija kroz vijekove*, Sarajevo: Narodni univerziteti Grude i Posušje, 98; O tome spomenu nešto opširnije u nastavku.
- ⁷ Iako riječ *pilipario* (*piliparius*, *pelliparius*), kako je upisano u ispravi, može imati trojako značenje (kožar, kožuhar, krznar), mi se odlučujemo za kožarsko i tako ćemo ga rabiti u nastavku. Usp. Stjepović, Stijepo, 2018. *Forenses et habitatores Arbi: Identitet stranaca i doseljenika u srednjovjekovlju*, *Europa orientalis*, no. XXXVII, Roma: Sapienza university, 277, 281; Zjačić, Mirko, 1956. Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 3, Rijeka, Pazin: Državni arhiv, 21. I. Benyiovsky Latin prevodi je kao krznar, usp. Benyovsky Latin, Irena, 2019. *Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika krajem 13. stoljeća*, u: *8. istarski povijesni biennale. Artisan et mercatores...: O obrtnicima i trgovcima na jadranskom prostoru*, svezak 8 (ur. Crljenko Mogorović, Marija; Uljančić, Elena), Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Državni arhiv Pazin, 69; Kurtović pak istu riječ prevodi i kao kožar i kao krznar. Usp. Kurtović, Esad, 2019. *Prilog povijesti dubrovačkog antuninskog roda Kladorubović*, *Povijesni prilozi*, broj 57, Zagreb: HIP, 16-17; Kurtović, Esad, 2020. *Isipi grade za historiju srednjovjekovne Bosne*, *Lamenta de foris*, svezak IV, Sarajevo: Vlastita naklada, 6.
- ⁸ Dragičević, Marko, 1995. *Predpovijest župe Grude*, u: *Zbornik župe Grude*. Grude: Župni ured, 9-15; Hrkać, Serafin, 2007. *Povijest obitelji iz XVIII. stoljeća*, *Susreti*, broj 1, Grude, Matica hrvatska, 62-78; Nikić, Andrija, 2007. *Značajnije statistike ružičke župe*, *Susreti*, broj 1, Grude, Matica hrvatska, 79-101; Nikić, Andrija, 2011. *Kratka povijest Gruda i kretanje stanovništva*, *Susreti*, broj 5, Grude, Matica hrvatska, 41-123.

Posebno ćemo se osvrnuti na migracije, migracijska ishodišta, kretanja, pravce i njihova odredišta te pokušati utvrditi u kolikoj su mjeri ona utjecala da stanovništvo, odnosno rodovi zatečeni prije tri stoljeća, neki još i prije, ostvare kontinuitet ili možda diskontinuitet i nestanak. Konkretnije, na temelju vrèla nastalog uoči samoga 2. svjetskog rata, prije demografskih poremećaja izazvanih njime, i snažnih poslijeratnih migracijskih gibanja uslijed stubokom izmijeñjenih sociogospodarskih uvjeta, kada Grude postaju općinsko središte, utvrdit ćemo koliko su prisutni spomenuti kontinuiteti i diskontinuiteti.

Nadalje, budući da se u bosanskohercegovački javni prostor plasiraju teze kojima se želi izvršiti svojevrсна „urbanizacija“ zapadne Hercegovine radi negiranja prisutnosti i kontinuiteta tamošnjega, vrlo homogenoga, hrvatskog etnikuma i „razvodnjavanja“ njegova identiteta, što ima odraza i u bosanskohercegovačkoj publicističkoj i znanstvenoj historiografiji, a ona nas zapravo i zanima, to ćemo se osvrnuti i na tu neznanstvenu rabotu.

Uvjereni smo i da će ovaj osvrt, posebice najraniji spomen Gruda i imena jednoga Gruđanina, biti privremen, jer je historiografija, bez obzira na sve crne slutnje i predviđanja o njezinu smislu i budućnosti,⁹ vrlo živahna i žilava znanost koja će u dinamici svojega poslanja iznjedriti nove činjenice i spoznaje te iznova pomoći u bar djelomičnoj rekonstrukciji „davno izgubljenoga svijeta“.¹⁰

Etimologija toponima Grude

Kako smo istaknuli u uvodu, u javnom se prostoru u BiH, pogotovo na pojedinih mrežnim portalima, javljaju narativi, među kojima i onaj da su na prostor zapadne Hercegovine, pogotovo nakon osmansko-mletačkih ratova u 17. stoljeću, planski naseljeni pripadnici albanskog etničkog korpusa. Pri tome se kao krunski dokaz, uz gangu i imenicu Škutor, navodi hercegovački toponim Grude, koji bi bio prežitak imena albanskoga plemena Gruda.¹¹ Ako mrežni portali, još

⁹ O recentnim, metamodernističkim, pogledima na historiografiju vidi: Blažević, Zrinka, 2023. Suspenzija nevjerice – historijska znanost pred izazovima metamodernizma, *Kultura*, 180/2023, Beograd, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 9-25.

¹⁰ I mi izražavamo optimizam što ga je još prije više od pola stoljeća izrazio Laslett: „History, I believe, is about to claim a new and more important place in the sum of total human knowledge.“ Usp. Laslett, Peter, 1965. *The World we have lost*, New York: Charles Scribner's Sons, 240.

Stoga ni ovaj rad nema namjeru dati cjelovitu povijesno-demografsku sliku toga naselja, tim više što za takvo što postoji niz vrèla, koja je moguće podrobnije raščlaniti, navlastito matične knjige (krštenih i vjenčanih) s konca 18. stoljeća, te matice umrlih od druge četvrtine 19. stoljeća.

¹¹ Takvi se napisi pojavljuju na raznoraznim međumrežnim forumima, dakako u mitomanskom diskursu, često sa šovinističkim stajalištima, gdje se želi negirati samobitnost i kontinuitet jedne narodnosne skupine u BiH, točnije hrvatske u zapadnoj Hercegovini, pa se iznose fantastične konstrukcije, koje sa stvarnošću nemaju baš nikakve veze; usp. <https://www.bosanskehistorije.com/fo->

pod velom anonimnosti, takvo što i „podnose“, problem je kada slična stajališta, upakirana u ruho znanstvenosti, uđu u akademski diskurs i zadobiju status legitimnosti, gotovo neupitne istine.¹² Stoga takva nastojanja zaslužuju osvrt i dekonstrukciju.

Kao prvo, gledajući s povijesnoga stajališta, toponim Grude ne može biti produkt albanske migracije, dotično pripadnika njihove plemenske skupine Gruda,¹³ ni u vrijeme osmanske ekspanzije, a pogotovo ne u vrijeme njihova uzmicanja u 17. stoljeću, iz jednostavnoga razloga što za takvo što nema dokaza. Dakle nema nikakve naznake bilo kakve masovnije migracije s opustošenoga područja mletačko-osmanskoga ratnoga sraza u ratovima 17. stoljeća na područje zapadne Hercegovine, pogotovo ne s albanskoga etničkoga područja.¹⁴ Tada se može govoriti samo o nekoliko masovnih i „bezbroy“ pojedinačnih selidbi s istoga područja u raznim pravcima, uglavnom prema području mletačkoga zauzeća.

rum/viewtopic.php?t=522< (pristup 22. 11. 2023.); <https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/sirenje-srpskog-identiteta-na-prostor-bosne/360670> (pristup 22. 11. 2023.); <https://forum.klix.ba/historija-povijest-f149/naseljavanja-albanskih-plemena-u-zap-hercegovini-t67675.html> (pristup 22. 11. 2023.). Dakako, namjera nam nije baviti se ovdje hrvatskom etnogenezom ni procesima modernizacije koji su pak dio nacionalnointegracijskih procesa i koji su iznjedrili moderne nacije. Isto tako nije nam namjera upuštati se u bilo kakve prizemne rasprave, pogotovo ne prostačkim i mitomanskim rječnikom, nego samo upozoriti na pojave i tendencije koje se javljaju ne samo na opskurnoj međumrežnoj sceni te ih pokušati legitimirati i u znanstvenom diskursu.

¹² Mulić, Jusuf, 2004. *Hercegovina*, knj. 2.1., Mostar: Muzej Hercegovine, 110; Mulić, Jusuf, 2007. *Hercegovina*, knj. 2.2., Mostar: Muzej Hercegovine, 153; Kubat, Izet, Čampara-Hako, Salko, 2015. *Genocid nad muslimanima u Istočnoj Hercegovini*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Geoprojekt Tuzla, 72 i 100; Smajić, Ramiza, 2019. *Migracijski tokovi, društveno-političke prilike u Bosanskom ejaletu (1683.-1718.)*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 66 i 182-183.

¹³ Selo Gruda spominje se u popisu Skadarskoga sandžaka 1485. i u njemu Lješ Gruda te Vuku i Vola sinovi Grude. Usp. Pulaha, Selami, 1974. *Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Tiranë: Akademia e Shkencave e RP. Të Shqipërisë, Instituti i Historisë, 323 i 395. U istome popisu spominju se i Rajk i Gjon Gruda u selu Koplík te Gjon Gruda u selu Bgur Tuz. Usp. Isto, 153 i 361-362. Još ranije u skadarskom zemljišniku iz 1416. spominje se nekoliko osoba s prezimenom Gruda. Usp. Ljubić, Šime. 1882. *Skadarski zemljišnik* od god. 1416., *Starine*, XIV, Zagreb: JAZU, 33, 35, 38-39, 45.

¹⁴ Pripadnika albanskoga etničkog elementa bilo je u sklopu osmanskih vojnih postrojbi. Primjerice gradsku vojnu posadu 1878. u Ljubuškom prigodom zauzimanja od strane austrougarskih postrojbi činili su mahom Albanci, koji su se mirno predali, otpraćeni u Metkoviće, odakle su otplovlili u svoj zavičaj. Usp. Sadiković, Halid, 2013. *Iz prošlosti Ljubuškog*, Sarajevo: Vlastita naklada, 95-96. Vjerojatno je i pojava prezimena Arbanas u Čapljini 1742., u neposrednom susjedstvu Gabele, prežitak i uspomena na nekoga vojnika, podrijetlom Albanca, iz tamošnje vojne posade koju su Mlečani napustili dvadesetak godina prije ovoga spomena. Moguće je i da je neki domaći žitelj dobio nadimak Arbanas, koji je postao prezime, po nekoj kolektivnoj značajki koja se pripisuje tom etnikumu. Dakako, treba spomenuti i masovnije doseljenje albanskoga etničkoga elementa u okolicu Zadra u nekoliko valova od 1726. Usp. Dragutin Babić, Šenol Selimović, 2018. *Zadarski Arbanasi: Sjećanje, etnički i nacionalni identitet*, *Analí HPD*, vol. 15, no. 1., Zagreb: HPD, 2018., 179-198.

Nakon završetka spomenutih ratnih pustošenja opet se događaju migracije, i to postupno, ali ne albanskoga etničkoga korpusa, nego je riječ o povratnim migracijama izbjeglog stanovništva na taj prostor, ponajprije s prostora koji je nakon sklapanja mira pripao *Serenissimi* i u manjoj mjeri s neposredno susjednih područja koja su i nadalje ostala pod osmanskom upravom.

Drugi je razlog također jednostavan, jer se sâm toponim Grude spominje znatno prije osmanske ekspanzije i osvajanja, koncem 15. i u 16. stoljeću, a pogotovo prije njihova uzmaca u ratovima u 17. stoljeću, što ćemo iznijeti u ovome radu.

Kao treće, osim povijesnih, u prilog drukčijega nastanka toga toponima govori i njegova rasprostranjenost na hrvatskome društvenom prostoru. Tako samo na njegovu jugu postoji toponim Gruda u Konavlima,¹⁵ nekoliko toponima na Pelješcu: Kuni,¹⁶ Potomju,¹⁷ Oskorušnom,¹⁸ Janjini,¹⁹ Sreseru,²⁰ Popovoj Luci²¹ i Dubravi.²² Toponim *Grūde* prisutan je i u Prhinjama,²³ Trebinji i

¹⁵ I konavosko naselje Gruda jedninskoga je oblika, ali je kasnijega postanja. Nastalo je kao objedinjujući naziv za prostor koji su u kasnome srednjem vijeku i dobar dio novovjekovlja „pokrivala“ naselja Bačev do, Držojevići i Tušići. Do 18. stoljeća ta se tri sela navode pojedinačno, a kad bi se obuhvatila skupno, rabio se naziv Držojevići. Tako se u popisu Dubrovačke Republike 1673. spominje Župa Gruda, ali nema istoimenoga naselja, ni Tušića i Bačeva dola, nego se naselje zove Držojevići. Usp. Šundrica, Zdravko, 1959. Popis stanovništva Dubrovačke Republike iz 1673/74. g., *Arhivski vjesnik*, vol. 2, no. 1., Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 431-433. Podatke iz istoga popisa Kapetanić i Vekarić donose raspoređene po naseljima Bačev do, Tušići i Držojevići, vjerojatno nakon antroponimijske analize. Bačev do i Tušići danas su zaseoci naselja Gruda. Dakle Gruda je bio naziv za crkvenu župu, koja je obuhvaćala i prostor ta tri sela, ali i još nekoliko drugih naselja. Osnovana je u 16. stoljeću. Proces prenošenja naziva Gruda i na samo naselje, koje u sebe uključuje tri spomenuta naselja, od kojih su dva danas zaseoci Grude, teče postupno i dugotrajan je, te se proteže do 19. stoljeća, kada konačno prevladava naziv Gruda. Kapetanić, Niko, Vekarić, Nenad, 1999. *Stanovništvo Konavala*, sv. 2, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 16 i 240.

¹⁶ Sastavni dio sela Kuna naziva se Gruda. Usp. Vekarić, Nenad, 1989. *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU, 93.

¹⁷ Jedna od sastavnica sela Potomje također se naziva Gruda. Isto, 95.

¹⁸ Naselje Oskorušno sastoji se od tri sela: Orhanovića, Oskorušna i Zagruđe. Štoviše, za to potonje postoji nesigurna predaja da se tamošnji rod Cibilića doselio iz hercegovačkih Gruda i dao naselju naziv Zagruđa. Isto, 91-93.

¹⁹ U Janjini opstojе toponimi Zagrudica, Pod Grudu, Zagrudine, Zagruđište. Usp. Vidović, Domagoj, 2021. Pogled u toponimiju općine Janjina, *Croatica et Slavica ladertina, broj XVIII/1*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 249-250.

²⁰ Toponim Gruda nalazi se u Sreseru. Isto, 248.

²¹ Toponim Zagruđe postoji u Popovoj Luci. Isto, 250.

²² U Dubravi postoji toponim Među grudama. Usp. Oraić Rabušić, Ivana; Vidović, Domagoj, 2012. Prezimena i toponimija Dubrave na poluotoku Pelješcu, *Rasprave*, broj 47/1, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 140.

²³ Vidović, Domagoj, 2015. Mjestopis i toponimija Prhinja u Popovu, *Stolačko kulturno proljeće*, broj 13, Stolac: Matica hrvatska, 105.

Cicrini,²⁴ sve troje u Popovu,²⁵ Baćini i Baškoj Vodi u Makarskome primorju,²⁶ Otrčićima-Seocima u Pojezerju zabilježen još 1836. g.,²⁷ Prapratnici kod Neuma²⁸ i Zijemljima kod Mostara.²⁹ Toponimski oblik *Grūdine* naziv je dijela grada Metkovića,³⁰ a takvi oblici postoje u neumskim Broćancu i Gradcu te neretvanskim Glušcima,³¹ imotskim Studencima³² i Rakitnu (D. Poklečani).³³ Toponim *Za Grudam* bilježi se u Neumu,³⁴ *Hladnica na Grudini* u Hutovu,³⁵ *Golužine grude* u Prapratnici,³⁶ *Kužića gruda* između Crnića i Gabele,³⁷ *Grudice* u Bristu.³⁸ U k.o. Rasno kod Širokog Brijega postoje toponimi *Gruda*, *Grudina* i *Grudine*,³⁹ na području Ljubuškog, u selu Prolog, postoji toponim *Nad grudinom*, a u Vašarovićima *Pod grudinom*.⁴⁰ To je samo dio toponima s navedenom osnovom južno od Cetine, a zasigurno bi ih se pronašlo još ako bi se istražila i detaljnije proučila mikrotoponimija ostalih dijelova istoga područja. Apelativ je gruda (mn. grude) i njihove izvedenice prisutan u Hercegovini i u suvremenome svakodnevnom govoru. Je li moguće naći žitelja zapadne

²⁴ Vidović, Domagoj, 2017a. Toponimija sela Trebinja u Popovu, *FOC*, broj 26, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 115.

²⁵ Na području između Zavale i Kijev Dola, također u Popovu, nalazi se toponim Grude. Usp. Vidović, Domagoj, 2011. Toponimija sela Zavala, Golubinac, Belenići i Kijev Do u Popovu, *FOC*, broj 20, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 224.

²⁶ Vidović, Domagoj, 2017. Toponimija Makarskoga primorja, u zborniku: *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, Tomasović, Marinko (ur.), Makarska: Gradski muzej, 562; Marinović, Ivo; Šutić, Baldo; Viskić, Milorad, 2005. *Baćina*, Ploče: Udruga Paganja, 185.

²⁷ <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1922291.130218111%2C5331290.846962106%2C1958656.0464247838%2C5344839.310225653> (pristup 3. 3. 2024.).

²⁸ Vidović, Domagoj, 2014a. *Zažapska onomastika*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 228.

²⁹ Vidović, Domagoj; Vidović, Dragan, 2016. Pogled u toponimiju Zijemlja, Bjelopoljska zora, broj 11-12, Bijelo Polje: HKD Napredak, 12.

³⁰ Vidović, Domagoj, 2013. Ojkonimija Neretvanske krajine, *Croatica et Slavica ladertina*, broj IX/1, Zadar: Sveučilište u Zadru, 8.

³¹ Isto, 216.

³² Babić, Ivan, 2008. *Studenački rječnik*, Studenci: Župni ured, 139.

³³ Petričušić, Ružica, 1998. Stećci, u: *Ljetopis posuški*, ur. R. Jolić i ostali, Posušje: Matica hrvatska, 81.

³⁴ Vidović, 2014., 219.

³⁵ Isto, 231.

³⁶ Isto, 270.

³⁷ Vidović, Domagoj, 2008. Prezimena sela Vid u Neretvanskoj krajini, *FOC*, broj 17, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 144.

³⁸ Vidović, 2017., 564.

³⁹ Šimić, Marinka; Dugandžić, Ivan, 2022. *Mistopisi na jugozapadu Širokoga Brijega*, Široki Brijeg: Hrvatsko društvo čuvara baštine, 41.

⁴⁰ *Popis parcela prema katastarskom operatu iz 1974*. Grad Ljubuški, Služba za imovinsko pravne poslove.

Hercegovine koji nije čuo za izraz *gruda sira, gruda sniga, grudina*,⁴¹ *grudanje, rodna gruda, ili ga rabio...?!⁴²*

Dakle ne može se zanijekati postojanje sličnosti, gotovo istovjetnosti, između toponima Grude i imena albanskoga plemena Gruda; razlika je kod tih oblika što je prvi množinski, a drugi je u jednini. Međutim, umjesto izleta u albanski jezični i etnički korpus i migracijske čimbenike, puno je logičnije, nakon svega iznesenoga, rješenje etimologije toga hercegovačkog toponima tražiti u slavenskome, odnosno hrvatskome leksičkom blagu, o čemu nam svjedoče brojni jezikoslovci i rječnici.

Gluhak etimologiju riječi *gruda* izvodi po sljedećem redosljedu: *Grūda, praslav. *grōdʔ/*grudʔ; bugar. gruda; slov. gruda; češki hruda; polj. grąd, uzvisina na suhu; ukraj. hrud, uzvisina; latin. grandis, velik, jak. Ie. korijeni: *ghreud-/*ghrūd-/*grōd-⁴³*

Skok to objašnjava na sljedeći način: *grūda, ie. korijen *ghrēu-/*ghrōu-, rastrti, razbiti, može biti proširen formantom –d [u Gluhaka].⁴⁴*

Češki jezikoslovac Šmilauer pak isto tumači ovako: *grōdʔ, brežuljak, uzvišeni teren u močvari; hrv. Grūde; češ. dij. Hrudý; polapski Groond, polj. Grąnd; ukraj. Nova-grudan; rus. Grudnica.⁴⁵*

France Bezlaj, slovenski jezikoslovac, izvodi sličnu etimologiju: **grōda/*gruda/*grōdʔ/*grudʔ. Navodi se i češki dijalekt. hrūd, neplavljeni pješčani hum iz praslav. *grōdʔ, odakle i njem. dijalekt. grand, pijesak.⁴⁶*

⁴¹ Hercegovina je prepuna kamenih humki, sličnih gomilama, nastalih trijebljenjem kamena radi stvaranja obradivoga zemljišta koje se zovu – grudine. Dakle grudina je gomila kamena nastala krčenjem nekoga zemljišta, gdje se kamen vadi (krči) i trijebi iz zemlje i baca na jedno mjesto i tako nastaje grudina. To slikovito definira fra Petar Bakula još prije stoljeće i pol, kada dolazi u broćanski Gradac i tu nalazi starodrevno, veliko groblje zvano *Grudine, s „... preko stotinu plemićkih i velikaških grobova...“* a značenje toponima Grudine definira kao „gomilu kamenja“. Usp. Bakula, Petar, 1970. *Hercegovina prije sto godina*, Mostar: Hercegovački franjevci, 88; I suvremeni posuški franjevac slično definira pojam grudine. Usp. Lončar, Vlado, 2020. *Rječnik moga djetinjstva iliti Rječnik idioma moga zavičaja*, Zagreb: Hum naklada, 180. O uporabi apelativa grudina u spisima hercegovačkih franjevac 19. stoljeća vidi više u: Šimić, Marinka, 2021. *Leksički arhaizmi u nekim zapadno štokavskim govorima, Hercegovina*, no. 7, Mostar: Filozofski fakultet, 339.

⁴² Čak i u hrvatskom kulinarstvu postoji riječ gruda: „Mješavina divljeg bilja, na Zlarinu poznata pod imenom dible zelje, rado se jede u srednjoj i južnoj Dalmaciji, a posebno na srednjodalmatinskim otocima. Omiljenost ovoga divljeg povrća vidljiva je i po najraznovrsnijim imenima koje je narod smislio za tu mješavinu: u Ravnim kotarima to je svakoher, u splitskoj okolici mišancija, u dubrovačkoj okolici pazija i pakoleč, na Lastovu pustolažina, na Korčuli mišanca, **gruda** i parapač, na Hvaru i Visu divlje zelje, na Braču parež i pareščina, na Ižu ščadovina, na Prviću divina...“ Usp. Randić-Barlek, Mirjana. 2022. Uloga dible zelja u prehrani žitelja otoka Zlarina, u: *Tustopizde u izobilju – kurcoglava ni za lijek, samoniklo jestivo bilje otoka Zlarina*, Zagreb: Agronomski fakultet, 122.

⁴³ Gluhak, Alemko, 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb: August Cesarec, 251.

⁴⁴ Skok, Petar, 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I, Zagreb: JAZU, 626-627.

⁴⁵ Šmilauer, Vladimir, 1970. *Příručka slovanské toponomastiky*, Praha: Academia, 73.

⁴⁶ Bezlaj, France, 1976. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana: SIANU, 146-148.

Domagoj Vidović taj toponim tumači kao *Grüde* < *gruda* 'okruglast grumen'.⁴⁷

Na koncu, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* taj apelativ objašnjava ovako: „Postalo od psl. **grúda* (a. p. a) (sln. *grúda*, rus. *зрýда*, polj. *gruda*). Na postojanje psl. varijante s nazalnim samoglasnikom, **grōda*, možda upućuje stpolj. *grqda* 'suho mjesto među močvarama'. Ova je riječ izvedena od korijena od kojeg su lit. *grúisti* 'lomiti, mrviti', latv. *Graūds* 'žito', njem. *Grütze* 'kaša'<ie. **g^hrowd-* 'mrviti'. Prvotno bi značenje bilo 'smrvljena smjesa'.⁴⁸

Uz toliku zastupljenost riječi *gruda* u hrvatskoj toponimiji, hrvatskom jeziku i u slavenskim jezicima uopće te izostanak bilo kakvoga povijesnoga uporišta o migraciji albanskoga etničkoga elementa na prostor zapadne Hercegovine, pogotovo, ponovimo opet, takvoga izostanka nakon pustošenja u mletačko-osmanskim ratovima u 17. stoljeću, doista je bespredmetno etimologiju tamošnjega toponima *Grude* tražiti u albanskom, bilo etničkom, bilo jezičnom korpusu.

Stoga, iako postoji albansko pleme *Gruda*, a valjalo bi istražiti i njegovu etimologiju,⁴⁹ držimo da je umjesto neutemeljene albanske etimologije prihvatljivije i kudikamo logičnije etimologiju toga hercegovačkoga toponima tražiti u hrvatskome, odnosno u slavenskome leksičkom korpusu, jer je to sveslavenski apelativ, s praslavenskim korijenom.

Spomeni *Gruda* i *Gruđana* do 18. stoljeća

Spomen iz 1575.

Rekosmo već da je više od pola stoljeća u optjecaju podatak o spomenu *Gruda* 1575. i ponavljali su ga svi autori koji su o tome naselju pisali kasnije.⁵⁰ Tada je katolike u Hercegovini snašla velika nevolja, samo jedna u nizu mnogih, a vrela, reklo bi se, „vole“ upravo nevolje, pa su i *Grude* tako nevoljko tada ušle u krug pismenosti i to se dugo držalo njihovim „rođendanom“. O čemu se zapravo radi? U historiografiji o osmanskoj vlasti u Bosanskom ejaletu odavno je poznata činjenica o nastojanjima pravoslavnih prelata da pod svoju jurisdikciju podvrgnu i katolike, čemu su se ovi, uz goleme napore i još veće

⁴⁷ Vidović, Domagoj. 2010. Pregled toponimije jugozapadnoga dijela Popova, FOC, no. 19, Zagreb: HAZU, 308.

⁴⁸ Matasović, Ranko; Pronk, Tijmen; Ivšić, Dubravka; Brozović Rončević, Dunja, 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 1. svezak, A – Nj. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 306.

⁴⁹ Prema Skoku, „Arbanasi posudiše *grude* f 'Scholle', epirski Grci od nestalih epirskih Slavena γροῦδα <gruda sira.“ Usp. Skok, 1971, 626.

⁵⁰ Vego, 1964., 98; Iako je podatak poznat i od ranije, u literaturu ga je uveo Vego i njegove navode recikliraju kasniji radovi. Usp. Dragičević 1995, 9; Dragičević, Marko, Mladi, 1995. *Stoljetnica grudske župe (1895.-1995.)*, *Kršni zavijaj*, broj 28, Humac: Franjevački samostan, 61; Nikić, 2011., 50;

troškove, grčevito opirali.⁵¹ O tome je riječ i u ispravi iz 1575. godine, jer tadašnji mitropolit zahumsko-hercegovački, kasnije patrijarh srpski, Savatije Sokolović, ide s 12 konjanika po zapadnoj Hercegovini, odnosno „ovoj zemlji“, kako piše u ispravi, i ubire porez čineći svakovrsno nasilje, pri čemu je objesio nekoga fra Ivana.⁵² U njegovoj se pratnji po zlu isticao stanoviti Rajak, koji se predstavljao kao Divane Hasan. Stoga su se tamošnji katolici, odnosno njihovi glavari, seoski knezovi, obratili mostarskom kadiji Aliji sinu Muratovu tražeći zaštitu, a među tim knezovima bio je i Petar sin Matijin iz sela Gruda.⁵³

Spomen iz 1585. godine

Deset godina kasnije izvršen je popis poreznih obveznika u Hercegovačkom sandžaku, kojemu je pripadala i nahija Imota. Tada se u toj nahiji, između ostaloga, spominju mezre *Ružići*, *drugi naziv Bornjak i Gruda*.⁵⁴ One se nalaze u ruci stanovnika sela Ružići i Gruda, a timar su Mehmed-age, dizdara vrgorske tvrđave, s prihodom od 3.000 (?) akči. Još se naglašava da su stanovnici ta dva sela, ako žele loviti ribu, dužni timarniku davati desetinu.⁵⁵ Iz tih podataka dalo bi se naslutiti da uz mezre⁵⁶ Ružići i Grude postoje i istoimena sela. To dokazuje

⁵¹ Više o tim prezezanjima i literaturu o istome vidi u: Džaja, Srećko M., 1999. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Mostar: Ziral, 203. passim.

⁵² Drži se da bi taj fra Ivan mogao biti fra Ivan Rozić, koji je obješen u Vrgorcu i kojem je narod još u 18. stoljeću kao čudotvorcu hodočastio iz raznih krajeva. Usp. Bogović, Mile; Jurišić, Hrvatinić, 2005. *Hrvatski mučenici za vjeru i dom*, Split, Gospić: Verbum, Glavni odbor za izgradnju Crkve hrvatskih mučenika, 108-109.

⁵³ Arhiv samostana u Zaostrugu (dalje: ASZ), *Acta turcarum*, Z-62. Taj je dokument objavljan već nekoliko puta. Usp. Matasović, Josip, 1927. Fojnička regesta, *Spomenik*, knj. 67, Beograd: SKA, 114; Mandić, Dominik, 1934. *Acta franciscana Hercegovinae*, tom. I, Mostar: Povijesno društvo za proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca, 36-37; Bošković, Vančo. 1992. Turski dokumenti o odnosu katoličke i pravoslavne crkve u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji (XV-XVII vek), *Spomenik CXXXI*, Beograd: SANU, 20-21.

⁵⁴ Zanimljivo je da taj toponim, upravo iz istoga popisa, Isailović i Jakovljević čitaju kao „mezra Ružići, drugim imenom Turjak“. Ako je ispravno čitanje to, a ne Aličićovo (*Bornjak*), onda se rješava pitanje ubikacije mezre Turjak iz popisa iz 1477., na što upozoravaju i spomenuti autori. Usp. Isailović, Nerven; Jakovljević, Aleksandar, 2019. *Petrovo polje u vrelima osmanskog razdoblja (1528. – 1604.)*, Šibenik: Državni arhiv, JU Nacionalni park Krka, 225-226; Aličić, Ahmed S., 1985. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo: Orijentalni institut, 82.

⁵⁵ Aličić, Ahmed S., 2014. *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv. 2, Sarajevo: Dobra knjiga, 355.

⁵⁶ Mezra predstavlja veće obradivo zemljište koje ima obilježje da je nekada bilo naseljeno ili ima tendenciju naseljavanja; staro selište, napušteno ili raseljeno selo. Usp. Spaho, Fehim Dž., Aličić, Ahmed S., 2007. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, Sarajevo: Orijentalni institut, 467-468; Prema S. Buzov „termin mezra (orig. mezre'a, u doslovnom prijevodu obrađeno ili obradivo mjesto) obično se prevodi kao selište, što ima smisla u slučajevima kada je mjesto napušteno, tj. nenaseljeno. Međutim, kada se radi o naseljenoj mezri, priličnije bi bilo prevoditi ovaj termin kao zaseok kada je

popis hajmana iz istoga popisa, kada je u selu Grude popisan Paval sin Stipana (Stepana).⁵⁷ Tomu u prilog dodatno govori i podatak iz „vlaškoga“ deftera nastalog iste godine, do sada neobjavljenoga, kojim je popisano stanovništvo Hercegovačkoga sandžaka u vlaškom statusu i u njemu je, u vlaškoj nahiji Mostar, popisana džemat Ivana, sina Stipana, kojem pripadaju sela Priboj Kongora (Drinovac), Bilo Polje, Brzgul, Grude i Podobrinje, kao i džemat Nikole, sina Radivoja sa selima Donja i Gornja Tihaljina, selo Turjak drugim imenom Ružići i selo Dragići.⁵⁸

Spomen iz 1533. godine

Osim tri spomenuta, osmanlijski izvori donose još raniji spomen Gruda. Naime u popisu Hercegovačkoga sandžaka iz 1533. popisano je selo Grude (Gozde) u nahiji Imota.⁵⁹

Spomeni za Kandijskoga rata

Tijekom Kandijskoga rata, vjerojatno najzloglasnijega koji se vodio na području zapadne Hercegovine u njezinoj pisanoj povijesti, imamo spomene Gruda i Gruđana. Najslikovitija potvrda neopisive okrutnosti i razaranja u tome ratu jest Ljetopis fra Pavla Šilobadovića, suvremenika događaja, koji, ako se i zanemare sva pretjerivanja, čemu su kroničari skloni, riše otužnu i sumornu sliku toga vremena. Budući da je istraživani prostor pripadao osmanskom *serhatu*, onda se s punim pravom i pokrićem i na njega mogu primijeniti stihovi o Krajini: „Ovaka je krvava Krajina: s krvi ručak, a s krvi večera, svak krvave žvače zalogaje, nikad b'jela danka za odmorka“,⁶⁰ a ako je možda nekomu čudno i neshvatljivo značenje tih stihova, dovoljno je samo zaviriti u taj ljetopis i bit će mu više nego jasno. Dakle ono što M. Šarić kaže za Tursku Hrvatsku i sudbina toga prostora „... bit će trajno obilježena perifernošću, odnosno konfliktom i nestalnom granicom kao glavnim vektorom povijesnog razvoja...“⁶¹

takva mezra ubilježena kao dio nekog sela.“ Usp. Buzov, Snježana. 2011. Petrova gora, vlaška nahija, *Titius*, god. 4, br. 4, Split: Filozofski fakultet, 316.

⁵⁷ Aličić, 2014., 363.

⁵⁸ Lučić, Josip, 2021. *Imotski kraj u osmanskim izvorima*, diplomski rad, Split: Filozofski fakultet, 25; Isailović, Jakovljević, 2019., 225-226. Taj podatak iz vlaščkoga deftera iz iste godine dodatno govori u prilog spomenutoj ubicaciji mezre Turjak iz popisa 1475.-77. godine u Ružići.

⁵⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (dalje: BOA), TD 174 (416),146.

⁶⁰ Hoermann, Kosta, 1976. *Narodne pjesme muslimana u BiH*, Sarajevo: Svjetlost, 294.

⁶¹ Šarić, Marko, 2023. Lovinački kraj na razmeđu epoha u XVI. stoljeću: nahija Cvituša prema osmanskom popisu iz 1585., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 55, no. 2, Zagreb: Filozofski fakultet,136.

U tome krvavome vrtlogu jedno od rješenja za preživljavanje bio je bijeg s kućnoga ognjišta, posebice iz epicentra krvavoga pira, što je tada zacijelo bio zabiokovski prostor, bijeg što dalje, u ovome slučaju na morsku obalu, na Makarsko primorje,⁶² koje se već na početku ratnoga sraza spomenutih imperijalnih sila odmetnulo od Osmanlija i dobrovoljno prihvatilo vlast Prejasne.

U novoj sredini najčešće dolazi do grupiranja sa zavičajnim, također izbjeglim, nevoljnicima, što je za golemu većinu katoličkoga stanovništva iz zabiokovske unutrašnjosti bilo spomenuto Makarsko primorje, navlastito sama Makarska, te Podgora, Tučepi, Drvenik, Podaca, Zaostrog i Gradac.

Na taj se primorski prostor slilo mnoštvo svijeta iz unutrašnjosti, posebice s područja Imotske krajine, kojoj su tada pripadale i Grude, pa je tako u Podgori utočište našao „... aranbaša Stipan Čorbina Čorapović iz Gruda iz(d)no (!) Imote.“, koji je 1668. bio kum na krštenju Ivanu sinu Matija Sumića i žene mu Vice,⁶³ domicilnih Primoraca, iz zaseoka Otučaka, kojega Stojković pripisuje Drašnicama.⁶⁴

Isti se harambaša, Stipan Čorapović, spominje još ranije u Podgori, 1664., kada sa ženom Družijanom krsti kćer Anu,⁶⁵ što znači da je tamo već bar pet godina. U Podgori je 1669. upisano krštenje i „... Petra sina aranbaše Stipana ajduka i Družina. I bih kum aranbaša Ivan Galiot sin Miloša Medvidovića s Ledinca izno(!) Imote.“⁶⁶

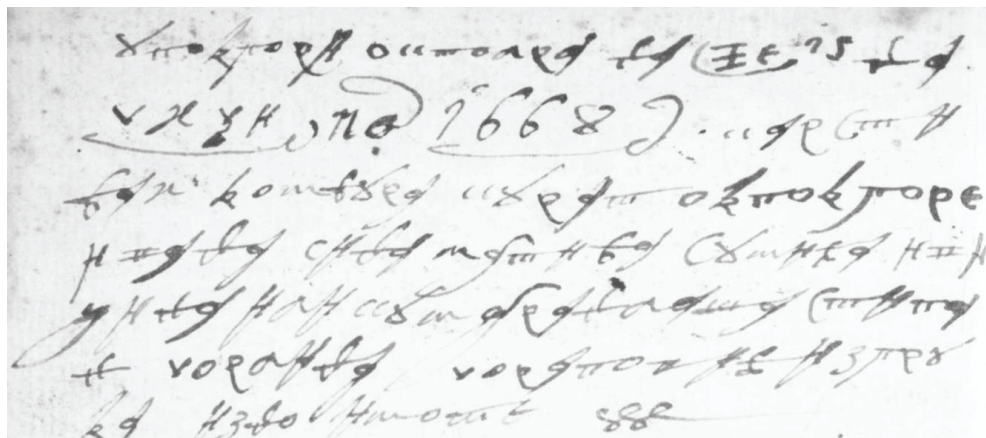
⁶² Dakako, bilo je i suprotnih slučajeva, kada se to stanovništvo, ne samo muslimansko, nego i kršćansko, za vrijeme intenzivnih okršaja, s poprišta izravnoga pustošenja, iz epicentra sukoba, sklanjalo dublje u unutrašnjost, u zavjetrinu teritorija pod osmanskim vrhovništvom. Usp. Koncul, Antun, 2016. *Stanovništvo župe Gradac 1708.-1918. godine*, doktorski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Sveučilišni interdisciplinarni studij povijesti stanovništva, 108; Rimac, Marko, 2022a. *Bitka za Imotski 1717*, Split: Filozofski fakultet, 52-53.

⁶³ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HR-HDA-883), inv. br. 1961, MK Podgore (1637.-1689.), (nenumirano), 15. 10. 1668. Za Grude je rečeno da su *iz dna Imote*, s ruba Imote.

⁶⁴ Stojković, Marijan, 1933. Podgora u XVII. stoljeću, *ZbZNŽO*, knj. XXIX, sv. 1, Zagreb: JAZU, 124 i 144.

⁶⁵ HR-HDA-883, inv. br. 1961, MK Podgore (1637.-1689.), (nenumirano), 5. 10. 1664.

⁶⁶ Isto, 23. 3. 1669. Uz Grude, vidimo, i Ledinac je, inače još nešto istočnije, s ruba Imote.

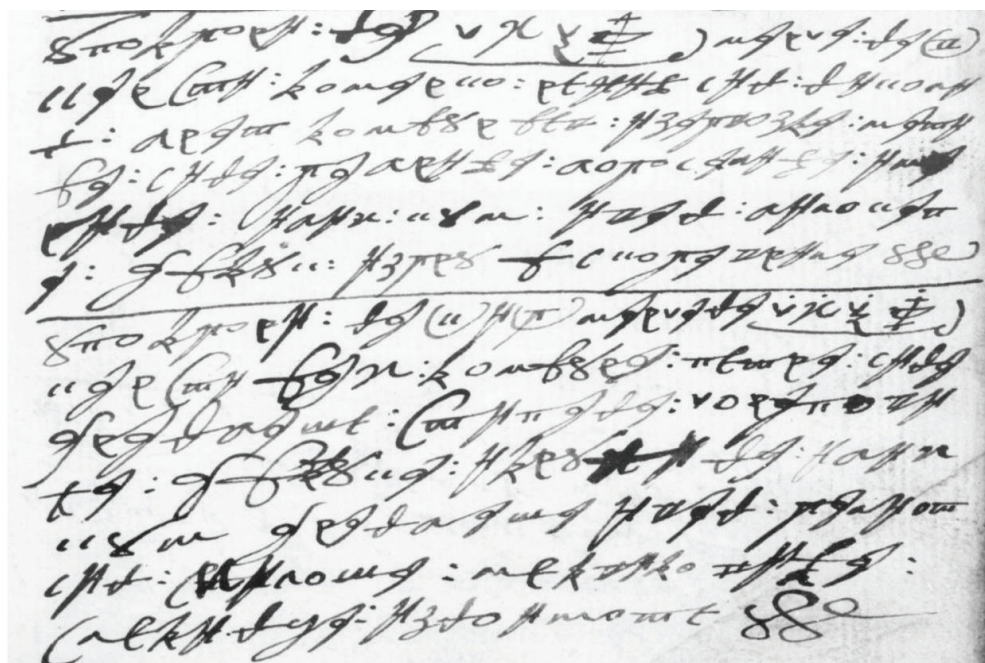

Slika 2. Stipan Čorapović Čorbina iz Gruda „izno Imote“, kum na krštenju u Podgori 1668. godine
Izvor: HR-HDA-883, inv. br. 1961, MK Podgore (1637. – 1689.)

Dakle riječ je o istim osobama, a Stipan, vidimo, osim, što je *aranbaša*, ujedno je i *ajduk*. Kum mu je bio čuveni Ivan Galiot s Ledinca, naselja istočno od Gruda, kojemu je pravo prezime bilo Medvidović, a po tome je rodu nazvano selo Medvidovići, u današnjem govoru Medovići, dio današnje Općine Grude. Spomenuti je Ivan bio čuveni *mejdandžija*,⁶⁷ koji je nakon završetka Kandijskoga rata preveo jednu skupinu izbjeglica iz Makarskog primorja, već prije tamo dobjeglih iz hercegovačkoga zaleđa, dakle dvostrukih izbjeglica, u splitsku okolicu, a on se konkretno nastanio u Klisu.⁶⁸

⁶⁷ Soldo, Josip Ante, 1993. *Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća*, Split: Književni krug, 29.

⁶⁸ Usp. Grubišić, Ivan, 2019. Harambaša Galiot i doseljenici u Klis, Mravince i Vranjic, *Tusculum*, vol. 12, no. 1, Solin: JUK Zvonimir.

Slika 3. Bilokava iz Grudskoga Vrila, Čorapović iz Gruda i Medvidović-Galio iz Ledinca 1669. godine
Izvor: HR-HDA-883, inv. br. 1961, MK Podgore (1637. – 1689.).

Osim Gruda i Čorapovića, u Podgori se spominje i drugi izbjeglica iz istoga mjesta, odnosno iz Grudskoga Vrila. Naime dvadesetak dana prije potonjeg upisa zabilježeno je krštenje „... Matija sina Gargića Borosalića i Marina. I bih kum Ivan Bilokava ajduk iz Grujskoga Vrila.“⁶⁹ Vrlo je zanimljivo prezime toga hajduka iz Grudskoga Vrila – Bilokava, nedvojbeno upisano u tom obliku, što mu je najvjerojatnije bio nadimak. Reklo bi se, s jasnom motivacijom nastanka. Dakle nevolje Kandijskoga rata dovele su u Podgoru, tadašnje ne samo izbjegličko utočište, nego i svojevrсни vojnički tabor, dvojicu Grudana, što je bila prilika da im se zabilježe imena.⁷⁰

Završetkom rata oni ostavljaju Podgoru, jer ih tamošnje matice pod tim prezimenima više ne bilježe. Što je bilo s hajdukom Bilokavom, ne znamo, ali se Čorapovići vraćaju u Grude, jer se tamo spominju i nakon završetka rata, točnije u

⁶⁹ HR-HDA-883, inv. br. 1961, MK Podgore (1637.-1689.), (nenumirirano), 2. 3. 1669.

⁷⁰ Uz Grudane Čorapovića i Bilokavu te Galiota-Medvidovića iz Ledinca, iz nedalekoga je susjedstva, iz Klobuka, i Grgić Borosalić spomenut u potonjem upisu, čijem je djetetu Bilokava bio kum. Je li taj Grgić rodonačelnik klobučkih Grgića?

oba biskupska popisa iz sredine 18. stoljeća.⁷¹ Ipak, do konca istoga stoljeća i oni će, vidjet ćemo kasnije, ponajprije seljenjem, potpuno nestati iz Gruda.

Grude nakon Morejskoga rata

Ni petnaest godina nakon Kandijskoga rata uslijedio je još jedan obračun imperijalnih sila, novi krvavi pir, ostavivši svoje tragove i na promatranome području, koje se opet našlo u njihovu epicentru. Haranja, paljenje, robljenje, pljačka dio su lepeze ponovljenih stradanja, kao i u prethodnom ratu, ali, čini se, s nijansu manjim intenzitetom. Međutim taj novi rat, poznat pod nazivom Morejski, imao je druge, dalekosežnije posljedice, koje se i danas osjećaju. Tada je na istočnojadranskoj obali imperijalna granica pomaknuta znatno dublje u zaleđe, u unutrašnjost, odnosno vlast *Serenissime* pomaknuta je s granica distrikta njezinih obalnih urbanih cjelina prema brdsko-planinskim lancima u zaleđu, na kojem se prostoru učvrstilo ime Dalmacije, a s čije se druge strane granice zadržala bosanska i hercegovačka prostorna atribucija. Osim preraspodjele društvenoga prostora, najvažnija posljedica imperijalnoga razračunavanja bila su snažna migracijska kretanja, odnosno preseljenje velikoga dijela kršćanskoga stanovništva s osmanskoga područja na mletačku novu stečevinu i obratno, muslimanskoga življa, ali njega u potpunosti ako se nije kristijaniziralo, s iste na prostor koji je i dalje ostao pod osmanskim vrhovništvom.

Morejski rat okončan je 1699. Karlovačkim mirom, nakon čega je započet proces osmansko-mletačkoga razgraničenja na samome terenu i njegovim završetkom, povlačenjem granične crte Grimani (*Linea Grimani*), osmanska je vlast odmah izvršila popis toga pograničnoga područja, od Tromeđe kod Knina do nahije Gacko u Hercegovini, koji je i dalje ostao pod njezinom vlašću.⁷²

Rekosmo već da su i u tome ratu Grude, kao dio Imote, u epicentru ratnih operacija, bolje rečeno klanja, paleža i pljačke, što tako plastično ilustrira i makarski ljetopisac, primjerice za siječanj 1686. godine: „Istoga dnevah druga vojska udarih na Posušje, 1500, i prid njimi Nakik (!) Matij vo(j)voda. Opale Posušje, Gradac, Grude, Kočerin. Dognaše male živine 3 hiljade, goveda 800, konja naprceni svake robe veće ho(d) sto a sto ni(je) naprcene 50, posikli ljudi 6, uhitili 30, pak i ji(h) puste nikoliko što ne more hoditi, tima (!) ji pristiknu (!) banduri kod Gru(d)skog vrila,

⁷¹ Nosić, Milan; Vidinić, Magdalena, 1999. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 1*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, 40-41; Nosić, Milan; Vidinić, Magdalena, 2000. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 2*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, 51.

⁷² Hafizović, Fazileta, 2016. *Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, Zagreb, Sarajevo: SKD Prosvjeta, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Orijentalni institut.

onde nika(ka)ko odvarnuji 6, dvah uhite živa a 2 ubiju a 2 utope u plato(!) a jedan pripliva, ostali zdravo dođu i plino dognu i banduri otmu sto i pedeset goveda. Tako se vojuje i otimlje jedan drugomu. Amen.“⁷³ Zanimljivo je da u dosadašnjoj literaturi i nama dostupnim vrelima nema podataka o imenima stanovnika samoga sela Gruda u Morejskome ratu, za razliku primjerice od susjednih Ružića, čiji se žitelji spominju i u tome, kao i u prethodnome ratnome vrtlogu.⁷⁴

U spomenutome popisu nakon rata i izvršenoga razgraničenja u sklopu kadiluka i nahije Imotski popisano je i selo Grude, koje je bilo carski has. U njima je popisana jedna ruševna kula, koja pripada Mostarcu Mustafa-agi i njegovoj braći, te mlin na rijeci Grude, očigledno u Grudskome Vrilu, s četiri kola (vitla), koji je također u ruševnom stanju. Dva od njih pripadaju Ali-agi Mehdizadi, a druga dva pripadaju zajednički njegovu sinu Mehmed-agi i stanovništvu sela.⁷⁵

Sultanovi podanici u spomenutome su selu:

„Jozep/Jozip, sin Marka kuća 1. Nastanjen na svojoj zemlji.

Ivan, sin Marka kuća 1. Nastanjen na svojoj zemlji.

Drugi Ivan, sin Grubiše kuća 1. Nastanjen na svojoj zemlji.

Stipan, sin Mihovila kuća 1. Nastanjen na svojoj zemlji.

Kuća ukupno 4.

Osim spomenute raje, koja su stari posjednici, još se navode kao stari posjednici:

– Hasan-aga. Prisutan je.

– Mehdi-zade Ali-aga. Prisutan je.

– Ibrahim?. prisutan je.

– Mustafa-aga i njegova braća iz Mostara. Oni su prisutni.

– Buro? Ali i Ibrahim. Umro /'fevt' je napisano iznad prvog imena, ali izgleda da se odnosi na oba lica/. Njihove su zemlje date na licitaciju, puste su.

– Grgur. On je u Osmanskoj Državi.

– Mihovil. Umro je. Njegov sin Matija nalazi se u Osmanskoj Državi.

– Nikola. Na neprijateljskoj je teritoriji.

Nema druge zemlje bez posjednika.“⁷⁶

⁷³ Soldo, 1993., 56.

⁷⁴ Tako se u Makarskoj spominje Abraham Radeljić iz Ružića, koji 1700. sa ženom Jelom krsti blizanke Anđu i Katu. Još prije Morejskoga rata, a nedugo nakon Kandijškoga, čije su ih nedaće tamo dotjerale, u Tučepima se spominju Bože Čović, koji 1672. sa ženom Božicom krsti sina Ivana, te Vid Ribić, koji sa ženom Katom 1671. krsti sina Matu. Još prije njih iz Ružića se u Tučepima, u tijeku Kandijškoga rata, 1668. spominju Križan Rudanović i Jure Pavić. Spomenuti je Križan 1663., također u Tučepima, ubio brata Juru. Usp. Arhiv samostana u Makarskoj (dalje: ASM), S-46, 12v.; 94r.; 93v.; 59r.; 49v.; Soldo, 1993., 23.

⁷⁵ Hafizović, 2016., 180-181.

⁷⁶ Isto, 181.

Vidimo da su u Grudama nakon Morejskoga rata samo četiri kućanstva. Osim njih i petorice muslimanskih posjednika, još su bila tri kršćanska posjednika imanja na području Gruda. Nije posve jasno jesu li oni živjeli drugdje, a tamo su imali posjed, ili su tamo stvarno i živjeli, a odatle privremeno izbjegli kloneći se ratnih nedaća. Ako je to u pitanju, onda su dvojica od njih vjerojatno izbjegla u unutrašnjost osmanske države, svakako u doseg njezine vlasti,⁷⁷ dok je jedan posjednik izbjegao izvan dosega osmanske vlasti, zacijelo na područje što je potpalo pod vrhovništvo *Serenissime*. Po osmanskom običaju, ni jednom posjedniku nije navedeno prezime, ali je vrlo lako moguće da je među njima netko od već spominjanih Čorapovića, prisutnih tu i prije i nakon toga popisa, a vjerojatno i netko od Spajića, Miloša, Zorića ili Majića (Čorluka)... zabilježenih tu nedugo nakon toga u biskupskim popisima 1742. i 1768., a čiji potomci tamo pribivaju i danas. O mogućim nasljednicima spomenutoga hajduka Bilokave možemo još manje pretpostavljati.

U 18. stoljeću do biskupskih popisa: Mali rat ili posljednji imperijalni obračun

Petnaestak godina nakon završetka Morejskoga rata dvije imperijalne sile u silaznoj putanji moći, čiji je tek blijedi odsjaj bio paradni nastup mletačkoga pregovarača u Požarevcu Carla Ruzzinia, koji je na pregovore stigao s tri kočije, s po šest upregnutih konja,⁷⁸ još su jednom „ukrstili sablje“ svodeći konačnu bilancu svojih višestoljetnih srazova. Ipak, taj je ratni sukob bio znatno kraći i po svojoj pojavnosti neusporedivo blaži nego prethodna dva. Iako je tada Imotski, a vjerojatno i cijela Imotska krajina, zbacio osmanski „jaram“, Požarevački mir, završni čin imperijalnoga obračuna, imao je za prostor stare Imote posljedice, kao što ih je Karlovački mir imao za nešto širi hrvatski društveni prostor – presijecanje istovjetnoga etnokonfesionalnoga korpusa imperijalnom granicom, koja mu je bitno odredila sudbinu za iduća stoljeća. Spomenute su imperijalne sile međusobno raspolutile prostor stare Imote, još od srednjovjekovlja kompaktan, a znak toga neprirodnoga i tragičnoga raspleta ostao je do danas ne samo u

⁷⁷ Moguće je da se to dogodilo upravo s Grudanima u Malom ratu. Naime Mlečani u tome ratu zauzimaju ako ne cijelu Imotu, onda njezin velik dio i 1717. daju investituru u selima Batin i Sovićima Križanu, Grgi i Marinu Vrljiću te Marku Toliću i Anti Borozanu, svima iz Mostarskoga Blata, ali za koje je naglašeno da su rodom iz Imote. Dakle čini se da su oni u ratnom vrtlogu izbjegli iz rodne Imote dublje u unutrašnjost Osmanskoga Carstva, dotično u Mostarsko Blato, a kad je Venecija zauzela dio Imote, oni se vraćaju natrag i tamo dobivaju zemlju, koja je prije rata bila u rukama, između ostalih, i Hasana Spajića. Usp. Rimac, 2022a, 88-89.

⁷⁸ Alduk, Ivan, 2017. Uvod, *Znanstveni skup povodom 300-te godišnjice oslobođenja Imotskog od osmanske vlasti*, knjiga sažetaka, Imotski: Konzervatorski odjel, Pučko otvoreno učilište, Franjevački samostan, 2.

zemljopisnoj, političkoj i mentalnoj zbilji, nego, kako rekosmo, i u samom imenu dijela toga prostora koji je pripao Osmanlijama, Bekija.

Prostor Bekije zadržao je i nadalje svoju hercegovačku atribuciju, a na ostalom prostoru stare Imote ponovno je prevladalo ime Dalmacije. Istini za volju ta je prostorna denominacija bila povratak na staro, ali novovjekovni obuhvat Dalmacije nije bio ni približan nekadašnjem antičkom. Ta je činjenica imala za dodatnu posljedicu formiranje dvaju novih regionalnih identiteta, dalmatinskoga i hercegovačkoga, odnosno, u pejorativnom govoru, *šperskoga i vlašškoga*. Ipak, kod žitelja s obiju strana granice nepomućena je i žarko živa svijest da je ta podjela Imote „... prisilna i umjetna, što je pogodovalo nastanku mita o ‘postojanju iste krvi, istoga sunca, istoga jezika, zajedničke povijesti i povijesnog sjećanja, iste kulture i istoga mentaliteta’“⁷⁹.

Kada u 18. stoljeću s toga dinarskog prostora, kako okljaštrene mletačke Imote i osmanske Bekije, tako i njima susjednih predjela, od mletačkih Vrgorske i Cetinske krajine do područja pod osmanskim vrhovništvom od Livna do Neretve, krenu migracije prema sjeveru, u krajeve od Banje Luke do Brčkoga, ti se selioci nazivaju *Hrvaćanima*, a prostor s kojega dolaze „iz Hrvata“⁸⁰. Uz obilje potvrda u tamošnjim maticama, vrlo je slikovit opis susreta s tom skupinom ljudi Ivana Frane Jukića iz prve polovice 19. stoljeća,⁸¹ a ta distinkcija tamo postoji i danas, nakon toliko vremena i velikih povijesnih tumbanja, navlastito u recentnim ratnim destrukcijama s konca 20. stoljeća. Svakako, vrlo zanimljiv izazov za proučavanje fenomena predmodernih etnija!⁸²

Svršetkom spomenutoga Maloga rata, kada je povlačenjem nove granične crte (*Linee Mocenigo*) postalo jasno da će prostor istočno i sjeveroistočno od Imotškoga ostati i dalje pod osmanskom vlašću, pokreće se još jedna masovna seoba kršćanskoga stanovništva s tog prostora prema dijelu što je pripao Mlečanima.

⁷⁹ Grbavac, Jozo, 2017. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*, Zagreb: Školska knjiga, 71.

⁸⁰ U matičnim knjigama župa koje su pokrivale taj široki prostorni pojas mnoštvo je upisa s takvim formulacijama za otud pristigle žitelje i njihova selidbena ishodišta. Usp. Zirdum, Andrija, 2003. *Dio katolika usorske doline 1708.-1723, Bosna franciscana*, god. XI, broj 18, Sarajevo: Franjevačka teologija; Jerković, Mijat, 2006. *Hrvati plehanskoga kraja sredinom XVIII. stoljeća (1742.-1771.)*, Sarajevo, Plehan: Svjetlo riječi, Slovoznak; Jerković, Mijat, 2011. *Hrvati plehanskoga kraja koncem XVIII. i početkom XIX. stoljeća*, Sarajevo, Plehan: Svjetlo riječi, Slovoznak; Ivić, Anto, 2017. *Matične knjige župe Ivanjska 1729.-1779*. Banja Luka, Sarajevo: Banjolučka biskupija, Svjetlo riječi; Ivić, Anto, 2017a. *Matične knjige župe Banja Luka 1753.-1814*. Banja Luka: Banjolučka biskupija; Škegro, Ante, 2017. *Martyrologium Parochiae Biela, Bosna franciscana*, god. XXV, broj 47, Sarajevo: Franjevačka teologija.

⁸¹ Jukić, Ivan Frano, 1973. *Sabrana djela*, knj. I, Sarajevo: Svjetlost, 37.

⁸² Valja naglasiti da je opisani prostor nešto ranije bio u velikom dijelu migracijsko ishodište za još jednu predmodernu etniju, Bunjevce, koji su također bili bitna sastavnica u stvaranju moderne hrvatske nacije.

U njoj su zasigurno sudjelovali i žitelji s prostora kasnije Bekije, pače jedan od njezinih predvodnika bio je upravo Bekijaš, Matiša Alilović.⁸³

Nakon Požarevačkoga mira, prostor Bekije sve do propasti Osmanskoga Carstva nije više bio poprište imperijalnih ratnih destrukcija, što znači da nastupa razdoblje političke stabilnosti, a to je opet jedan od preduvjeta gospodarskoga i, u skladu s time, demografskog oporavka. On se uistinu i događa, tako da taj prostor, agrarnim resursima limitiran, ubrzo počinje stvarati viškove stanovništva, koji se odlijevaju na razne strane, ponajprije prema susjednoj Ljubuškoj krajini,⁸⁴ ali i znatno udaljenijoj bosanskoj Posavini, pa čak i preko Save prema Slavoniji.⁸⁵

Stoljetno zatišje: Grude u biskupskim popisima

Vrlo je zanimljivo vidjeti demografsku sliku Gruda otprilike pola stoljeća nakon završetka imperijalnih, osmansko-mletačkih, obračuna, gdje su glavni teret nasilja podnijeli domaći žitelji, kršćani i muslimani. Vrijeme je to, kako spomenusmo, bez ratnih destrukcija, stabilizacije političkih prilika i demografskog oporavka. Tegobnost svakodnevice ponajprije su predstavljali izloženost vremensko-klimatskim utjecajima i epidemijskim haranjima, a kršćanskom stanovništvu, k tome, i socijalna i vjerska podčinjenost, pojačana na tome perifernom prostoru oslabljenim utjecajem središnje vlasti i njezinim nastojanjima da uspostavi i održi red. U kasnijem razdoblju, tijekom 19. stoljeća, nemoć se središnje vlasti dodatno očituje u nemogućnosti učinkovite provedbe određenih reformskih zahvata, što je opet bilo usko povezano sa zlosiljem lokalnih muslimanskih moćnika, ali i obične fukare i razbojnika.⁸⁶

Biskupski popis iz 1742.

Od četiri kućanstva zatečena 1701. godine u Grudama,⁸⁷ taj se broj do 1742. povećao za šest puta na 24 kućanstva u kojima je prebivalo 212 članova. Odraslih ili onih koji su dospjeli za pričest bilo je 125, a 87 je bilo djece, odnosno onih koji

⁸³ Rimac, Marko, 2022. *Making Acquisito nuovissimo: a contribution to Croatian border studies on early modern Imotski (1714. – 1718.)*, Imotski: Matica hrvatska, 42-43.

⁸⁴ Gotovo petinu stanovništva Ljubuške krajine sredinom 19. stoljeća čine doseljenici ili potomci doseljenika iz Bekije. Usp. Pavičić, Vlado, 2021. *Povijesno-demografski i ekohistorijski procesi na periferiji Osmanskoga carstva do sredine 19. stoljeća na primjeru Ljubuškog*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 534-535.

⁸⁵ O tim selidbenim pravcima bit će riječi u nastavku.

⁸⁶ Za ilustraciju rečenoga vidi primjerice opise u: Bakula, Petar, 2014. *Mučeništva u franjevačkoj opservantskoj misiji u Hercegovini*, Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM i Franjevačka knjižnica, 2014.

⁸⁷ Ne računajući, kako smo već prije rekli, još tri kršćanska posjednika koji tamo u vrijeme popisa nisu boravili.

još nisu mogli primiti pričest.⁸⁸ Četiri su kućanstva bila bez djece, dok je jedno kućanstvo (Majića – kasnije Ćorluka, Mazul) imalo čak 13 djece. Upravo je isto kućanstvo imalo i najviše odraslih, tako da je te godine to bilo najbrojnije grudsko kućanstvo.

Žitelji Gruda bili su pripadnici 13 rodova, a najbrojniji rod bili su Miloši s 38 članova raspoređenih u četiri kućanstva. Najmanje članova imalo je kućanstvo Solda, samo dva odrasla člana, a slijede ga udovička kućanstva Luce Ačkar s četiri i Jele Miloš s pet članova te također peteročlano kućanstvo Grge Zorića. Prosječna veličina tadašnjega grudskoga kućanstva bila je 8,83 člana.

Po tri kućanstva imaju Vrljići, Ačkari i Ćorapovići,⁸⁹ od kojih su najvitalniji Vrljići s ukupno 30 pripadnika roda.⁹⁰ Po dva kućanstva imaju Tolići i Zorići,⁹¹ gdje su tima potonjim staništa najbliže Grudskom Vrilu,⁹² pa bi zanimljivo bilo znati jesu li u rodu s već spominjanim „ajdukom“ Bilokavom iz istoga mjesta, koji se, vidjeli smo, u Kandijskom ratu sklonio u Podgoru.⁹³ Po jedno kućanstvo imaju Bratanići, Grubišići, Sente, Solde, Perići i Spajići, od kojih će susljednost u Grudama nastaviti samo Spajići. Grubišići i Bratanići pak već se u idućem popisu iz 1768. spominju u susjednim Blaževićima.⁹⁴ U popisu iz 1742. to selo nije

⁸⁸ Pod odraslima su smatrani oni koji su primali pričest (*comunicantes*), tj. bili stariji od 12 godina, dok su mlađi od 12 godina smatrani djecom (*parvuli*). Usp. Knezović, Pavao, 2010. Župa Rama u apostolskim izvješćima (1), u: *Zbornik: Rama - nekoć i danas*, Prozor – Rama: Matica hrvatska, 48.

⁸⁹ Knez Ivan Ćorapović spominje se 1735. u pratnji makarskoga biskupa Stjepana Blaškovića prigodom njegova posjeta dijelu biskupije koji je ostao pod Osmanlijama. Usp. Nikić, Andrija, 1994. *Dnevnik makarskog biskupa Stjepana Blaškovića iz 1735.*, Mostar: Zavičajna knjižnica i Franjevački arhiv, 46. Vidimo da u popisu 1742. u Grudama nema više Ivana Ćorapovića, kao starješine kućanstva, ali ima u posavskoj Foči. Znači li to da se Ivan u međuvremenu odselio? Usp. Nosić, Vidinić, 1999., 41 i 103.

⁹⁰ U popisu iz 1742. popisani su i Sovići i Grude, susjedna sela. Za čuvenoga fra Stipana Vrljića kaže se da je rođen u Svetigori, koja u svojem današnjem obuhvatu pripada Sovićima. Jesu li se Vrljići odatle pomaknuli u susjedstvo, na grudski seoski atar, ili je tadašnji obuhvat Svetigore bio širi, pa je obuhvaćao i prostor današnjih Gruda, tako da Vrljići zapravo i nisu pomicali svoje stanište, ostaje razjasniti.

⁹¹ Prema predaji, Zorići bi bili od Stojića iz broćanske Dragičine i odatle su se doselili u Grude. Konkretno, prvi bi doseljenik bio Šimun Zorić s obitelji, i to nakon ubojstva Turčina, a budući da je u Grude banuo rano u zoru, prozvali su ih Zorićima. Priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960., iz Grudskoga Vrila.

⁹² Osim Zorića, posjede u G. Vrilu imali su žitelji Posuškoga Gradca, ponajprije Grubišići i Filipovići. Štoviše, u mlinici na Grudskome Vrilu jedan su mlin imali domaći Zorići, a drugi Grubišići i Filipovići iz P. Gradca. Priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960., iz Grudskoga Vrila.

⁹³ U gornjim Grudama, u brdu, staro se groblje naziva Cere. Ispod Cera, niže u brdu nalazi se zaselak Zorića, a nedaleko odatle, u smjeru spomenutoga Grudskoga Vrila, postoji i Staro Zorića groblje. U to potonje ukapali su se Zorići, Tolići, Zadre, Čale, Marići i kasnije doseljeni Knezovići i Logare. O prostornome rasporedu starih Gruda, njegovih zaselaka i sepulkranih objekata, obavijest mi je dala Jagoda Šimić iz Sovića, djevojački Marić, r. 1965., kći p. Ante, a rodom iz Podina, zaseoka Gruda.

⁹⁴ Nosić, Vidinić, 2000., 50.

iskazano kao samostalno naselje, pa zbog toga držimo da su žitelji Blaževića tada popisani u sklopu Gruda, a među njima i pripadnici ta dva roda.⁹⁵

Sentâ, zabilježenih u tome popisu, također već 1768. nema u Grudama, ali ih tada nema više nigdje na području cijeloga Vikarijata. Postoji stari i ugledni rod Sentića na području Donje Neretve, koji se tamo doselio tijekom Morejskoga rata iz Zažablja, iz Župe Gradac. Upravo je svećenik iz njihova roda, don Jure Sentić-bio, uz Nikolu Nonkovića i don Petra Dragobratovića, jedan od predvodnika seobe s toga područja, skupa s ocem Ivanom i četvoricom svoje braće, kapetanom Matijom, alfirom Filipom te Andrijom i Petrom.⁹⁶ U Iskislima, zaseoku Struga kod Metkovića,⁹⁷ u prvoj polovici 18. stoljeća pojavljuje se rod s prezimenom Senta, pa je moguće da je to novi oblik zažapskoga prezimena Sentić, ali je još prije moguće da se radi o doseljeniku iz Gruda, kako hoće i predaja koju je prije 2. svjetskog rata zapisao don Radovan Jerković.⁹⁸ Još ranije, u 18. stoljeću, i fra Luka Vladimirović veli za njih da su iz Imotskoga, što bi se također moglo odnositi na Grude.⁹⁹ Uglavnom, u Strugama se već 1736. spominje Mate Senta.¹⁰⁰

Tablica 1. Selo Grude prema popisu iz 1742. godine

R. br.	Prezime	Ime	Broj odraslih	Broj djece	Ukupno
1.	Ačkar	Jure	5	0	5
2.	Ačkar	Petar	5	4	9
3.	Ačkar	Luca	1	3	4
4.	Bratanić	Ante	6	1	7
5.	Čorapović	Ante	3	4	7
6.	Čorapović	Franjo	6	2	8
7.	Čorapović	Marko	8	0	8
8.	Grubišić	Vid	4	3	7
9.	Majić	Luka	13	13	26

⁹⁵ Razlog izostanka Grubišića i Bratanića u Grudama s popisa iz 1768. već je prije nas detektiran. Usp. Nikić, 2011., 73.

⁹⁶ Vidović, Mirko, 2000. *Don Radovan Jerković: život i djelo*, Metković: Matica hrvatska, 138-139.

⁹⁷ Prema popisu iz 1948., u Iskislima je zatečeno 48 žitelja s prezimenom Senta u 10 kućanstava te 4 u Metkovićima s dva kućanstva. U cijeloj Hrvatskoj tada ih je još bilo samo po jedno kućanstvo u Donjem Miholjcu sa 6 članova i u Otrićima s 3 člana. Usp. *Leksik prezimena SR Hrvatske*, 1976. (ur. V. Putanec i P. Šimunović), Zagreb: Institut za jezik JAZU, NZMH, 586.

⁹⁸ Vidović, 2000., 379.

⁹⁹ ASZ, fasc. 29, spis V.

¹⁰⁰ ASZ, fasc. 8, spis X, 115v.

10.	Miloš	Franjo	8	6	14
11.	Miloš	Petar	7	4	11
12.	Miloševa	Jela	1	4	5
13.	Milošević	Mate	8	0	8
14.	Perić	Ante	4	2	6
15.	Sento	Stipan	5	3	8
16.	Soldo	Mate	2	0	2
17.	Spajić	Mate	9	5	14
18.	Tolić	Andrija	3	4	7
19.	Tolić	Dujo	3	5	8
20.	Vrljić ¹⁰¹	Ivan	4	6	10
21.	Vrljić	Mijo	6	8	14
22.	Vrljić	Stipan	3	3	6
23.	Zorić ¹⁰²	Ivan	3	2	5
24.	Zorić	Grgo	8	5	13
	Ukupno		125	87	212

Izvor: Nosić, Vidinić, 1999., 40-41.

Uza spomenute rodove, tu su još zastupljeni Perići, s jednim kućanstvom, i oni nastavljaju svoje trajanje u tome selu i idućih četvrt stoljeća, za razliku od već spomenutih Solda, koji u Grudama 1742. imaju samo jedno malo, dvočlano, kućanstvo, koje nestaje do idućega biskupskoga popisa. Čini se da se radi o paru koji je tek sklopio brak i da se tamo odnekud doselio, vjerojatno u prolazu za neko drugo odredište.

Biskupski popis iz 1768.

Unatoč mnoštvu spominjanih nedaća i odljeva stanovništva, popis iz 1768. svjedoči o laganom, ali ustrajnom demografskom rastu Gruda, ponajprije prirodni prirastom. Taj porast stanovništva u četvrt stoljeća iznosi 17,92%. Osim ukupnoga broja žitelja povećao se i broj kućanstava, a sada im je prosječna veličina 9,62 člana, što je više od prosjeka iz 1742., ali i znatno više od prosjeka za Župu Ljubuški iz 1768. godine, gdje je iznosio 7,37 članova po kućanstvu.¹⁰³

¹⁰¹ Prezime je upisano u obliku *Varhich*. Usp. Đaković, Luka, 1979. *Prilozi za demografsku i onomastičku građu Bosne i Hercegovine* (I), Sarajevo: ANUBiH, 325.

¹⁰² Prezime je upisano u obliku Zoro. Isto.

¹⁰³ Pavičić, 2021., 456.

Tablica 2. Grude prema popisu iz 1768. godine

R. br.	Prezime	Ime	Broj odraslih	Broj djece	Ukupno
1.	Ačkarović	Jure	4	1	5
2.	Ćorluka	Lovro	15	5	20
3.	Čorapović	Jure	7	5	12
4.	Čorapović	Grgo	3	3	6
5.	Gusić	Mate	2	0	2
6.	Kusturić	Stipan	4	5	9
7.	Kusturić	Lovro	6	4	10
8.	Mazulović	Gašpar	3	1	4
9.	Milošević	Ivan	11	14	25
10.	Milošević	Franjo	23	6	29
11.	Perić	Ante	4	0	4
12.	Pivčević	Ivan	8	0	8
13.	Radić	Stipan	9	5	14
14.	Spajić	Mate	10	2	12
15.	Spajić	Marijan	12	3	15
16.	Tomić	Ante	5	1	6
17.	Tomić	Filip	3	2	5
18.	Tomić	Stipan	2	4	6
19.	Tolić	Ivan	6	3	9
20.	Tolić	Petar	2	4	6
21.	Vrljić	Ivan	8	0	8
22.	Vrljić	Luka	2	2	4
23.	Vrljić	Marko	3	0	3
24.	Zorić	Gašpar	8	3	11
25.	Zorić	Mate	6	0	6
26.	Zorić	Grgo	8	3	11
	Ukupno		174	76	250

Izvor: Nosić, Vidinić, 2000., 51.

Rodovsko-prezimenska slika neznatno se promijenila. Tu su rodovi koji su zabilježeni i u prethodnim razdobljima, Spajići, Miloši, Tolići, Zorići i Majići, ovi potonji sada pod novim prezimenima Ćorluka i Mazulović. Uz njih su tu i Vrljići,

koji neće ostvariti razvitak kao pet spomenutih rodova, ali ipak opstaju i oni će u susljednosti dočekati 21. stoljeće. Još uvijek kontinuitet održavaju Ačkari i Čorapovići, kojih je snažan odljev prema sjeveru, bosanskoj Posavini i odatle dijelom prema Slavoniji već u punom zamahu i uzrok je njihovoj stagnaciji, opadanju i skorom nestanku u svojem ishodištu.¹⁰⁴

Pojavljuju se i novi rodovi s prezimenima Kusturić i Gusić. Rod s prezimenom Gusić ne pojavljuje se više nikada, ni prije ni poslije toga,¹⁰⁵ a rod Kusturić posljednji put u tome selu 1800., kada se Iva Kustura iz Gruda udaje za Grgu Tomasa iz Drinovaca.¹⁰⁶ Iako se rod Kustura vrlo rano javlja i u Poneretavljju,¹⁰⁷ čini nam se vjerojatnijim da se u Grude doselio iz imotskoga Slivna.¹⁰⁸ Također nam

¹⁰⁴ Čorapovići su u Posavini, u Župi Velika, zabilježeni već u prvome biskupskome popisu, a prije drugoga stigli su i Ačkari. Zirdum donosi zanimljivu natuknicu o povezanosti Šimića i Čorapovića (*Šimić drugačije Čorapović*) u posavskoj Foči, doduše relativno kasno, iz 1844. godine. Usp. Jerković, 2006., 29 i 117; Zirdum, Andrija, 1987. Prezimena katoličkog živilja plehanskog kraja od 1760. do 1810. god., u: *Monografija Plehan*, Plehan: Slovoznak, 115.

¹⁰⁵ Rod Gusić, Milo Jukić veli Gušić, pojavljuje se u oba biskupska popisa u Kreševu, u tamošnjoj Kopačić mahali. Imali su nadimak Barbarić, Dominović i Vatrenjak, ali ih danas nema više nigdje na području Kreševa. Usp. Jukić, Milo, 2015. *Katolički rodovi župa Kreševo, Banbrdo (Lepenica), Kiseljak i Deževica 1742.-1992*, prvi dio, Kreševo: Klepsidra, 168-169. Čini nam se mogućim i vjerojatnim da je pojava toga prezimena u Grudama, ako je ispravno upisano, vezana za nadimak nekog od već postojećih grudskih rodova.

¹⁰⁶ Arhiv župe Ružići (dalje: AŽR), RMV, I. (1797.-1839), 16, 8; Moguće je da se upravo toj Ivi navodi djevojačko prezime prigodom kumovanja na krštenju dvjema djevojčicama iz Drinovaca. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839), 130, 13; 225, 137.

¹⁰⁷ Rod Kusturić 1742. javlja se i u Hardomilju, u kućanstvu Filipa Kusture s 10 članova. Tada i nikada više. U graničnom pojasu sela Teskere s tim selom ima predio koji se zove Kusturovače. U neretvansko-pojezerskome susjedstvu rod se spominje još u 17. stoljeću, u obliku Kusturić, a vjerojatno i u obliku Kuštrić. Zanimljivo je da da su se Grgur Kuštrić i Toma Kusturić istaknuli pri osvajanju kule Norin. Grgur Kuštrić, harambaša, u Kandijskom ratu uze 1663. kulu u Norinu i u njoj sina dizdareva, a istu kulu, ako je vjerovati L. Vladmiroviću, i Toma Kusturić 1684. g. u Morejskom ratu. U prilog tome da bi Kuštrić i Kusturić mogli biti oblici prezimena istoga roda govori i to što je Toma Kusturić 1703. prigodom sastavljanja zemljišnika upisan kao Kuštrić. Usp. Pavičić, Vlado, 1998. *Hardomiljski rodovi*, u: *Hardomilje – prošlost, ljudi i običaji*. Hardomilje: [s. n.], 258; Soldo, 1993., 23 i 51; Vidović, 2000., 157 i 158; Državni arhiv u Zadru (dalje: HR-DAZD-1), Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju, Daniel Dolfin III. (1692.-1696/9, 61r.; ASZ, fasc. 29, svež. 7, 41v.; HR-DAZD-5, Mletački katastar, knj. 27, Libro catastico della iurisdictione do Cicluch del sartar Matia Bebiz, 64.

¹⁰⁸ Vrčić, Vjeko, 1996. *Plemena Imotske krajine*, Imotski: Franjevački samostan, 258 i 271. Na njih možda uspomenu još uvijek čuva toponim Kusturini stupi, smješten s lijeve strane ceste Grude – Sovići – Imotski, kod njezina odvojka prema Blaževićima. Priopćio Vlado Bogut p. Stjepana, r. 1954., iz Sovića. Na ovome mu mjestu najtoplije zahvaljujem za taj podatak, ali i za još mnoštvo drugih vrijednih obavijesti i sugestija. Nadalje, na austrougarskom zemljovidu Treće vojne izmjere (1869. – 1887.) u mjerilu 1 : 75.000 prikazani su Kusturini stupi u Imotsko-bekijskom polju između Blaževića i Šenikovine u Sovićima. Usp. <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=1926256.1086148524%2C5366581.650816745%2C1944438.5667181888%2C5373355.88244852> (pristup 3. 3. 2024.). Isto tako, na katastarskom zemljovidu što ga je izradila Austrija 1882. toponim *Kusturini stupi* upisan je u polju ispod Blaževića. Usp. Austrijski državni arhiv - Ratni arhiv, Beč, Katastar

se najvjerojatnijim čini da se iz istoga areala, biokovskoga dijela Imotske krajine, Vrdola ili Zagvozda, u Grude doselio i rod Radić zabilježen u tome popisu.¹⁰⁹

U odnosu na prethodni popis, zanimljiva je pojava prezimena Tomić. Naime popis iz 1742. uopće ne bilježi to prezime u Grudama, nego u susjednim Ružićima, i to tri kućanstva s ukupno 29 članova.¹¹⁰ Četvrt stoljeća kasnije u Grudama su im tri kućanstva sa 17 čeljadi, ali su susljednost nastavili i u Ružićima, gdje im je broj smanjen na dva kućanstva i 16 članova.¹¹¹ Budući da su Tomići u popisu iz 1742. upisani u susjednim Ružićima i da im se tamo do idućeg popisa broj gotovo prepolovio, moguće je da se dio roda preselio u Grude. No moguće je da su oni što su 1768. popisani u Grudama omaška župnika, koji je dostavio podatke biskupu, odnosno njegovu tajniku, dakle da ih je grješkom pripisao Grudama. Isto je tako to moglo biti i iz razloga što je u uvjetima točno neutvrđenih seoskih međa bilo moguće rodove nastanjene u blizini međa, na rubnim dijelovima, pripisati sad jednomu, sad drugomu selu, pa tako dio ružićkih Tomića pripisati Grudama. Tim više ako svi pripadnici roda nisu bili grupirani na jednome mjestu, nego raštrkani u prostoru sela, u ovome slučaju možda na njegovu rubnom dijelu prema Grudama. Bilo kako bilo, Tomići se u matici krštenih koja počinje od 1797. vrlo rijetko spominju s prebivalištem u Grudama, a i tada vjerojatno omaškom.¹¹² Sve rečeno za Tomiće moglo bi se uglavnom odnositi i na Pivce (Pivčeviče).¹¹³

Bosne i Hercegovine, Zone 32, Colonne XVII, Section 5, Viertel c, Sechztl, c/3. Za podatke iz bečkog arhiva zahvaljujem dr. Marku Rimcu.

¹⁰⁹ Matković, Petar, 2016. *Stanovništvo Zagvozda*, Split: Vlastita naklada, 413. passim. Rod Radić iz Gruda na koncu 18. stoljeća preseljava se u Ljubuški krajinu, najprije u Podljubuški, a zatim u Lisice, gdje njegovi potomci prebivaju i danas. Istodobno, također koncem 18. stoljeća, doseljenjem najvjerojatnije iz istoga, biokovskoga, areala, rod Radić pojavljuje se i u Drinovcima, gdje susljednost ostvaruje do u 21. stoljeće. Iz Drinovaca im se jedan ogranak najkasnije do 1830. također odselio prema Ljubuškom, u tamošnje selo Radišiče. Usp. Pavičić, 2021., 338 i 384.

¹¹⁰ Nosić, Vidinić, 1999., 41.

¹¹¹ Nosić, Vidinić, 2000., 51-52.

¹¹² Tako su primjerice Jozi Tomić Grude navedene kao prebivalište 1799., kada kumuje na krštenju Mandi Vrcan Antinjo iz Drinovaca. Usp. AŽR, RMK, I (1797.-1837), 20, 115.

¹¹³ Dva bračna para Pivaca doduše u dva se navrata spominju u matici krštenih s prebivalištem u Grudama, ali se jedan od tih parova prije i poslije toga spominju u Ružićima, odnosno njihovu graničnom zaseoku Alagovac. Drugi se par spominje samo jednom, i to na samom početku matice u Grudama, a kako nisu ostavili potomstvo, to ne znamo jesu li doista prebivali u Grudama, Alagovcu ili je to grješka pisara. Usp. AŽR, RMV, I, 82, 18; AŽR, RMK, I. (1797.-1837), 8, 47; 39, 46; 217, 86; 244, 48. Međutim, ako Pivci nisu stanovali na području sela Gruda, onda nije jasno od kuda tamo toponim Pivčevine, kako se naziva predio Gruda na izlazu iz mjesta prema Sovićima. Podatak je priopćio Vlado Bogut p. Stjepana, r. 1954., iz Sovića. Rod proistekao od Pivaca, Logare, kasnije će se nastaniti u Grudama, o čemu u nastavku. Dodajmo još da je na samoj granici Gruda i Sovića uz glavnu prometnicu na katastarskom zemljovidu iz 1882. upisan toponim *Logaruša*. Usp. Austrijski državni

Kontinuiteti i diskontinuiteti

Nepunih trideset godina nakon drugoga biskupskoga popisa započinju se voditi matice krštenih i vjenčanih Župe Ružići, upravo toliko da mine jedan naraštaj, pa je moguće pratiti kretanje prisutnosti rodova iz biskupskih popisa u kasnijim razdobljima, kao i doseljavanja novih rodova. Ovdje ćemo se fokusirati upravo na to razdoblje „pokriveno“ maticama, i to do konca 19., odnosno početka 20. stoljeća.

Budući da su Grude početkom sredine 20. stoljeća postale upravno-političko i gospodarsko središte Bekije, to započinje njihovo izdvajanje između okolnih seoskih naselja, s prvim obrisima urbanizacije. To prati i doseljavanje stanovništva kako iz okolnih, tako i iz udaljenijih naselja, pa se pojavljuju rodovi različitih prezimena, neki istovjetni onima iz biskupskih popisa u samim Grudama, ali koji s njima nemaju veze. Dakle ovdje će biti riječi samo o rodovima koji su ostvarili izravnu susljednost od spomenâ u biskupskim popisima 18. stoljeća do početka 20. stoljeća, uglavnom do 1. svjetskog rata, zatim rodovi koji su u Grudama zabilježeni tijekom 19. stoljeća, slučajno ili grješkom, bilo da su tu nastavili život i ostvarili susljednost i u 20. stoljeću, bilo da se pojavljuju u samome 20. stoljeću do spomenute gornje granice, odnosno do 1. svjetskog rata.¹¹⁴

Pogledajmo kako je sa susljednošću rodova spomenutih u biskupskim popisima. Dva roda koja su u Grudama zatekla oba biskupska popisa, Ačkari i Čorapovići, ne dočekuju tu ni 19. stoljeće. Čorapovići su do konca 18. stoljeća iz

arhiv - Ratni arhiv, Beč, Katastar Bosne i Hercegovine, Zone 32, Colonne XVII, Section 5, Viertel c, Sechztl. c/1. Toponimi Pivčevine i Logaruše prikazane su i na austrougarskom zemljovidu Treće vojne izmjere (1869. – 1887). Usp. <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=1923471.807931561%2C5367194.725623203%2C1941654.2660348974%2C5373968.957254978> (pristup 3. 3. 2024.)

¹¹⁴ Taj će pregled biti uglavnom prema matičnim knjigama župa Ružići, Gorica i Grude, kojima je pripadalo istraživano naselje, a koje smo uglavnom konzultirali do 1914. godine, ali ipak ne posebno i iscrpno. Izuzetak je SA Gruda od 31. 12. 1940. na temelju kojeg je izvršena svojevrsna bilanca rodova i stanovništva u tome času.

Gruda potpuno nestali¹¹⁵ seljenjem prema bosanskoj Posavini¹¹⁶ i odatle još u 18. stoljeću prema Slavoniji,¹¹⁷ a moguće iz matičnih Gruda i prema donjoj Neretvi.¹¹⁸

Tablica 3. Prezimana ili rodovi u Grudama 1742. – 1768. – 1940.

R. br.	Prezime/Rod	1742.	1768.	19. st.	20. st. ¹¹⁹
1.	Ačkar	Da	Da	Ne	Ne
2.	Čorapović	Da	Da	Ne	Ne
3.	Grubišić	Da	Ne	Ne	Ne
4.	Gusić	Ne	Da	Ne	Ne

¹¹⁵ Tako u najstarijoj sačuvanoj matici krštenih Župe Ružići, kojoj su Grude pripadale, a koja započinje 1797., nema ni jedne osobe s prezimenom Čorapović, ne samo kao oca krštenika, nego ni s djevojačkim prezimenom majke. Nema također ni jednoga njihova spomena u ulozi kuma ili kume. Usp. AŽR, RMK, I (1797. – 1839.). U matici vjenčanih prezime Čorapović spominje se 1804., kada Petar Macan Križanov iz Pogane Vlake ženi Ružu Majić-Čorluka Cvitanovu i Ruže r. Čorapović, oboje iz Gruda. Usp. AŽR, RMV, I (1797. – 1839.), 26, 48; Na njih možda još uvijek čuva uspomenu toponim Čorapuša (Čarapuša), veći predio u naselju Grude, po kojem je i jedna grudska ulica dobila naziv Čarapuša (Čorapuša). Podatke nam je priopćio Vlado Bogut p. Stjepana, r. 1954., iz Sovića. Doista, zapadno od grudske crkve sv. Kate, s desne strane ceste Grude – Sovići – Imotski, nalaze se čestice pod brojevima 234, 235, 239/1 i 239/2 koje se nazivaju Čarapuše. Isto tako, nasuprot tih čestica, s druge, lijeve, strane ceste, duboko u polje do granice s k.o.o. Grude II (NSL), prostire se niz čestica s nazivom Čarapuše. Parcele pod tim nazivom uglavnom su posjed Andrijanića i Miloša. Usp. <https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/?center=6452075.88443335,4803720.65961208&level=17> (pristup 20. 11. 2023.).

¹¹⁶ Već su u popisu iz 1742. zabilježena u Foči tri kućanstva Čorapovića s 24 člana. Usp. Jerković, 2006., 29; u matici krštenih Župe Velika javljaju se već od samoga početka iste, odnosno od 1763. godine. Usp. Isto, 88. U popisu iz 1768. u Foči su i dalje tri kućanstva Čorapovića, ali sada znatno brojnija, sa 63 člana. Usp. Isto, 234.

¹¹⁷ Cepelić, Milko, 1978. Poviest sela Vuke, u: *Zbornik Muzeja Đakovštine*, vol. 1, br. 1, Đakovo: Muzej Đakovštine, 235; Pavičić, Stjepan, 1953. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb: JAZU, 275.

¹¹⁸ U Novim Selima u Župi Vid 1744. godine upisano je kućanstvo Ilije Čorapovića s 9 članova. Usp. Nadbiskupijski arhiv u Splitu (dalje: NAS), M 67, 381v. Prema Manenici u Iskislj su se, zaselak Novih Sela, 1715. doselili Ilija, Mate i Kata Čorapović iz sela Dvoguz u Hercegovini. Usp. Manenica, Lovro, 1996. *Borovci, prošlost i sadašnjost*, Metković: Mirko, Veseljko i Pero sinovi Luke Ereša, Matica hrvatska, 68; Upravo 1744. tu umire Kata Čorapović, žena Mate, u dobi od 80 godina, a Mate umire 1758. u dobi od 100 godina. Usp. ASZ, ŽM 208, 31v i 45v. Treba naglasiti da u Hercegovini postoji i prezime Čorapina (Čarapina), koje je, prema mišljenju Nikole Mandića, u drugoj polovici 18. stoljeća proisteklo iz roda Vladić, ogranka staroga roda Slišković s Raške Gore iznad Mostara. Usp. Mandić, Nikola, 2005. *Podrijetlo hrvatskih rodova sjeverne okolice Mostara*, Mostar: Vlastita naklada, 100-109. Još prije toga, u ljubuškom selu Hardomilju 1742. zatečeno je kućanstvo Nikole Čorapine s pet članova, koje popis iz 1768. tu više ne zatječe. Prema Manenici, u Borovcima je 1744. upisan Petar Čorapina, sin Nikolin, možda baš spomenutoga Nikole hardomiljskoga. Prema predaji, Čorapine su se u to pogranično selo, Borovce, doselili iz nekakvoga sela Dvoguz iz Hercegovine. Usp. Pavičić, 1998., 257.

¹¹⁹ Za 20. stoljeće uzimaju se samo podatci do početka 2. svjetskog rata.

5.	Kusturić	Ne	Da	Ne	Ne
6.	Majić (Ćorluka, Mazulović)	Da	Da	Da	Da
7.	Miloš	Da	Da	Da	Da
8.	Perić	Da	Da	Ne	Ne
9.	Pivčević (Pivac)	Ne	Da	Da	Da
10.	Radić	Ne	Da	Ne	Ne
11.	Senta	Da	Ne	Ne	Ne
12.	Soldo	Da	Ne	Da	Da
13.	Spajić	Da	Da	Da	Da
14.	Tolić	Da	Da	Da	Da
15.	Tomić	Ne	Da	Ne	Ne
16.	Vrljić	Da	Da	Da	Da
17.	Zorić	Da	Da	Da	Da

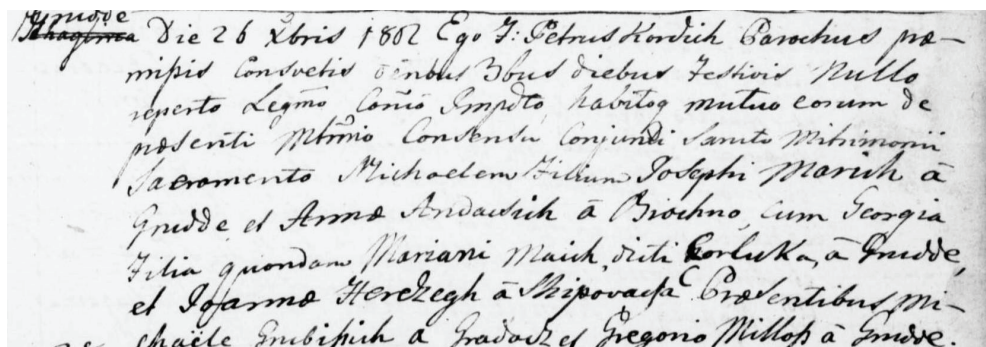
Izvor: Kao u tablicama 1 i 2; Matične knjige župa Ružići, Gorica i Grude spomenute u bilješkama

Ačkari su pak za selidbu izabrali samo bosansku Posavinu.¹²⁰ Osim u toponimiji,¹²¹ Ačkari se uopće, ni u jednoj ulozi, ne spominju u matici krštenih, dok u matici vjenčanih ima sporadičnih upisa za majku ženika, kao primjerice 1804., kada Petar Šimić Pavlov iz Gruda i žene mu Matije r. Ačkarović, također iz Gruda, ženi Mandu Vida Glavaša iz Drinovaca.¹²²

¹²⁰ Prema popisu iz 1742., Ačkara još nema u Posavini niti igdje drugdje u Vikarijatu osim u Grudama. U Posavinu su se odselili između dva biskupska popisa i prvi im je spomen u plehanskim maticama 1763., kada je u Tunjestalama krštena Ruža, kći Cvitana Majića i žene mu Andrijane r. Ačkar. Nadalje, u Foči je 1765. kršten Petar, sin Jure Ačkara i Marije r. Galić, kćeri Lukine. To bi zapravo bio prvi spomen jedne obitelji roda Ačkar u Posavini. Kada spomenuti Jure i Marija početkom iste godine sklapaju brak, za Juru je navedeno da je sin Petra Ačkara, možda upravo onoga Petra što je bio stariješina kućanstva 1742., dok su još bili u Grudama. Usp. Jerković, 2006., 97 i 117; Nosić, Vidinić, 1999., 40.

¹²¹ Na području naselja Grude i danas postoji toponim Ačkarovac, koji najvjerojatnije čuva uspomenu na nekadašnji grudski rod. Priopćio Vlado Bogut p. Stipana, r. 1954., iz Sovića.

¹²² AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 24, 42. Dakle Matija Ačkaruša rođena je najkasnije sredinom 18. stoljeća i do otprilike 1780. udala se za Šimića. Moguće je da se tada Šimić iz Ružića uvjenčavanjem naselio u Grudama, na Ačkarovini.

Slika 4. Spomen prezimena Majić, rečeni Čorluka, u Grudama 1802. godine

Izvor: AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 21, 27.

Za razliku od njih, rod Majić, koji je prezime promijenio u Čorluka i Mazulović, gdje pod ovim potonjim ne će opstati u Grudama, unatoč odseljavanju također prema bosanskoj Posavini i kasnijim odseljavanjima širom svijeta, održao je kontinuitet u izvorišnome mjestu i kao vrlo brojna ušao ne samo u 20. nego i u 21. stoljeće. Osim predaje o promjeni prezimena Majić u Čorluka, za to je i mnoštvo dokaza u ružičkim maticama.¹²³

Rodovi Miloš, Spajić, Tolić i Zorić pokazali su snažnu vitalnost i ostvarili susljednost u Grudama ne samo do u 20. stoljeće nego su snažni ušli i u 21. stoljeće. Osim u svojem izvornom prezimenu, neki su rodovi susljednost nastavili i u novim prezimenima.

Tako je rod Miloš¹²⁴ iznjedrio nekoliko novih nadimaka, koji su u višedesetljetnom procesu postali novim označiteljskim jedinicama, upravo pravim prezimenima.¹²⁵ Prvi se, još koncem 18. stoljeća, počinju izdvajati Zucići¹²⁶ i proces

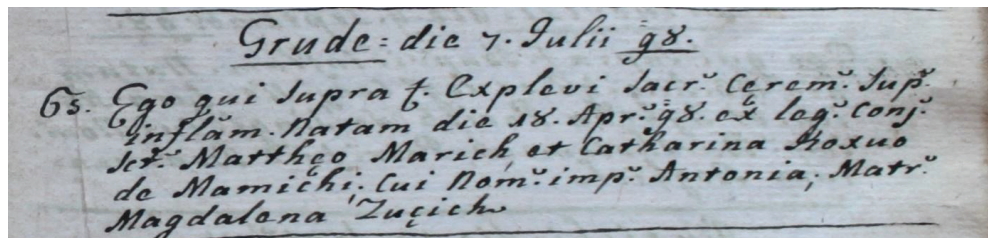
¹²³ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 21, 27; 22, 32; 26, 49; 31, 71; AŽR, RMK, I, 84, 337; 90, 389; 86, 352; 87, 363; 104, 28; 105, 35.

¹²⁴ Miloši i njihovi ogranci u novim prezimenima na području naseljenog mjesta Grude u prošlosti su bili nastanjeni u zaseocima Milošev Dolac, Crljena Jama, Krč-Lončaci i Cere, koji su pripadali Gornjim Grudama, a s vremenom se spuštaju u niže predjele, prema polju i zaseocima Bostan, Rupa, Gomilice, Vrućice, Otok i Krištelica. Podatke je priopćio Vlado Bogut p. Stipana, 4., 1954., iz Sovića.

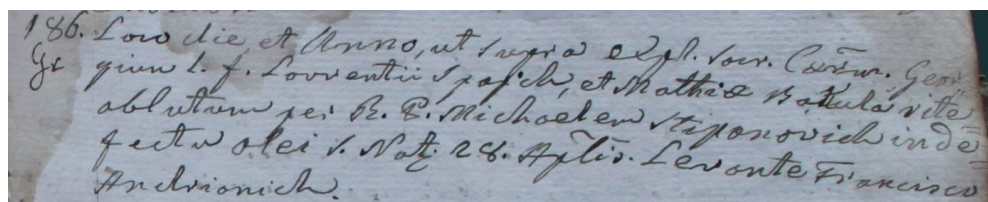
¹²⁵ Uz nova prezimena koja su proizišla iz roda Miloš, spomenimo da im se upisuje i oblik prezimena Miloš-Babor, gdje nadimak Babor nije postao prezime, slično kao i nadimak Penaušić. Arhiv župe Grude (dalje: AŽGr), GrMK, I. (1895. – 1910.), 77, 37; 108, 347.

¹²⁶ Zucić je prvo novo prezime koje se izdvojilo iz krila roda Miloš i nadimačkoga je postanja. U funkciji prezimena javlja se još koncem 18. stoljeća (*Magdalena Zučich*). Usp. AŽR, RMK, I, 11, 65. Dio toga ogranka roda Miloš odselio se najkasnije do 1843. prema Ljubuškom noseći svoj nadimak, koji tamo ipak u konačnici nije prevladao kao prezime, premda se ponekad upisuje i u toj funkciji. Usp. Pavičić, Vlado, 1998. *Hardomiljski rodovi, u: Hardomilje – prošlost, ljudi i običaji*, Hardomilje: [s. n.], 313-316.

postupnoga napuštanja staroga i potpunog ustaljivanja novoga prezimena trajat će gotovo jedno stoljeće.¹²⁷

Slika 5. Upis prezimena Zucić iz 1798. godine
Izvor: AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 11, 65.

Slika 6. Upis prezimena Andrijanić iz 1836. godine
Izvor: AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 349, 186.

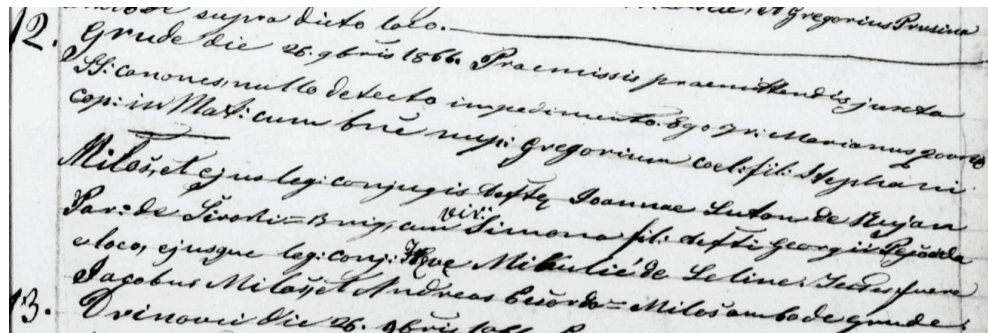
Sljedeći ogranak koji se izdvaja iz okrilja roda Miloš jesu Andrijanići; taj je proces počeo još u prvoj polovici 19. stoljeća.¹²⁸ Ustaljivanje novoga prezimena potrajat će nešto kraće nego kod Zucića i završit će također na samom koncu 19. stoljeća.¹²⁹ Nema nikakve dvojbe da je nastanak prezimena motiviran ženskim

¹²⁷ Koncem 19. stoljeća još se uvijek nailazi na dvojne upise oblika Zucić = Miloš. Usp. AŽR, RMV, III. (1874. – 1908.), 24.

¹²⁸ Prezime Andrijanić prvi se put uopće javlja 1836., kada je Frano Andrijanić kum na krštenju Juri Spajiću Lovrinu. Kod osobe u roditeljskoj ulozi pak prvi se put to prezime javlja u maticama 1839., kada Ivan A. i žena mu Jaka r. Nikić krste kćer Anđu. Isti par desetak dana kasnije krsti i sina Ivana, pa je moguće da se radi o blizancima. Kada Ivan i Jaka 1832. sklapaju brak, Ivanu je kao prezime upisano Miloš, a kao roditelji Petar i Šima r. Zadro. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 349, 186; 370, 402; 372, 426; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 143, 72. Spomenuti Petar i Šima r. Zadro udaju 1827. kćer Božicu još uvijek pod prezimenom Miloš za Vlašića u Soviće, a kada taj novi par 1839. krsti kćer Jelu, Božici je kao djevojačko prezime upisano Andrijanović. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 121, 81. Arhiv župe Gorica (dalje: AŽGo), GoMK, I. (1836. – 1893.), 9, 70.

¹²⁹ Proces pretvorbe i zamjene prezimena oduljio se, pa se još krajem 19. stoljeća piše dvojno prezime Andrijanić = Miloš. Usp. AŽR, RMV, III. (1874. – 1908.), 269, 43; 312, 12. Istaknimo ovdje da se prezime Andrijanić znatno ranije javlja u Posavini i očigledno je da posavski Andrijanići nemaju nikakve veze s grudskim Andrijanićima. Usp. Nosić, Vidinić, 1999., 79 i 103.

imenom Andrijana (Andra), a najvjerojatnije se radi o Andrijani r. Spajić, supruzi Martina Miloša.¹³⁰

Slika 7. Upis prezimena Pešorda-Miloš iz 1866. godine
Izvor: AŽR, RMV, II. (1839. – 1874.), 171, 12.

I prezime Pešorda, ponekad upisivano i kao Pešolda,¹³¹ prilično se rano počelo odvajati iz okrilja roda Miloš. Ono je patronimičkoga postanja, izvedeno iz imena Petar,¹³² pa je logično potražiti Petra Miloša, koji bi bio njihov rodonačelnik. Čini nam se da bi to mogao biti Petar popisan kao starješina kućanstva od 11 članova 1742. godine.¹³³ Dakako, to je pretpostavka i možda će jednom biti po-

¹³⁰ Genealoške raščlambe upućuju na to da je prezime nastalo prema Andrijani Spajić, rođenoj sredinom 18. stoljeća u Grudama, koja je bila udana za Martina Miloša, također iz Gruda. To zaključujemo iz činjenice da se njihov sin Jakov 1803. ženi Božicom Bošnjak Ivanovom iz Sovića, a izrijeckom je navedeno da su mu roditelji Martin i Andrijana r. Spajić, tada oboje već pokojni. Metodama analize i kontinuiteta utvrđeno je da Jakovljevi potomci, kao maloprije prvospomenuti Frano, bivaju označeni novim prezimenom Andrijanić. Kada Frano, sin Jakova i Božice r. Bošnjak, sklapa brak 1837. s Lucom Šimić iz Vinjana, upisan je pod starim prezimenom Miloš, a svjedok mu je na vjenčanju također maloprije spomenuti Ivan, on sada upisan pod prezimenom Andrijanić. Dakle Ivan i Frano najvjerojatnije su bili rođaci, djeca dvojice braće, Petra i Jakova, a unuci Martinovi i Andrijanini. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 24, 40; 170, 45.

¹³¹ AŽR, RMK, III. (1870. – 1900.), 127, 257.

¹³² Pešōrda ← Pēšo ← Pētar ← lat. Petrus ← grč. Pētros – kamen, hrid. Usp. Nosić, Milan, 1998. *Prezimana zapadne Hercegovine*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, 223; Šimundić, Mate, 1988. *Rječnik osobnih imena*, Zagreb: NZMH, 269.

¹³³ Usp. Nosić, Vidinić, 1999, 41. Zašto idemo tako duboko u prošlost? Iako se na početku matice krštenih javljaju kod Miloša dva Petra kao supružnici i roditelji, jedan sa ženom Šimom Zadrić već 1797., drugi sa ženom Andom Krnjić 1815., mi ih isključujemo, jer se istodobno s njima (1802.) javlja i Andrija Miloš sa suprugom Ružom Čaljušić-Elpeza, za koje smo genealoškom metodom utvrdili da od njih potječe jedan ogranak Pešorda. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 3, 16; 57, 166; 150, 140; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 147, 9; RMU, I. (1840.-1892.), 137, 182. Štoviše, tada se javlja (od 1798.) i drugi par Miloša, Frano i Šima r. Milas, od kojega također potječu Pešorde i od jednoga potomka toga ogranka kasnije nastaje i novi ogranak – Evići. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 7, 41; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 160, 21.

tvrdena čvršćim argumentima. Proces promjene započeo je u drugoj polovici 19. stoljeća,¹³⁴ a ušao je i u 20. stoljeće, pa se primjerice 1907. upisuje dvojno prezime Miloš = Pešorda i Pešorda = Miloš¹³⁵, zatim 1909.¹³⁶, 1912.¹³⁷, 1919.¹³⁸, čak i 1927.¹³⁹, produžujući proces zamjene na više od pola stoljeća.

Posljednji ogranak koji se osamostalio od roda Miloš, i to njegova ogranka Pešorde, jesu Evići. Proces osamostaljenja, bar prema maticama, počeo je pri kraju 19. stoljeća s prvim spomenom prezimena Ević u Grudama 1895., i to u obliku Pešorda-Ević, kada je krštena Matija Čorluka Ivanova i Anđe r. Pešorda-Ević.¹⁴⁰ U obliku pak Miloš-Ević prvi upis imamo iz 1902. prigodom upisa krštenja Vide Zucić Jozine iz Gruda i žene mu Matije r. Miloš-Ević, također iz Gruda.¹⁴¹ Samostalno se prezime prvi put upisuje 1903., kao djevojačko prezime Matije r. Ević iz Gruda, supruge Ivana Zorića, kada udaju kćer Ivu za Jozu Filipovića iz Lipovica, u *Župi* Gradac Posuški.¹⁴² Iduće, 1904. godine Jure Ević kum je na krštenju Mati Mariću Markovu, a Ivan Čorluka sa suprugom Anđom r. Ević iz Gruda pokapa sina Martina.¹⁴³ Po svemu sudeći, rekli smo već, Evići su potekli od Pešorda, ranije odvojenog ogranaka Miloša, i to od Eve Miloš = Pešorde, r. Mikulić, žene Jurine,¹⁴⁴ a najbolji argument koji govori tomu u prilog jest upis njezine smrti 1868. u 58. godini.¹⁴⁵

¹³⁴ Prvi, nama poznati, upis prezimena Pešorda, i to samostalno i dvojno istodobno, jest iz 1866., kada su Jure Pešorda i žena mu Eva r. Mikulić udali kćer Šimu za Grgu Miloša Stipanova i Ive r. Suton. Vidimo da se već tada Miloši mogu uzimati između sebe, i to bez biskupske dispenze, što znači da su najmanje u petom koljenu srodstva. Usp. AŽR, RMV, II. (1839. – 1874.), 171, 12.

¹³⁵ Usp. AŽGr, GrMU, I. (1895. – 1913.), 60, 280; AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 162, 577.

¹³⁶ AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 164, 725.

¹³⁷ AŽGr, GrMK, II. (1911. – 1924.), 29, 192.

¹³⁸ AŽGr, GrMK, II. (1911. – 1924.), 102, 61.

¹³⁹ AŽGr, GrMK, III. (1925. – 1936.), 35, 97.

¹⁴⁰ Usp. AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 7, 47; AŽR, RMV, III. (1874. – 1908.), 38-1894.

¹⁴¹ Usp. Usp. AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 79, 48.

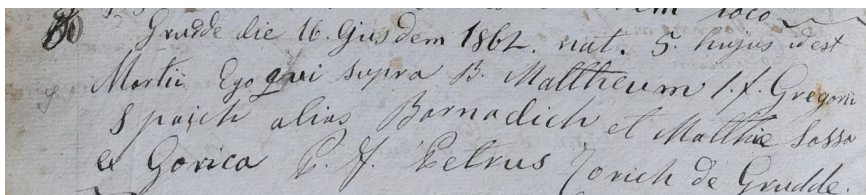
¹⁴² Usp. AŽGr, GrMV, I. (1895. – 1912.), 17, 35.

¹⁴³ Usp. AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 97, 178; GrMU, I. (1895. – 1913.), 48, 164; Dvojno prezime Miloš = Ević upisuje se još 1914. godine, Pešorda = Ević 1918., 1920. i 1929. godine, a Ević = Pešorda 1924., 1934., 1936., čak i 1938. godine. Usp. AŽGr, GrMK, II. (1911. – 1924.), 52, 46; 83, 5; 125, 103; 131, 14; 176, 15; AŽGr, GrMK, III. (1925. – 1936.), 48, 20; 97, 6; 119, 30; AŽGr, GrMK, IV. (1936. – 1946.), 24, 81.

¹⁴⁴ Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 160, 21; RMV, II. (1839. – 1874.), 183, 65.

¹⁴⁵ Usp. AŽR, RMU, I. (1840. – 1892.), 137, 82.

Uz Miloše,¹⁴⁶ i Spajići¹⁴⁷ su iznjedrili rod s novim prezimenom, Brnadiće, koje je prezime postalo stalno, nasljedno i nepromjenjivo, što je uostalom jedna od odlika prezimena.¹⁴⁸ Prvi spomen u meni dostupnim vrelima jest iz 1862., kada je kršten Mate, sin Grge Spajića alias Brnadića iz Gruda i Matije r. Sosa iz Gorice.¹⁴⁹

Slika 8. Upis prezimena Spajić alias Brnadić iz 1862. godine

Izvor: AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 114, 80.

¹⁴⁶ Spomenimo još da je članak o grudskim Milošima napisao Vlado Bogut, a na njega mi je ukazao sam autor kada je ovaj rad već bio završen. Usp. Bogut, Vlado, 2020. Povijest plemena Miloš/ević u Grudama u Hercegovini, u: *Franjo Miloš, Uvijek iz početka*, Sarajevo: Bosanska riječ, 286-293.

¹⁴⁷ Do 20. stoljeća prezime se uglavnom piše u obliku Spaich ili Spahich. Nedavno se pojavio novinski članak o posljednjem stanovniku sela Blace kod Klisa u sjevernom podnožju Kozjaka, s prezimenom Spajić. Dva susjedna zaseoka tog sela jesu Spajići i Bobani, pa je umjesno zapitati se nisu li nekadašnji, gotovo prvi, susjedi iz stare Imote, to ostali i u potkozjačkim Blacama. Čini se da su Spajići, a najvjerojatnije i Bobani, na kliško-solinsko područje dospjeli iz Imote tijekom Kandijskoga rata. Tamo se, u vranjičkim maticama, 1669. spominje Paval Spajić kao kum na krštenju Ivanu sinu Marka Postinčića (Katića). U istome je mjestu godinu dana ranije spomenuti Pavao, skupa s Lukom Bobanom, kum na vjenčanju Luke Kalaševića i Uršule Žižić. Još prije toga u Vranjicu je 1660. popisano kućanstvo Jure Spajića (Spahića) u kojem je bilo osam muškaraca i pet žena. Istom prigodom popisano je i kućanstvo Luke Bobana s pet muškaraca i četiri žene, a u Klisu kućanstvo Šimuna Bobana (Bobanovića) s jednim muškarcem i dvjema ženama. Štoviše, prije svega toga Jure Spajić i žena mu Vida krste u Vranjicu 1656. (?) kćer Dorotiju, a kum joj je upravo spomenuti Luka Boban. Inače su Jure i Pavao Spajić, za koje i Grubišić navodi da su starinor iz Gruda, kao što navodi i za Bobane da su se doselili iz Sovića, na novooslobođenom kliško-solinskom području 1675. dobili zemljišne posjede, isto kao i Bobani. Usp. <https://www.vecernji.hr/vijesti/zdravko-je-jedini-stanovnik-svog-sela-a-nema-ni-struje-ni-vode-ja-sam-zadovoljan-zovu-me-gradonacelnik-1736913> (pristup 10. 2. 2024.); Grubišić, Ivan, 2008. Vjenčanja u Vranjicu od 1665. do 1676. godine, *Tusculum*, vol. 1, no. 1, Solin: JUK Zvonimir, 125-126 i 133; Grubišić, Ivan, 2018. Solinski Katići Mornari, *Tusculum*, vol. 11, no. 1, Solin: JUK Zvonimir, 124; Jačov, Marko, 1992. *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645.-1669.)*, vol. II, Città del Vaticano: Biblioteca apostolica Vaticana, 105 i 107; HR-HDA-883, MK/144, MK Vranjica (1653. – 1695.), 5v. Usp. na području Imote još se za vrijeme osmanske vlasti spominju Kasan Spajić (*Assan Spahijch*) i Sedić Spahija (*Sedich Spahiaia*), kao što je vidljivo, obojica muslimani. Usp. Rimac, 2022., 89-91.

¹⁴⁸ Osim oblika Brnadić, koji je prevladao, upisuje se i oblik Bernardić. Usp. AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 97, 117(8). Ovdje treba reći da se prezime Brnadić (Bernardić) znatno ranije javlja u Roškom Polju, gdje ih pod tim prezimenom više nema. Od njih su najvjerojatnije nastali tamošnji Purkići. Usp. Jolić, Robert, Jukić, Marko, 2008. *Župa Roško Polje*, Roško Polje, Tomislavgrad: Župni ured Roško Polje, Naša ognjišta, 159; Odatle su se selili prema Uskoplju i najvjerojatnije su bugojanske Brnade (Brnadići) podrijetlom iz R. Polja. Tamo ih je 1991. pod prezimenom Brnada bilo 145 u 36 kućanstava. Usp. Škegro, Ante, 2012. *Libri copulatorum parochiarum Scopiensium (1753-1883)*, Fojnica, Zagreb: Samostan Duha Svetoga, HIP, 40, 60, 127, 140; Škegro, Ante, 2021. *U srcu rajskoga kraja. Župa Skopaljska Gračanica*, Bugojno: Župa Srca Marijina Skopaljska Gračanica, 129; Antunović, Mirko, 1997. *Hrvatski puk Bugojna I*, Baška Voda: Vlastita naklada, 220.

¹⁴⁹ Usp. AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 114, 80.

Još je mnoštvo upisa koji dokazuju tu povezanost i trajanje procesa promjene koji se proteže i u 20. stoljeće.¹⁵⁰ U maticama koncem 19. i na samom početku 20. stoljeća nailazimo na upise još nekih nadimaka uz prvotno prezime Spajić, kao primjerice Kašar(ević),¹⁵¹ Matešinović,¹⁵² Ivkić,¹⁵³ Brkić(?) (nečitko),¹⁵⁴ a jednom čak u trojnom obliku Spaić-Brnadić-Pišтелиć.¹⁵⁵ Međutim nijedan se od njih nije uspio nametnuti kao novo prezime. Čini se da je rodonadželnik roda Brnadića, Bernard, u mjesnoj inačici *Brnada*, Spajić iz Gruda, sin Karlov i Luce r. Pivac iz Ružića, rođen oko 1770., a vjenčan 1798. s Marom Nuić p. Tadije iz Drinovaca i Jake r. Čorluka iz Gruda.¹⁵⁶ Uzrok promjene prezimena mogao je biti dvojak: zbog ugleda Bernarda (Brnade) u grudskoj seoskoj sredini ili zbog potrebe za lakšom identifikacijom osoba s istim imenima. Naime samo su u desetljeću 1820. – 1830. čak četiri Mate Spajića iz Gruda sklopila bračne zajednice,¹⁵⁷ jedan je od njih i Mate Brnadin.¹⁵⁸ Najvjerojatnijim nam se čini da su odlučna bila oba spomenuta razloga.¹⁵⁹

Rod Zorić, koji je ostvario usljednost od 1742. do suvremenosti, nije iznjedrilo nijedan novi rod, iako se tijekom tog razdoblja, točnije koncem 19. stoljeća, upisuje nekoliko njihovih nadimaka. Ipak, nijedan nije prevladao kao novo prezime.¹⁶⁰

¹⁵⁰ AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 347, 330; AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 97, 115(6); 111, 38; AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910, 144, 593; 145, 598; AŽGr, GrMU, I. (1895. – 1913.), 41, 81. To je samo dio primjera.

¹⁵¹ Usp. AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 233, 335; 256, 110; 303, 262; 322, 25; 327, 95; AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 168, 811; itd. I danas u Grudama u brdu postoji zaselak pod nazivom Kašari.

¹⁵² Usp. AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 322, 30.

¹⁵³ AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 68, 39.

¹⁵⁴ AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 288, 112.

¹⁵⁵ AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 231, 314.

¹⁵⁶ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 4, 10; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 51, 125; 232, 177; AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 41, 12.

¹⁵⁷ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 72, 46; 82, 20; 137, 42.

¹⁵⁸ Čudno je da nije upisano vjenčanje Mate Brnadina s Ivom r. Marić, također iz Gruda, koji već 1824. krste sina Grgu, 1827. kćer Katu, 1831. sina Matu, 1832. kćer Matiju, 1834. sina Antu i 1836. kćer Ivu. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 232, 177; 267, 239; 301, 336; 311, 466; 329, 9; 356, 251b.

¹⁵⁹ Osim spomenutoga Mate, još tri Bernardova sina sklapaju brakove: Ante 1825. s Lucom Zorić, Petar 1836. s Ivom Marić, Jozo 1842. s Matijom Zovko. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 108, 38; 164, 32; AŽR, RMV, II. (1839. – 1874.), 7, 35.

¹⁶⁰ Koncem 19. stoljeća pojavljuju se dvojni upisi prezimena Zorić s nadimcima, Ramadan, Rižinović, G(K)olubić, Knezović, Resanović, Zelić, Parinović, koji se nisu uspjeli osamostaliti kao novo prezime. Usp. AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 250, 62; 302, 244; 308, 304; 309, 316; 326, 82; 327, 100; AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 83, 71; AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 10, 65. Dodajmo još da u okrilju toga roda postoji ogranak s nadimkom Šušumović.

Uz prethodno spomenuta četiri roda, u Grudama je uspio opstati tijekom cijeloga 19. i 20. stoljeća te ući i u 21. stoljeće, demografski vrlo slabašan, rod Vrljić.¹⁶¹ Već nakon prvoga biskupskoga popisa vidljivo je izrazito slabljenje toga roda. Iako im i dalje ostaju tri kućanstva, do 1768. broj članova prepолоvio im se. To bismo ponajprije pripisali njihovim migracijama, pretpostavljamo prema Posavini, kamo se otiskuju njihovi susjedi Čorapovići, Majići (Ćorluke) i Ačkari,¹⁶² ali još prije prema Mostarskom Blatu i tamošnjemu selu Polog.¹⁶³ Uglavnom, rod je pregrmio stoljeća i, iako malobrojan, ušao i u 21. stoljeće.¹⁶⁴

Dok smo za rod Gusić već rekli da se u Grudama javlja samo u popisu iz 1768. i nikada više, za Kusturiće smo rekli da su nestali do početka 19. stoljeća, a poslije se javljaju još samo u djevojačkim prezimenima majki ženika ili udavača, dakle kod osoba rođenih u 18. stoljeću.¹⁶⁵ Do danas im je trag, rekosmo također, ostao u toponimu Kusturovi stupi.

Za Grubišće smo pak rekli da je njihov spomen 1742. u Grudama i izostanak u popisu u tome mjestu 1768. uzrokovan činjenicom da selo Blaževići, gdje od starina prebiva taj rod,¹⁶⁶ jednostavno nije spomenuto 1742., ali jest 1768. i u nje-

¹⁶¹ Prema seoskoj predaji, Vrljići su najstariji stanovnici Gruda, nastanjeni u Cerama, i imali su groblje zvano Vrljića groblje, koje odavno nije u uporabi. Bilo bi starije i od također staroga groblja zvanoga Cere, kao i Staroga Zorića groblja. Podatke je priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960., iz Gruda.

¹⁶² Vrljići, kojih 1742. nema nigdje u Vikarijatu osim u Grudama, imaju 1768. u Posavini, u selu Garevo župe Bijela, dva kućanstva s 18 članova. Vrlo je vjerojatno, ali se ne može tvrditi, da su oni tamo dospjeli s juga, kao i mnoštvo drugih rodova u posavskom susjedstvu, koji skupno pripadaju korpusu *Hrvaćana*. Usp. Nosić, Vidinić, 2000., 21; Jerković, 2006., 195. Te 1768. zatečeno je po jedno kućanstvo Vrljića i u selu Kljevci, u Župi Majdan, što je danas naselje u Općini Sanski Most, mjesnoj zajednici Hrustovo, te u gradu Kreševu jedno kućanstvo sa sedam članova. Usp. Isto, 44 i 90; <https://www.sanskimost.gov.ba/index.php/exploer/mjesne-zajednice>. Pristup 22. 11. 2023. Prema istraživanju M. Jukića, Vrljići u Kreševu bili bi odvjetak roda Lađarića, koji su pak ogranak staroga kreševskoga roda Suderić, dok za podrijetlo onih u Kljevcima treba dodatno istraživanje. Usp. Jukić, Milo, 2015a. *Katolički rodovi župa Kreševo, Banbrdo (Lepenica), Kiseljak i Deževice 1742.-1992.*, drugi dio, Kreševo: Klepsidra, 139.

¹⁶³ U Pologu su 1768. zatečena dva njihova kućanstva s 18 članova. Usp. Nosić, Vidinić, 2000., 94. Prema istraživanju Nikole Mandića, položki su se Vrljići odseljavali prema susjednim selima na obodu Blata te Bogodolu, Buni, broćanskim selima, Rami i Uskoplju, što u izvornom prezimenu, što pod novim prezimenima Gagro i Ramljak. Usp. Mandić, Nikola, 2001. *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Brotnju, Brotnjo (Čitluk)*: Općina Brotnjo, 163-166.

¹⁶⁴ U 21. stoljeću postoji još samo jedno kućanstvo Vrljića u Grudama, koje nema muških potomaka i čini se da je nakon najmanje tri stoljeća opstanka rod ipak pred utrućem. Podatak je priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960., iz Gruda.

¹⁶⁵ Primjerice 1818. vjenčava se Jozo Zorić Ivanov i Mande Kustura iz Gruda s Marom Ivana Šimića iz Dragićine. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 58, 72; Još 1840. Jure Tomas iz Drinovaca i žena mu Iva r. Kustura iz Gruda udaju kćer Matiju za Matu Spajića Matina iz Gruda. Usp. AŽR, RMV, II. (1839. – 1874.), 3, 10.

¹⁶⁶ Osim što je i danas prisutan u tome selu, tu je prebivao i u stoljećima osmanske vlasti, a posebno je bio izložen stradanjima spomenutih osmansko-mletačkih imperijalnih obračuna u 17. stoljeću, kada

mu Grubišići. Do konca 18. stoljeća, pri samome njegovu kraju, 1798., spominje se vjenčanje Mate Grubišića Ivanova iz Gruda i Ive r. Pivac iz Ružića, s Jelom Ivana Petrovića (Vukojevića) iz Klobuka i Anđe r. Zovković iz Ružića.¹⁶⁷ Ipak, držimo da rod nema stalnoga prebivališta u Grudama tijekom 19. stoljeća, kao ni uopće do 2. svjetskog rata,¹⁶⁸ iako se to na temelju upisa iz 1905. ne bi reklo da je tako.¹⁶⁹

Rod Pivac također nema stalnoga staništa tijekom 19. stoljeća u Grudama, unatoč nekoliko upisa koji bi tomu govorili u prilog. Konkretno, radi se o po jednom upisu parova Jure i Anđe r. Šimic¹⁷⁰ i Stipana i Jurke r. Erkapić.¹⁷¹ Držimo da se tu radi ili o grješcima pera ili možda rubnim staništima za koja upisivači, u vremenu čvrsto neutvrđenih seoskih međa, što smo već istaknuli, nisu sigurni ataru kojega sela pripadaju.¹⁷² Teško da se radi o učestalom seljenju ovamo-onamo, iako je bilo primjera češćega mijenjanja prebivališta, ali ipak ne toliko masovno.¹⁷³ Međutim rod je s vremenom promijenio prezime u Logara (Logarić),¹⁷⁴

je usred Kandijskoga rata, 1654., u hajdučkom haranju uhvaćen Jure Grubišić iz Blaževića i prodan u Napulj, slično kao i neki Martin iz Drinovaca. Usp. Pandžić, Bazilije. 1975. Donat Jelić i hercegovački robovi u Italiji, *Kršni zavičaj, broj 8*, Drinovci: Župni ured, 28-29.

¹⁶⁷ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 3, 9. Isti par iduće godine krsti sina Ivana, opet s naznakom prebivališta u Grudama, a idućih sedmero djece krsti s naznakom da su iz Blaževića. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 14, 84; 38, 44; 60, 172; 85, 345; 103, 18; 119, 145; 137, 308; 153, 176.

¹⁶⁸ Prema stanju duša uoči samoga 2. svjetskog rata, 31. 12. 1940., Grubišići nemaju nijedno kućanstvo u Grudama. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.).

¹⁶⁹ U Grudama je 1905. vjenčan Mate Grubišić Matin iz P. Graca s Matijom Marić Jurinom iz Gruda i kao mjesto stanovanja toga novog para upisane su Grude. Usp. AŽGr, GrMV, I. (1895. – 1912.), 22, 60. Budući da sve relevantne matice koje bi se odnosile na selo Grude, čiji je prostor prije osnutka župe Grude pripadao župama Ružići i privremeno Gorici, nismo obradili sustavno, to ovaj podatak o (ne)prisuću Grubišića u Grudama treba prihvatiti sa zadržkom, odnosno još jednom detaljno provjeriti. Uglavnom, Stanje duša iz 1940. ne bilježi prisuće ovoga roda u Grudama.

¹⁷⁰ Njihov je spomen u Grudama iz 1798., a kasniji su upisi krštenja njihove djece u Ružićima: AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 8, 47; 39, 46; 106, 40.

¹⁷¹ Prvi upis iz 1802. jest u Grudama, sljedeći je u Ružićima, a ostala su dva u Alagovcu. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 217, 86; 244, 48; 280, 17; 301, 44.

¹⁷² To objašnjenje o rubnim staništima u vremenu čvrsto neutvrđenih seoskih međa samo je pretpostavka dok se ne potvrdi ili ne nađe bolje, utemeljenije, rješenje koje će rasvijetliti učestalu pojavu različitih prebivališta za iste obiteljske nukleuse. Dodajmo već rečenom da je razlog tome mogao biti i taj što su age znali premješati svoje kršćanske podložnike s posjeda na posjed, koje su imali u različitim selima. Usp. Dedijer, Jevto, 1909. Hercegovina, *Naselja srpskih zemalja*, knj. VI., Beograd: SKA, 315 i 328.

¹⁷³ Primjerice takav je slučaj bio s rodom Šarac, koji se u prvoj polovici 19. stoljeća doselio iz Broćna u Ljubušku krajinu. Slično je bilo i s jednim ogrankom roda Pehar, koji se također u prvoj polovici 19. stoljeća doselio iz Broćna u Ljubušku krajinu. Usp. Pavičić, 2021., 263; Pavičić, Vlado, 2011. Rodovi Stubice i Studenaca, *Monografija: Župa Studenci u Hercegovini*, Mostar: Crkva na kamenu, 144.

¹⁷⁴ Za to je mnoštvo primjera: AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 280, 17; 301, 344; 264, 204; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 104, 26.

te se pod tim prezimenom u drugoj polovici 19. stoljeća pojavljuje u Grudama i nastavlja kontinuitet u 20. stoljeću, o čemu će biti riječi u nastavku.

Rod Perić spomenut u oba biskupska popisa u Grudama ne ostvaruje tu kontinuitet i nestaje do konca 18. stoljeća, a ne spominju se tu ni tijekom 19. stoljeća, kao ni na početku 20. stoljeća.¹⁷⁵

Za Radiće, spomenute u Grudama u popisu iz 1768. s jednim prilično brojnim kućanstvom, čini se da tu već do konca 18. stoljeća nije bilo života, pa se odseljavaju, rekli smo već, prema Ljubuškom, gdje od 1799. Stipan Radić sa ženom Perom r. Šošić iz Graba krsti djecu.¹⁷⁶ Kada se spomenuti Stipan 1815., kao udovac, u vrijeme najžešćega haranja kuge, ženi po drugi put, za roditelje mu je navedeno da su to, tada pokojni, Jakov i Luca r. Vrljić iz Gruda. Taj bi Stipan mogao biti unuk Stipana starješine kućanstva Radića u Grudama iz 1768., a vrlo je lako moguće da je istovjetan Stipanu koji je 1799. naveden u Grudama kao kum na krštenju Mati Mariću Matinu iz Gruda.¹⁷⁷

Rodovi Senta i Soldo, spomenuti u prvome biskupskome popisu 1742., vrlo brzo nestaju i već ih nema u popisu iz 1768. No, za razliku od Senta, koji se više nikada ne spominju u Grudama, Solde tamo opet nalazimo od početka 19. stoljeća, ali o tome u nastavku.

I, konačno, posljednji rod iz biskupskih popisa, Tomići, koji se pojavljuju s grudskim prebivalištem samo u popisu iz 1768., a za okolnosti tadašnjega spomena već smo prethodno dali objašnjenje, više se nakon toga nikada do 20. stoljeća ne pojavljuju.

Doseljenici od biskupskoga popisa 1768. do 20. stoljeća

Uzimajući popis iz 1768. kao razdjelnicu za nove doseljenike, a na temelju matičnih knjiga Župe Ružići, napraviti ćemo presjek doseljavanja u selo Grude do početka 20. stoljeća.

¹⁷⁵ U susjednoj Dragičini spominje se rod Perić, ali se njegovi pripadnici prije 1820. odseljavaju na Humac kod Ljubuškog i tamo nastavljaju susljednost pod prezimenom Dedić. Zanimljivo je da se u ljubuškim maticama Šimunovoj supruzi Anđi r. Šimić kao mjesto podrijetla navode Dragičina i Ružići, dok im je kao prebivalište, prije odseljenja, u Bekiji 1799., navedena Dragičina. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 23, 134; Arhiv župe Veljaci (dalje: AŽV), VMV, I. (1809. – 1847.), 59, 43; 73, 67; 50, 184; 33, 160; 39, 38; AŽV, VMK, II. (1809. – 1847.), 234, 647; 242, 721. Kasnije se u okrilju roda Šimić, također u Dragičini, izdvaja rod s novim prezimenom Dedić. Nismo uspjeli utvrditi postoji li veza između Perića-Dedića iz Dragičine, što su se odselili na Humac, i kasnijih Šimića-Dedića, također iz Dragičine.

¹⁷⁶ AŽV, VMK, I. (1786. – 1809.), 142, 83; Radići su stigli na područje Ljubuškog još prije toga, jer se Stipan i otac mu Jakov već 1792. spominju u ulozi krsnih kumova, a Stipanova majka i Jakovljeva žena Luca od Vrljića u istoj ulozi 1798. godine. Isto, 68, 299; 70, 305; 134, 50.

¹⁷⁷ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 15, 89. Tada je tome Stipanu upisano da je iz Gruda, što je možda posljednji eho njihova nekadašnjega staništa.

Najsnažniji doseljenički pravac u tome razdoblju bio je iz susjednih Ružića i Dragićine, vrlo interesantnih naselja, koja su matica za četiri najbrojnija bekinska roda, Šimiće, Mariće, Mikuliće i Zovke, koji su sačuvali svoje izvorno prezime, ali su svi osim Mikulića iznjedrili i mnoštvo rodova s novim prezimenima.¹⁷⁸ Tako su stvorili vrlo snažne jezgre u matičnim selima, ali su se u brojnim migracijama razlili kako po susjednim bekinskim selima, tako i na okolna područja, posebice prema Ljubuškoj krajini, pokazujući čudesnu vitalnost. Zasigurno bi područje Bekije, navlastito spomenuti Ružići, zasluživali posebnu studiju koja bi rasvijetlila taj fenomen uzimajući u obzir, osim selidbi na spomenuta bliska susjedna područja, širi migracijski okvir.

Selidbe ružičko-dragićinskih rodova u susjedne Grude, zapravo migracije sasvim lokalnoga, pa i kapilarnoga karaktera, kao da potvrđuju *Ravensteinove zakone migracija*, ponajprije njegove zaključke da su glavni uzroci migracija ekonomske prirode i da glavnina migranata migrira na kratku udaljenost.¹⁷⁹ Međutim nešto ranija ili istodobna selidba Grudana prema Posavini, koja oslobađa prostor Gruda upravo za naseljavanja iz bliskoga susjedstva, iako motivirana ponajprije uzrocima ekonomske prirode, pobija ih, jer se selidbe odvijaju na dugu stazu, prema bosanskoj Posavini, čak i preko Save u Slavoniju.

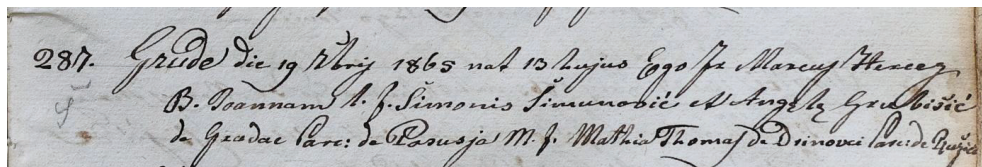
Od tih ružičkih izdanaka najprije ističemo Mariće, kao najbrojniji grudski rod potekao iz doseljeničkoga vala nakon biskupskih popisa, nastanjene ponajviše u tamošnjem zaseoku Rupine,¹⁸⁰ koji je, k tome, u Grudama iznjedrio i novi rod, Šimunoviće.¹⁸¹

¹⁷⁸ Šimići, kao najbrojniji bekinski rod, iznjedrio je još sljedeće rodove s novim prezimenima: Pralase, Žulje, Iličiće, Biliće, Biloše, Božiće, Dediće, Dujmoviće, Koromane, Petrilje i Zeleničiće. Marići su iznjedrili tri roda s novim prezimenima: Marijanoviće i Bračiće u Ružićima i Šimunoviće u Grudama. Zovke su pak također bili vrlo izdašni s novim izdancima: Bajići, Bošnjaci, Kature, Palci, Bandići, svi u Ružićima, kojima smo našli potvrde u tamošnjim maticama, a Nikola Mandić to tvrdi i za ružičke Pivce, Logare, Tomiće i Čutuke te još desetak drugih rodova širom Hercegovine. Brojni su dokazi tome u maticama i besmisleno bi bilo ovdje navoditi ih kao potvrdu, jer to nije tema ovoga rada. Usp. Mandić, Nikola, 2002. *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Širokome Brijegu i okolici*, Mostar, Široki Brijeg: Vlastita naklada, 372; 549-550; 628-633.

¹⁷⁹ Wertheimer-Baletić, Alica, 1999. *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb: Mate, 290-292. Dakako, za selidbu većine tih rodova iz Ružića ili Dragićine u Grude nema izravnoga i izričitoga dokaza, ali se s velikom vjerojatnošću to može opravdano pretpostaviti, a za neke i tvrditi.

¹⁸⁰ Osim u Rupinama, kao glavnom sjelju, Marići su bili nastanjeni i u Lončacima (Mamićima). Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 303-313. Postoji mogućnost da su se Marići u Grude doselili i odnekud drugdje, ali nam se ipak najvjerojatnijim čini da su to susjedni Ružići. Čini se da je prijelaz iz Ružića odmah bio potpun i odrješit, jer im se odmah isključivo Grude navode kao prebivalište. Nijednom paru nema više upisa Ružića kao prebivališta.

¹⁸¹ Za to je mnoštvo primjera: AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 139, 287; 215, 161; 219, 201; 233, 334; 375, 212; AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 30, 31; 51, 17; 123, 19. Čini se da im je rodonačelnik Šimun Marić rođen oko 1750. u Ružićima, čiji je sin Stipan umro u Grudama 1860. u 80. godini. Usp. AŽGo, GoMU, I. (1839. – 1872.), 67, 20.

Slika 9. Upis Šimunovića u Grudama 1865. godine
Izvor: AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 139, 287.

Njihov dolazak iz susjednih Ružića bio je „silovit“, jer za nepune tri godine, u 18. stoljeću, koliko zahvaćaju matice, čak pet njihovih bračnih parova u Grudama krsti djecu.¹⁸² Dakle 1768. nije bilo ni jednoga Marića u Grudama, a 30 godina poslije bilo je najmanje pet bračnih parova, odnosno obiteljskih nukleusa.

Iz susjedne Dragičine doselili su se u vremenskom razmaku ne duljem od trideset godina i pripadnici roda Zovko, jer ih popis iz 1768. ne zatječe u Grudama, a od samoga početka vođenja matica brojni su im navodi prebivališta u tome novom staništu.¹⁸³ Nekima se od samoga početka Grude bilježe kao isključivo mjesto prebivališta,¹⁸⁴ dok se nekima, uz Grude, navode i neka druga bekinska sela.¹⁸⁵

Spomenuli smo da su jedan od izdanaka roda Zovko i Kature.¹⁸⁶ Jedan je upis njihova krštenja u najstarijoj matici s naznakom prebivališta u Grudama. Taj je upis iz 1830., kada Andrija i žena mu Matija r. Palac krste kćer Katu.¹⁸⁷ Budući da je taj par krstio još šestero djece, koja su sva prije i poslije toga upisana na Višnjici,

¹⁸² Ivan i Kata r. Miloš, Mate i Kata r. Kožul iz Mamića, Frano i Jaka r. Alerić, svi iz 1798., te Ante i Luca r. Zorić iz Gruda te Filip i Anica r. Radić iz Gruda. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 9, 52; 11, 65; 14, 81; 15, 89; 24, 136. Otvoreno je pitanje u kakvom su oni međusobnom srodstvu, odnosno jesu li braća i potomci Joze i Ane r. Andačić, koja je bila rodom iz Broćna. Naime oni su navedeni 1798. kao roditelji prigodom ženidbe maloprije spomenutoga Ante s Lucom Zorić. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 2, 7; Jozo i Ana r. Andačić roditelji su i Miije, koji u Grudama 1802. sklapa brak s Jurkom p. Marijana Majića zvanog Čorluka iz Gruda i žene mu Ive r. Herceg iz Šipovače. Usp. Isto, 21, 27.

¹⁸³ Uz maloprije spomenuta brojna nova prezimena proistekla od roda s prezimenom Zovko, recimo još da se upravo kod grudskih Zovka upisuje i prezime Prokos. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 163, 303; 190, 152; 221, 108; 245, 53; 266, 224.

¹⁸⁴ AŽR, RMK, I. (1839. – 1874.), 14, 85; 52, 126; 116, 121; 137, 298; 150, 142; 169, 19; 163, 303; 190, 152; 221, 108; 266, 224; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 15, 7; 17, 19.

¹⁸⁵ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 45, 88; 70, 237; 98, 445a,b; 129, 226; 159, 256; 49, 109; 105, 34; 65, 208; 93, 409; 119, 146; 141, 29; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 175, 65.

¹⁸⁶ Za to je mnoštvo potvrda, mi donosimo signaturu jednoga upisa s naznakom oba prezimena. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 65, 207; 233, 182; 253, 106; 270, 276; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 87, 32.

¹⁸⁷ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 296, 179.

a ona im je kao prebivalište upisana i prigodom vjenčanja, gdje je zapravo cijeli rod imao, a i danas ima prebivalište, to držimo da se tu radi o grješki pera.¹⁸⁸

Najbrojniji bekinski rod, Šimići,¹⁸⁹ ne zaostaje za svojim ružičko-dragićinskim susjedima, pripadnicima rodova Marić i Zovko u naseljavanju Gruda, a i oni su vrlo brojni sa spomenima u Grudama, već od samoga početka vođenja matica, što znači da su se doselili između popisa 1768. i 1797. godine. Nekima se od njih također kao prebivalište upisuju isključivo Grude, primjerice paru Filipu i Mari r. Spajić,¹⁹⁰ Petru i Kati r. Macan, bez obzira na to što su im to jednom bili Ružići,¹⁹¹ te Ivanu i Ivi r. Čaljušić-Tica,¹⁹² dok se nekima, uz Grude, kao prebivalište upisuju bilo Ružići, bilo neko od okolnih sela (Dragićina i Alagovac), primjerice parovima Anti i Klari r. Glavaš,¹⁹³ Stjepanu i Domir. Mikulić,¹⁹⁴ Ivanu i Ivi r. Milas,¹⁹⁵ Ivanu i Jeli r. Kordić,¹⁹⁶ Jozi i Ivi r. Glavaš,¹⁹⁷ Martinu i Ceciliji (Celiji) r. Glavaš,¹⁹⁸ Mati i

¹⁸⁸ Isto, 160, 281; 175, 50; 224, 129; 260, 172; 286, 79; 348, 178; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 52, 36. U tim upisima Andrijinoj supruzi Matiji r. Palac ponekad je navedeno izvorno prezime Zovko, što znači, uz još mnoštvo drugih potvrda, da su i oni izdanak roda Zovko. Budući da se oni uzimaju već 1815. bez zaprjeka i dispenzi, to govori u prilog starosti, ukorijenjenosti i razgranatosti roda Zovko u Ružićima.

¹⁸⁹ Za 42 godine vođenja najstarije ružičke matice krštenih (1797. – 1839.) rod Šimići sa svojim do tada izdvojenim izdancima imao je gotovo 13% od ukupnoga broja krštenih u Župi Ružići.

¹⁹⁰ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 31, 2; 50, 119; 69, 227.

¹⁹¹ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 19, 19; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 61, 181; 80, 302; 112, 95; 133, 263; 152, 168; 186, 116. Slijed nastavlja njegov sin Ivan. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 153, 6; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 340, 108; 364, 336.

¹⁹² AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 96, 427; 106, 37; 246, 57; AŽR, RMV, II. (1839. – 1874.), 20, 27.

¹⁹³ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 4, 22; 21, 124; 156, 216.

¹⁹⁴ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 17, 101; 48, 103; 79, 300; 118, 131.

¹⁹⁵ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 133, 30; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 303, 357; 321, 31; 352, 211; 372, 419.

¹⁹⁶ Kod ovoga se para najvjerojatnije dogodila grješka pera, jer im je samo jedno krštenje upisano u Grudama, a ostalih pet, kao i vjenčanje, u Drinovcima. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 79, 9; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 232, 174; 277, 349; 3056, 396; 365, 349.

¹⁹⁷ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 280, 22; 300, 326; 328, 92; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 121, 83.

¹⁹⁸ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 19, 13; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 64, 197; 103, 19; 137, 306; 142, 44; 160, 275; 188, 137. Iz toga primjera vidljivo je da se najviše slučajeva mješovitih upisa, tj. kada to nisu bile isključivo Grude, odnosi na Šimiće iz Alagovca, koji se upisuju pod tim selom, ali i pod Grudama i Ružićima. Očigledno je da prije individualizacije Alagovca nije posve jasno bi li ga pripisali Ružićima ili Grudama.

Matiji r. Mikulić,¹⁹⁹ Mati i Šimi r. Čolak,²⁰⁰ Petru i Jaki r. Barić,²⁰¹ Petru i Mandi r. Glavaš,²⁰² Stjepanu i Anici r. Mikulić.²⁰³

Za sljedeću skupinu doseljenika u Grude, onih s prijelaza iz 18. u 19. stoljeće, znakovito je da su im supruge rodom Gruđanke, pa se opravdano postavlja pitanje je li razlog njihova doseljenja u Grude domazetstvo.

Na prvome mjestu želimo istaknuti rod Čale, koji se dobro „primio“ u tome selu, u zaseoku Rupine, a koji se doselio koncem 18. stoljeća, bez naznake otkuda.²⁰⁴ Najvjerojatnijim nam se čini da nisu izdanak nijednoga staroga, već prije postojećega, grudskoga roda, nego su doseljenici, opet najvjerojatnije, iz susjedne, prostorno oklaštrene, Imotske krajine, iz Kostričića, zaseoka na razmeđu sela Slivno i Runovići.²⁰⁵ Odatle se mogao doseliti Petar Čalić, koji u Grudama 1800. krsti kćer Katu sa ženom Ivom r. Zorić,²⁰⁶ što bi moglo sugerirati da se zapravo uvjenčao²⁰⁷ u Zorića.²⁰⁸ Međutim, prema predaji i pričanju samih Čala, oni su se

¹⁹⁹ I ovdje je isti slučaj kao i kod prethodnoga para. Oni žive u Alagovcu, a katkad se upisuju u Grudama, katkad u Ružićima. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 21, 122; 50, 116; 69, 231; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 71, 39.

²⁰⁰ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 296, 180; 309, 442; 309, 447; 333, 50; 358, 267. Čini se da se i ovdje radi o grješci, odnosno isto je krštenje upisano dva puta (isti roditelji i ime krštenika, kao i kuma – Petar Šimić-Božić), ali jednom pod selom Grude, drugi put pod selom Dragićina, gdje im je zapravo i bilo prebivalište.

²⁰¹ Iako su njegovim roditeljima, gore spomenutima Filipu i Mari r. Spajić, prigodom krštenja sve djece, pa i samoga Petra, kao prebivalište navođene Grude, Petru je to pak Alagovac, kako prigodom vjenčanja, tako i prigodom krštenja prvih troje djece, dok su za četvrto upisane Grude. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 140, 54; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 310, 458; 319, 10; 343, 136; 365, 342.

²⁰² AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 24, 42; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 79, 297; 99, 449; 128, 212; 142, 45; 159, 259; 207, 34.

²⁰³ Kod toga para dobro se očituje nerazlikovanje pripadnosti Alagovca, odnosno njegove potpune individualizacije. Naime prigodom njihova vjenčanja u naslovu upisa upisani su Ružići, a u samom tekstu upisa kao prebivalište upisan je Alagovac. U upisima njihovo četvero djece kao prebivalište je iskazan Alagovac, a kod jednoga djeteta Grude. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 98, 6; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 248, 74; 270, 267; 279, 2; 319, 11; 337, 84.

²⁰⁴ Prvi spomen u ružićkim maticama jest Jake Čalić 1799. za koju je upisano da je iz Kostričića i koja je bila kuma na krštenju Ruži, kćeri Mate (neupisana prezimena) iz Tihaljine i žene mu Matije r. Bobanović iz Kljenka. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 16, 93.

²⁰⁵ U samom Kostričiću 1725. zabilježena je obitelj Ilije Čalića s osmero čeljadi, a 1744. Grgo Čalić sa šestoro čeljadi. Do konca 18. stoljeća dio roda preselio se i u susjedne Runoviće. Usp. Vrčić, 1996., 254, 257 i 271.

²⁰⁶ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 28, 162.

²⁰⁷ Riječi *uvjenčao*, *uvjenčavanje* i tsl. rijetke su u hrvatskome jeziku. Međutim u zapadnoj Hercegovini rabe se vrlo često za čin dolaska ženidbom mladića u kuću žene, i to u ikavskom obliku *uvinčao*, *uvinčavanje* itd.

²⁰⁸ Da su Zorići i Čale već bili ženidbeno povezani, svjedoči podatak da je godinu dana prije toga (1799.) Petar Zorić iz Gruda sa ženom Filipom r. Čalić krstio kćer Mandu. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 24, 137.

u Grude doselili iz Mostara u migracijskim kretanjima s konca 17. i početka 18. stoljeća.²⁰⁹ Moguće je da u predaji ima zrnca istine, da im je tu doista ishodište, jer se u samome Mostaru u oba biskupska popisa spominje taj rod: 1742. četveročlano kućanstvo Mije Čalića, a 1768. tročlano Jurino i osmeročlano Ivanovo,²¹⁰ ali je sigurno da u Grudama nisu nazočni prije konca 18. stoljeća. Stoga njihovo migracijsko ishodište ostavljamo otvorenim.²¹¹ Uglavnom, Petar je prvi Čale koji se doselio u Grude i od njega i žene mu Ive r. Zorić potječu svi grudski Čale.²¹²

Od samoga početka 19. stoljeća u Grudama, u tamošnjem zaseoku Rupine, nastanjeni su i Zadre. Je li činjenica da su supruge dvojice prvih tamošnjih Zadra Zorićuše znak da su se oni iz svojih izvorišnih staništa na Višnjici uvjenčali u Zoriće?²¹³

Slično se dogodilo i s Bušićima, nastanjenima u zaseoku Pešija, kojima se pri samome vjenčanju djevojke iz roda Miloš, ujedno i prvome spomenu, navodi da su već žitelji Gruda. Dakle činjenica navođenja Gruda kao prebivališta već pri samome činu vjenčanja pokazuje namjeru da par živi u Grudama, te im se to odmah upisuje i kao prebivalište, premda se doseljavaju iz Gorice.²¹⁴

U Grudama se na samom početku 19. stoljeća pojavljuje rod Čuljak,²¹⁵ bez naznake odakle dolazi, ali s priličnom vjerojatnošću možemo reći da je ishodište,

²⁰⁹ Podatke je priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960., iz Grudskoga Vrila.

²¹⁰ Usp. Nosić, Vidinić, 1999., 75; Nosić, Vidinić, 2000., 94.

²¹¹ Ovdje valja spomenuti selo Čaliće u Bročnu, čiji je naziv najvjerojatnije antroponimijskoga postanja. Usp. Vidović, Domagoj, 2014b. Pogled u toponimiju župe Čerin, u monografiji: *Župa Čerin, 150. obljetnica osnutka župe (1864.-2014.)* (prir. Dario Dodig i Dijana Korać), Tomislavgrad, Čerin: Naša ognjišta, Župni ured Čerin, 59. Osim u Mostaru, Čalići se 1742. spominju i u Drinovcima, Vinici kod Duvna i Šrđevićima na Livanjskom polju. Usp. Nosić, Vidinić, 1999., 40, 47 i 68.

²¹² Iako se ispočetka prezime piše Čalić, s vremenom je prevladao oblik Čale, koji se rabi i danas. U okviru roda u Grudama upisuje se i dvojno prezime Čale-Radić, ali se druga denominacija nije osamostalila u novi rod. AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 141, 571; AŽGr, GrMK, II. (1911. – 1924.), 48, 21.

²¹³ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 4, 260; 112, 90; Međutim već prigodom vjenčanja toga prvoga Zadre 1800. kao prebivalište su mu navedene Grude. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 15, 4.

²¹⁴ Upisano je da se Ivan, sin Ivana Bušića iz Gruda i žene mu Anđe r. Krnjić iz Gorice vjenčava s Ivom Miloš p. Joze iz Gruda i žene mu Mare r. Milas iz Posušja. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 155, 10. Kada se Ivan drugi put ženio 1855., kao prebivalište su mu navedene Grude, a za oca mu Ivana kaže se da je iz Gorice. Usp. AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 43, 16.

²¹⁵ U Grudama se već 1803. spominje bračni par Frano Č. i Anica r. Kozina, a od 1812. Ante Č. i Vida r. Bošnjak. Uz potomstvo Frane i Anice r. Kozina, kasnije se u Grudama pojavljuje još jedan ogranak Čuljaka, bez jasne povezanosti s već spomenutima i bez naznake podrijetla, kada se 1836. vjenčava udovac Jure Č. Jozin iz Gruda i žene mu p. Vide r. Marić iz Gruda, s udovicom Cecilijom Grge Marijanovića i p. Mande r. Ljubičić, oboje iz Runovića. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 64, 199; 130, 260; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 165, 33.

ako ne već prvospomenutih izravno, onda roda kao cjeline, selo Klobuk.²¹⁶ Rod ostvaruje kontinuitet i ulazi, vrlo slabašan, u 20. stoljeće.²¹⁷

Žitelji iz susjednoga Posuškog Graca, koji su obrađivali velike komplekse zemljišta u Grudskome polju, k tome su bili i u posjedu mlina u Grudskome Vrilu, vrlo su se malo preseljavali bliže njima. Ženidbene i kumske veze bile su intenzivne, ali matice rijetko bilježe kojega preseljenika, barem i privremeno. To je bio slučaj s rodnom Zaprdica (Zaprdičić) iz Lipovica,²¹⁸ zaseoka Posuškoga Graca, kada se u Grudama 1800. i 1803. spominje bračni par Mate Zaprdica i Kata r. Čale, kojima kasnije više nema spomena u ružičkim maticama.²¹⁹ S prezimenom Zaprdica, osim u ružičkim, upisivani su i u posuškim i goričkim maticama, da bi u drugoj polovici 19. stoljeća taj oblik bio zabačen te je potpuno prevladao oblik prezimena Filipović.²²⁰ Dvojni oblik *Filipović* alias *Zaprdica* upisuje se još 1869.,²²¹ pa čak i 1878. godine, kada je naglašeno da je iz Gradca.²²² Na području Gruda i Grudskoga Vrila počeo će se za stalno naseljavati tek u 20. stoljeću, nakon 2. svjetskog rata, a ako su već i imali neko stanište u Grudama, ipak ih tu ne bilježi grudsko Stanje duša napravljeno prije 2. svjetskog rata.²²³

Vidjeli smo da se u prvome biskupskom popisu u Grudama javlja rod Soldo, koji nestaje već do idućega popisa 1768. godine. Međutim od 1810. u Grudama se ponovno javlja taj rod, kada se spominje bračni par Lovro Soldić i Mara r. Spajić.²²⁴ Lovro je bio iz Britvice i par je neko vrijeme živio tamo, ali se s vremenom preselio u selo supruge Spajuše, u Grude, i tamo ostavio svoj trag.²²⁵ Ipak,

²¹⁶ Pavičić, 2021., 175; 180. passim; 327-328.

²¹⁷ AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 69, 33; AŽGr, GrMV, I. (1895. – 1912.), 13, 2; AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 85, 95.

²¹⁸ S prezimenom Zaprdica upisani su u P. Gradcu 1742., a u obliku Zaprdičić 1768. godine. Usp. Nosić, Vidinić, 1999., 82; Nosić, Vidinić, 2000., 98.

²¹⁹ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 34, 14; 67, 216.

²²⁰ Treba reći da se još 1710. u Makarskoj spominje smrt „Chierico Antonio Philipovich da Posussie...“. Usp. HR-DAZD-378, inv. br. 594, MKU župe Makarska (1709. – 1829.), 5r. Dakle prije biskupskih popisa, pa je logično zapitati se je li prezime Filipović prvotno, odnosno je li stoljetno rabljenje prezimena Zaprdica ipak bilo privremeno.

²²¹ Usp. Arhiv župe Posušje (dalje: AŽP), PMV, (1847. – 1900), 13-1869.

²²² Usp. AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 130, 63.

²²³ AŽGr, SA, I. (1940.).

²²⁴ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 126, 194; 139, 12; 152, 169. Godinu dana ranije za Lovru se Britvica još uvijek navodi kao prebivalište. Usp. Isto, 40, 15.

²²⁵ Lovro, pod prezimenom Perković, od kojih su britvičke Solde, i žena mu Mara r. Spajić 1808. krste sina Matu u Britvici. Odatle se preseljavaju u ženino rodno selo i tamo krste još troje djece. Podatak o britvičkom krštenju iz dijela je matice stare Župe Blato koji nije potpuno izgorio u komunističkim obračunima s klerofašističkim neprijateljima i nazadnjacima nekoliko godina nakon 2. svjetskog rata. Taj nedogoreni ostatak danas se nalazi u samostanu na Širokom Brijegu, a podatke nam je ustupio, danas pokojni, Nikola Mandić. Usp. Arhiv samostana Široki Brijeg (dalje: ASŠb), BIMK-nedogorena, 128-1808.

njihovi se potomci nisu uspjeli održati u Grudama, bilo zbog izumrća, bilo zbog daljnjeg seljenja,²²⁶ ali sredinom 19. stoljeća opet se doseljava novi pripadnik roda Soldo, ovaj put iz Rakitna, i nastanjuje se u Grudama.²²⁷ Njegovi potomci ulaze i u 20. stoljeće.²²⁸

U Grude se, još u prvoj polovici 19. stoljeća, iz Medvidovića (Medovića), doseljava rod Knezović, i to u Zorića selo.²²⁹ Rod je održao kontinuitet i ušao u 20. stoljeće.²³⁰

Ivankovići su se doselili u Grude, u zaselak Cere.²³¹ Najprije je 1837. upisano vjenčanje Nikole Ivankovića Jurina iz Kočerina, vjerojatno iz Ivankovića Doca, i Kate r. Spajić iz Gruda, s Ivom Šimić Petrovom iz Gruda i Kate r. Macan iz Pogane Vlake.²³² Čini se da se on nije doselio u Grude, nego su to učinili njegovi sinovi Jure²³³ i Ivan.²³⁴ Rod je ušao u 20. stoljeće.²³⁵

Već smo spomenuli upis roda Pivac u Grudama 1768., nekoliko njihovih sporadičnih upisa početkom 19. stoljeća u ružičkoj matici krštenih, kao i činjenicu zamjene novim prezimenom Logara (Logarić). U drugoj polovici 19. stoljeća

²²⁶ Najvjerojatnijim nam se čini da su izumrli za vrijeme haranja posljednje velike epidemije koja se pripisuje kugi (1814. – 1818.), jer im je posljednji spomen u Grudama krštenje djeteta 1815. godine.

²²⁷ AŽR, RMV, II. (1839. – 1874.), 64, 26. Andrija Soldo, udovac, sin Antin iz Rakitna i supruge mu Vide r. Topić iz Oklaja, Župa Široki Brig, vjenčava se 1855. s Katom Medak, starinom Opačak, kćeri Tominom iz Gruda i supruge mu Božice r. Musa iz Rasna, te najvjerojatnije postaje domazet. Zanimljivo je da je prigodom upisa vjenčanja Kati upisano prezime Miloš, a prigodom krštenja djece što su uslijedila već od iduće godine upisuje prezime Medak. Moguće je da je tome uzrok što je Katina majka Božica r. Musa bila prethodno udana za Ivana Miloša iz Gruda, pa se Katin otac, a Božičin drugi muž, Opačak-Medak iz Poljica, doselio ne na ženinstvo u Božičino Rasno, nego u Grude u Miloša na udovištvo. Rijedak je naime slučaj da udovica drugoga muža dovede ne na očinstvo nego ognjište prvoga muža. Usp. AŽR, RMK, II. (1839. – 1870.), 146, 246; 183, 208; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 40, 14; 48, 11; AŽR, RMU, I. (1840. – 1892.), 218, 281.

²²⁸ AŽR, RMV, III. (1874. – 1908.), 13-1893; AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 35, 233; 67, 32; 95, 163; 126, 466; 170, 825.

²²⁹ Prvi se u Grudama spominju Mate i žena mu Jurka r. Jukić, koji 1839. krste kćer Anicu. Kada godinu dana ranije njih dvoje sklapaju brak, i to u Grudama, Mati su kao ranije prebivalište navedeni Medvidovići, a Jurki Posušje. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 367, 372; AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 174, 61.

²³⁰ AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 68, 35; 69, 42; AŽGr, GrMV, I. (1895. – 1912.), 1, 3; AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 93, 103.

²³¹ Priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960., iz Grudskoga Vrila.

²³² AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 170, 47.

²³³ Jure, Nikolin sin, vjenčan je u Grudama 1874. s Ivom Stipana Marića iz Gruda i žene mu Jake r. Šimić iz Alagovca. Usp. AŽR, RMV, III. (1874. – 1908.), 2, 5.

²³⁴ Ivan, također sin Nikolin, vjenčan je u Grudama 1881. s Vidom Zorić Jozinom iz Gruda i Ive r. Šimić. Usp. AŽGo, GoMV, I. (1836. – 1908.), 142, 27; AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 310, 333.

²³⁵ AŽGr, GrMV, I. (1895. – 1912.), 34, 155.

iz ružičkoga zaseoka Police²³⁶ u Grude se doselio Tadija Logara, sin Stipanov, i Mande r. Milas oženivši 1881. Luciju Zorić Jurinu iz Gruda, što označava novi početak toga roda u Grudama i njegov kontinuitet do u 21. stoljeće.²³⁷

U Grudama je tijekom 19. stoljeća stanovit broj upisa za osobe, kojima one, po svemu sudeći, nisu stalno prebivalište. Vrlo je vjerojatno to bila obična grješka pera ili jednostavno omaška zbog već spominjane točne neutvrđenosti seoskih međa, gdje se rubna područja ponekad pripisuju susjednom selu, kojemu zapravo ne pripadaju. Navest ćemo primjere do otprilike sredine 19. stoljeća da ilustriramo o čemu se doista radi.

Najvjerojatnije je grješka pera upis krštenja djeteta iz roda Glavaš 1822. u Grudama, ne samo jer su prethodni i kasniji upisi istoga para i njihovo vjenčanje upisani u Drinovcima, nego su im i u „spornom“ upisu, osim Gruda, kao prebivalište navedeni Drinovci, koji im i jesu pravo prebivalište.²³⁸

Grude se kao prebivalište ponekad upisuju i Barićima, iako je zapravo njihovo stvarno stanište u Alagovcu,²³⁹ a čini se vrlo izglednim da im je prvotno prezime bilo Vuko(je)vić.²⁴⁰ Naime prvi spomen osoba od kojih su današnji Barići u Alagovcu vezan je uz prezime Vuković i naselje Grude. Još 1798. Ante Vuković i supruga mu Pera r. Šimić krste u Grudama kćer Šimu.²⁴¹ Isti par krsti još dvoje djece: 1803. u Blaževićima pod prezimenom Vukoe kćer Katu,²⁴² a 1806. opet u

²³⁶ AŽR, RMK, II. (1839. – 1874.), 102, 89.

²³⁷ Prigodom vjenčanja 1881. Tadiji su kao prebivalište upisane Poljice, ali već iduće godine, kada krste sina Matu, to su Grude. Usp. AŽR, RMV, III. (1874. – 1908), 34-1881; AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 266, 191.

²³⁸ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 72, 42; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 194, 189; 213, 66; 276, 340. Usp. iz ovih upisa opravdano bi se dalo pretpostaviti da je drinovački rod Pandžić proizišao iz roda Glavaš.

²³⁹ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 97, 433; 115, 115. Moguće je da je mužu u tome paru to drugi brak. Usp. Isto, 23, 130; 69, 230.

²⁴⁰ Prije prelaska na prezime Barić 1809. rabi se oblik Vukoje, a ako je mužu u tome upisu navedenoga para to doista drugi brak, onda se rabe i oblici Vuković i Vukojević. Do prelaska na prezime Barić kao prebivalište se navode Grude, a od već spomenute 1809., kada se prešlo na prezime Barić, kao prebivalište se navodi Alagovac, što je i danas glavno stanište roda Barić. Iako im se Grude ponekad i kasnije navode kao prebivalište (rijetko i Ružići), ipak nam se umjesnim čini postaviti pitanje: Znači li to da su promjenom prezimena promijenili i prebivalište? Uz već spomenute signature, vidi još i: AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 23, 33; 169, 43; 172, 54; AŽR, RMV, II. (1839. – 1874.), 11, 59; 25, 57; 37, 6; 187, 89; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 244, 50; 367, 371.

²⁴¹ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 13, 79. Čini se da su oni žitelji Alagovca puno ranije, jer se 1815. spominje Iva Barić iz Alagovca kao supruga Jure Vuletića (Rezića) iz Crnča. Oni te godine udaju kćer Ivu za Juru Šimića iz Dragičine. Dakle, ako je djevojci Ivi 1815. bar 20 godina, onda je njezinoj majci, također Ivi, 1795. moglo biti isto toliko godina. To, onda, prisutnost Barića u Alagovcu (Grudama) pomiče u znatno ranije razdoblje. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 51, 34.

²⁴² Isto, 68, 224.

Grudama pod prezimenom Vukoe sina Blaža.²⁴³ Čini se da je isti Ante s prezimenom upisanim u obliku *Vukoe dictus Barich* kum na vjenčanju 1803. Petru Logariću iz Ružića.²⁴⁴ Nismo mogli potvrditi da je taj par kroz potomstvo nastavio kontinuitet, ali se već 1799. u Grudama javlja još jedan par, Mate, s prezimenom Vuković, sin Ivanov i Barbare r. Budić iz Vira, koji sklapa brak s Lucijom Alilović Stipanovom iz Ružića.²⁴⁵ Oni krste dvojicu sinova, oba puta u Grudama, 1799. Luku sada pod prezimenom Vukojević (Vukoevich)²⁴⁶ i 1803. Matu pod prezimenom Vukoje (Vukoe).²⁴⁷ Po svemu sudeći, spomenutom Mati umrla je žena Lucija, jer ih kao par više nema u maticama, pa se Mate po drugi put oženio Katom Penava od Posušja.²⁴⁸ Oni prvo dijete, sina Stipana, krste 1806. u Grudama pod prezimenom Vukoje,²⁴⁹ sljedećih šestoro pod prezimenom Barić u Alagovcu²⁵⁰ te posljednje, sedmo dijete, također pod prezimenom Barić s naznakom prebivališta u Ružićima.²⁵¹ Kada njihov, maloprije spomenuti sin prvorodenac Stipan sklapa 1837. brak s Katom Čuljak Franinom iz Gruda, i njemu su Grude navedene kao prebivalište, a Barić kao prezime.²⁵² Njihov drugi sin Ante, također s prezimenom Barić, 1849. sklapa brak s Anđom, kćeri Ante Pandže-Glavaša iz Drinovaca, a kao prebivalište naveden mu je Alagovac.²⁵³ Dakle, iako se Barići spominju pod različitim prezimenima, ipak je to prezime vrlo brzo prevladalo, a njihovo je pravo prebivalište, premda im se kao prebivalište upisuju Blaževići, Ružići, Grude, čak i Police, zaselak Ružića,²⁵⁴ bilo zapravo u Alagovcu.²⁵⁵

²⁴³ Isto, 98, 443.

²⁴⁴ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 23, 33. Vrlo je vjerojatno isti Ante iz Blaževića, sada pod prezimenom Vuk, kum na vjenčanju Anti Grubišiću iz istoga sela, s Jozom Čolak iz Rasna. Usp. Isto, 16, 7.

²⁴⁵ Isto, 8, 20.

²⁴⁶ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 23, 130.

²⁴⁷ Isto, 69, 230.

²⁴⁸ Budući da se u pravilu sklapanje braka bilježilo u župi mladenke, a kako matice Župe Posušje iz toga vremena nisu sačuvane, to nemamo upisa navedenoga čina.

²⁴⁹ Isto, 97, 433.

²⁵⁰ Isto, 115, 115; 142, 43; 149, 130; 157, 239; 164, 312; 192, 177.

²⁵¹ Isto, 244, 50.

²⁵² AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 172, 54. Kada oni pak 1839. krste kćer Matiju, Grude su im navedene kao prebivalište. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 367, 371. Njihov sin Jure 1869. sklapa brak s Ružom Mijatović Petrovom iz Tihaljine i njemu je kao prebivalište naveden Alagovac.

²⁵³ AŽR, RMV, II. (1839. – 1874.), 37, 6.

²⁵⁴ Isto, 25, 57.

²⁵⁵ Već smo za slične slučajeve navodili razloge tome, a kao glavni nam se čini, uz grješku pera, da se zbog nepostojanja čvrstih i točnih međa između starih naselja, a prije konačnoga osamostaljenja novih sela, to pojedino naselje navodilo sad kao dio jednoga, a onda opet kao dio drugoga sela. Upravo je to slučaj s Alagovcem.

U Grudama se početkom 19. stoljeća pojavljuje rod Matić, nepoznata podrijetla, kada 1806. Mate Matić, sin Božin i Božice r. Spajić iz Gruda, vjenčava Anđu Luke Vranješa i Uršule r. Marić.²⁵⁶ Ispočetka par, do 1811., kao prebivalište upisuje Grude,²⁵⁷ a nakon toga, od 1816., u jeku haranja kuge, rod pri krštenjima djece upisuje Blaževiće, što sugerira da se tada dogodilo preseljenje.²⁵⁸ Rod, također ispočetka, ponekad upisuje i prezime Spajić, očigledno djevojačko prezime majke. Ono će s vremenom potpuno prevladati, tako da drugi naraštaj, nastanjen u Blaževićima, u potpunosti napušta prezime Matić i preuzima prezime Spajić.²⁵⁹

Početkom 19. stoljeća u Grude se doseljava iz Poljica Kozičkih rod Opačak,²⁶⁰ s nadimkom Medak, koji se ponekad rabi i kao prezime.²⁶¹

Spomen Glavaša u Grudama²⁶² vrlo je vjerojatno tek puka grješka pera ili je pak čin krštenja obavljen u Grudama, gdje je zatečen svećenik, a samo prebivalište i dalje je bilo u izvornome mjestu, Drinovcima, kao što se i navodi u njegovu samom upisu. Čini se da se ipak iz Drinovaca u Grude bio doselio pripadnik roda Majić, uvjenčavanjem u Vrljića, ali tamo nije ostvario kontinuitet.²⁶³

²⁵⁶ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 32, 75.

²⁵⁷ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 99, 448; 116, 117; 132, 252.

²⁵⁸ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 156, 217; 167, 8; 192, 173; 219, 96; 254, 210.

²⁵⁹ AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 143, 80; 162, 28; AŽR, RMV, II. (1839. – 1874.), 12, 66; 79, 85. itd. Recimo još da taj slučaj napuštanja izvornoga prezimena i uzimanja prezimena majke, a da nije u pitanju domazetstvo, nije usamljen u zapadnoj Hercegovini. Primjerice takav je slučaj s rodom prezimena Bebić iz Graba, gdje je ono bilo prezime majke i s vremenom zamjenjuje izvorno prezime Jeličić. Usp. Pavičić, 2021., 286-287.

²⁶⁰ U Grude se 1813. uvjenčava Toma Opačak Markov iz Poljica Kozičkih i Kate r. Herceg iz Šipovače k Božici Musa, kćeri p. Ante iz Rasna i Kate r. Oroz iz Uzarića, a koja je ustala udovica nakon smrti muža Ivana Miloša iz Gruda. Spomenuli smo da je rijedak slučaj da udovica ostaje na ognjištu svojega pokojnoga muža, ponovno se udaje te tamo dovodi novoga muža. Pišući već prije o rodu Soldo, naveli smo da se isti uvjenčao u rod Opačak-Medak, koji je tako izumro, a sosljednost je nastavio taj rod. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 48, 11; Toma je umro 1861. u 70. godini i zakopan je u groblju Cere. Usp. AŽR, RMU, I. (1840. – 1892.), 91, 71.

²⁶¹ AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 144, 70; 198, 232; 243, 40. Kod bekinskih Opačaka nadimak Medak postao je prezime, ali njih treba razlikovati od neretvanskih Medaka, koji tamo imaju kontinuitet bar od 17. stoljeća. Usp. ASZ, ŽM 198, 4; 29; 36; 67. Čak je odatle u 17. stoljeću bio i fra Mate Medaković, koji je u 18. stoljeću otišao za misionara u Bugarsku. Fra Šimun Tvrtković 1682. u zaostroškome je samostanu *profesha dijake*, među kojima i spomenutoga fra Matija Medakovića iz Borovaca. Isti je još 1702. na službi u makarskom samostanu. Usp. ASZ, Liber archivalis, 127 (147); ASM, S-46, 14v.; Vidović, Domagoj, 2014. *Metkovski prezimenski mozaik*, Metković: Gradsko kulturno središte, 33.

²⁶² Upisana su tri krštenja bračnoga para Jure Glavaša (Pandžića) iz Drinovaca i žene mu Vide Lukenda iz Tihaljine. Za prvo i treće naznačeno je da je obavljeno u Drinovcima, dok je za drugo naznačeno da je to bilo u Grudama, ali je i u tom upisu naznačeno da je par iz Drinovaca. Usp. Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 72, 42; AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 194, 189; 213, 66; 276, 340.

²⁶³ Usp. AŽR, RMV, I. (1797. – 1839.), 161, 24. ; AŽGo, GoMK, I. (1836. – 1893.), 43, 130.

Usamljene spomene Martinovića 1814.²⁶⁴ i Marinića 1836.²⁶⁵ u Grudama ne možemo objasniti čak ni grješkom pera, jer spomenutim parovima više nigdje ni prije ni poslije u ružičkim maticama ne nalazimo spomena.

Grude u praskozorje 2. svjetskoga rata

Nakon prohujala dva stoljeća za koja se može rekonstruirati demografska i rodovska slika Gruda, zanimljivo je pogledati bilancu stanja pred sam 2. svjetski rat, koji je donio strahovite demografske gubitke, kada je iz sela Gruda smrtno stradalo 169 osoba,²⁶⁶ od toga gotovo polovica nakon 9. svibnja 1945.²⁶⁷ Zanimljivo je vidjeti i rodovsku sliku prije sociodemografskih promjena prouzročenih uspostavom novoga režima, društveno-gospodarskoga razvitka i upravne reorganizacije, kada se Grude počinju preobražavati iz zaostale ruralne sredine nalik svim okolnim i kad postaju općinsko središte u kojem se koncentrira niz centralnih funkcija. Na taj način one postaju sjedište raznih institucija dobivajući prve obrise urbanizacije i proplamsaje industrijalizacije. Dakako, to privlači i novo stanovništvo s raznih područja iz bliže i dalje okolice, što svakako utječe na promjenu kako demografske, tako i rodovske slike.²⁶⁸ Zbog toga je vrlo zanimljivo pogledati stanje prije spomenutih promjena, pogotovo razvitak kako starih rodova, zatečenih tu još u biskupskim popisima i k tome podijeljenih u nova prezimena, tako i onih doseljenih tu kasnije, navlastito do konca 18. stoljeća, što smo razmotrili u prethodnim poglavljima.²⁶⁹

Vrelo koje je podloga za tu raščlambu jest Stanje duša Župe Grude, sastavljeno koncem 1940. godine, kako je naznačeno u bilješki na početku te knjige.²⁷⁰ Prije raščlambe dužni smo dati nekoliko objašnjenja i napomena radi metodološke cjelovitosti.

²⁶⁴ Te je godine u Grudama krštena Kata, kći Marka Martinovića i Ruže r. Zovko. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 146, 89.

²⁶⁵ Isto, 353, 223.

²⁶⁶ Moguće je da je u tome broju i netko iz Alagovca, primjerice Barići.

²⁶⁷ Bogut, Vlado, Leko, Ljubo, 2014. *Grudski žrtvoslov*, Grude: Općina Grude, 709.

²⁶⁸ U Grudama se, nakon osmanlijske vlasti, privremeno pojavljuju rodovi, kojih nestaju do 2. svjetskoga rata, odnosno ne bilježi ih predmetno Stanje duša iz 1940. godine. Primjerice rodovi Markotić 1925. i Galamboš 1929. godine. Usp. AŽGr, GrMK, III. (1925. – 1936.), 10, 98; 25, 113; 37, 7; 53, 70.

²⁶⁹ U ovoj ćemo tablici donijeti i naglaske suvremenih grudskih prezimena. Usp. Bogut, Leko, 2014., 23; Nosić, 1998., 200 i 244.

²⁷⁰ AŽGr, SA, I. (1940.). Bilješku je sastavio župnik fra Božidar Ćorić 1. siječnja 1941. i napomenuo da je postojalo stanje duša starije od toga i da je ono „... za vrijeme partizana i četnika od 11. II.-6. III. 43. uništeno.“ Osim navedenoga, postoji i kasnije stanje duša.

Tablica 4. Broj žitelja sela Grude prema rodovima 31. 12. 1940.

Prezime	Broj kućanstava	Broj osoba	Pros. vel. kuć.
Andrijačić	18	112	6,22
Břnadić	13	89	6,85
Büşić	3	25	8,33
Čále	20	131	6,55
Čúljak	1	1	1
Čòrluka	40	269	6,73
Êvić	5	39	7,80
Ívánković	2	8	4
Knezòvić	3	22	7,33
Lògara	1	13	13
Máric	45	346	7,69
Mikulić	13	109	8,38
Miloš	31	214	6,90
Pěšorda	9	51	5,67
Rádoš	1	1	1
Spájic	48	299	6,23
Šimić	6	28	4,67
Šimúnović	9	75	8,33
Tólić	14	96	6,86
Vrànješ	7	42	6
Vřljić	3	17	5,67
Zádro	6	37	6,20
Zórić	38	295	7,76
Zòvak	7	57	8,14
Zúcić	2	31	15,50
Ostalo	0	9	–
Ukupno	345	2 416	7

Izvor: AŽGr, SA, I. (1940).

Žitelji su popisani prema kućanstvima i selima župe (Alagovac, Krištelica, Dragićina, Mamići i Grude). U ovaj pregled nismo uvrstili žitelje Dragićine²⁷¹ i Alagovca,²⁷² ali su uvršteni žitelji iz samih Gruda te iz Krištelice i Mamića,²⁷³ s obzirom na to da je taj dio Mamića, ponajprije zaselak Lončaci, dio Župe Grude, s naseljenim rodovima Ćorluka, Marić i Ivanković. Oni su danas i sastavni dio naselja Grude. Osim maloprije spomenute bilješke župnika Ćorića da je Stanje duša uspostavljeno tijekom 1940., vidljivo je to i iz samih upisa u isto.²⁷⁴ U to novo uspostavljeno stanje duša upisani su svi žitelji Gruda zatečeni u jednome trenutku 1940. godine. Neki su od njih, što novorođenčad, što osobe u drugoj dobi i umrli u toj godini, a nakon uspostave Stanja duša i to je zabilježeno u toj evidenciji. Zbog toga smo one za koje je naznačeno da su umrli do 31. 12. 1940. izostavili, tako da je prikazano stanje što vjernije stvarnomu na taj dan.²⁷⁵ Međutim nismo izostavili one koji su upisani u predmetno Stanje duša, ali im je naznačeno da se u tom trenutku nalaze negdje drugdje.²⁷⁶

²⁷¹ To je naselje dio Župe Grude, što pokazuje i navedeno stanje duša, ali je ono ipak odavno individualizirano, pa je tako u austrougarskom popisu iz 1895. iskazano kao samostalno naselje u sklopu Kotara Ljubuški. Usp. Bakula, 1970., 153; Nikić, Andrija, 1979. Osnivanje Apostolskoga vikarijata u Hercegovini, *Croatica Christiana periodica*, vol. 3, no. 3, Zagreb: KBF, 33; *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895.*, s podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896., 540-541.

²⁷² Iako je Alagovac dio Župe Grude i obuhvaćen je navedenim stanjem duša, štoviše, iskazan je kao dio samostalnoga naselja Grude (u sklopu Kotarske ispostave Posušje, Kotara Ljubuški) i u austrougarskom popisu iz 1895., ipak ga nismo obuhvatili ovom analizom, jer ono i prije toga, a i u suvremenoj organizaciji prostora, pokazuje stanovitu individualnost. Zanimljivo je da su u popisu Župe Ružići iz 1813. Dragićina i Alagovac brojčano iskazani zajednički. Usp. Bakula, Petar 1970, 153; Nikić, Andrija 1979, 33; *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895.*, s podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896., 546-547. Kamber, Dragutin, 1932. Stanje župa i duša apostolskog vikarijata u Bosni srebreničko-otomanskoj prema popisu izvršenom 1813., *Franjevački vijesnik*, 3/1932, Visoko: Franjevačka gimnazija, 83-88.

²⁷³ U austrougarskom popisu iz 1895. Mamići su popisani kao samostalno naselje u sklopu političke Općine Blato i Kotara Mostar, a kao dio tog naselja iskazane su i Grude. Očigledno je to dio Gruda, koji je u ovome stanju duša iskazan pod nazivom Mamići. Usp. *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895.*, s podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896., 494-495.

²⁷⁴ Osim za demografska istraživanja, to je vrelo vrlo izdašno i za antroponimijske raščlambe, a mi ovdje kao primjer želimo istaknuti dva raritetna imena s kakvima se nismo susretali u dosadašnjim istraživanjima na području Hercegovine. To su ženska imena Adika i Sinforoza, pa bi bilo vrlo zanimljivo istražiti kako su se ona našla u toj tradicionalnoj ruralnoj sredini. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 170 i 176.

²⁷⁵ Stanje duša pisano je tijekom 1940., pa smo u razmatranje uvrstili sve osobe rođene do 31. 12. 1940. Isto smo tako izostavili i sve osobe kojima je do 31. 12. 1940. upisana smrt, kako one koji su rođene prije 1940., tako i one koje su rođeni tijekom 1940., a umrle su do kraja te godine.

²⁷⁶ Primjerice za dva pripadnika roda Ćorluka navedeno je da su u Americi, odnosno u Argentini, ali ih nismo izostavili iz toga popisa. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 272 i 291.

U nekoliko kućanstava bilo je osoba s drugim prezimenima, najčešće u statusu najamnice, u svakodnevici zvane *najmenice*, te smo njih uvrstili u skupinu ostalih, a one koje su imale prezimena već postojećih grudskih rodova pripisali smo njima.²⁷⁷

U kućanstvu Radoš²⁷⁸ bile su tri osobe, ali mi smo naveli samo jednu, jer je pod tim prezimenom doista bila samo jedna osoba, a druge dvije pod prezimenom Boban i njih smo uvrstili u skupinu ostalih.²⁷⁹ Među ostale su uvrštene i četiri osobe s prezimenom Sesar iskazane u kućanstvu Miloš, čija je starješinica bila udovica Janja Miloš r. Pešorda.²⁸⁰ Nadalje, upisano je i troje pastorčadi, ali kako nisu upisani pod drugim prezimenima, nego pod prezimenima očuha, odnosno nositelja kućanstva, to smo tako i ostavili.²⁸¹ Kao srodstvo ili neki drugi odnos u obitelji po jedanput je upisano i šura,²⁸² punica,²⁸³ tetka,²⁸⁴ svastika²⁸⁵ i suložnica.²⁸⁶

²⁷⁷ To su bile osobe, uglavnom ženske, u dječjoj ili ranoj djevojačkoj dobi, koje su dolazile iz istoga, ali i susjednih sela i pomagale u dotičnom kućanstvu u agrarnim djelatnostima, najčešće kao čobanice, za određenu naknadu, ponekad samo za kruh i ruho. Vidimo, tretirane su kao dio kućanstva, ali ih mi nismo pripisivali dotičnom kućanstvu, nego smo ih uvrstili pod ostale. Za neke od njih upisana je godina rođenja, rijetko i ime oca. *Najmenice* (najamnice) bile su pod prezimenima Lukenda, Kolobarić i Romić, očigledno podrijetlom izvan Gruda. Bile su još četiri *najmenice* pod prezimenima Marić, Šimić, Mikulić i Zorić, ali njih smo pripisali u fond tih prezimena, iako nisu bili u kućanstvima s tim prezimenima, a najvjerojatnije su bile rodom iz samih Gruda, te nije bilo potrebe za usklađivanjem. AŽGr, SA, I. (1940.), 44; 145; 176; 202; 291-292; 323.

²⁷⁸ U Grudama je 1901. Jozo Radoš (Batak) Markov i Mare r. Landeka iz Kongore na Duvanjskom polju sklopio brak s Jakom Čorluka Lovrinom i Janje r. Bračić. Jozo i Jaka imali su krčmu u Grudama. Usp. AŽGr, GrMV, I. (1895. – 1912.), 15, 14; AŽGr, GrMK, I. (1895. – 1910.), 83, 82; 177, 873.

²⁷⁹ Kao starješina kućanstva iskazan je Ivan Radoš, sin Jozin, a s njime je bila i njegova majka Jaka r. Čorluka, koja se kao udovica udala za Stipana Bobana i s njime rodila sina Blagu (i još dvije kćeri, ali one 1940. nisu iskazane u tome kućanstvu, jer se čini da su već bile udane), koji je kao polubrat Ivanov tada također bio član kućanstva Radoš, s prezimenom Boban. Prije toga umro je i Stipan Boban, Jakin drugi muž, tako da je ona tada opet bila udovica, ali je iskazana s njegovim prezimenom. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 250.

²⁸⁰ Naime njezina kći Drina udala se za Petra Sesara Lovrina 1937. i do 1940. s njime je rodila dvoje djece, upisane također pod prezimenom Sesar. Dakle Sesar se doselio i postao domazet u Miloša, ali se kućanstvo još vodi na njegovu punicu Janju Miloš. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 71.

²⁸¹ Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 43. i 314.

²⁸² Budući da je i njegovo prezime isto kao i prezime nositelja kućanstva (Spajić), to nije bilo potrebe za usklađivanjem. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 58.

²⁸³ Budući da je i njezino prezime isto kao i prezime nositelja kućanstva (zeta) (Čorluka), to nije bilo potrebe za usklađivanjem. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 281.

²⁸⁴ U kućanstvu Marka Čale živjela je Iva Mikulić, njegova tetka, koju smo pripisali kontingentu roda s prezimenom Mikulić. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 136. Isto smo tako rodu Mikulić pripisali i *najmenicu* Janju Mikulić, koja je živjela u kućanstvu Čorluka. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 291.

²⁸⁵ Budući da je i njezino prezime isto kao i prezime nositelja kućanstva (Čorluka), to nije bilo potrebe za usklađivanjem. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 289.

²⁸⁶ Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 205.

Dakle u Grudama je 31. 12. 1940. zatečeno 2.416 žitelja u 345 kućanstava, a nositelji kućanstava bili su iz 25 rodova. Veličina kućanstava varirala je od samo jednoga člana (primjerice u rodu Vranješ) do 24 člana (u rodu Andrijanić).²⁸⁷ Najviše kućanstava imao je rod s prezimenom Spajić (48), za kojim slijede rodovi Marić (45), Čorluka (40), Zorić (38) i Miloš (31). Međutim, kako smo već prethodno rekli, neki su rodovi tijekom vremena mijenjali prezimena, odnosno iz njih su se izdvajali ogranaci s novim prezimenima, pa je brojčana slika nešto drukčija. Tako je rod Miloš, uz pripadnike koji su ostali vjerni izvornom prezimenu, „porodili“ još četiri ogranka s novim prezimenima: Andrijanić (18 kućanstava), Ević (5 kućanstava), Pešorda (9 kućanstava) i Zucić (2 kućanstva), tako da im je ukupni broj 65 kućanstava. Iz roda Spajić osamostalio se ogranak s novim prezimenom Brnadić (13 kućanstava), tako da su skupa s onima koji su ostali u izvornom prezimenu imali ukupno 61 kućanstvo. Slično je i s rodom Marić, iz kojega se izdvojio ogranak Šimunović, tako da su oni skupa imali ukupno 54 kućanstva.

Rod s najviše članova bio je Marić (346), a skupa sa svojim ogranakom Šimunović imali su ukupno 421 člana. Međutim rod s prezimenom Miloš imao je 214 članova, ali ako mu se pribroje i pripadnici njegovih ogranaka (Andrijanić 112; Ević 39; Pešorda 51 i Zucić 31), onda su oni najbrojniji grudski rod 1940., s ukupno 447 članova. Treći po brojnosti jest rod Spajić s 299 članova, a pribroje li mu se i pripadnici njegova ogranka Brnadić (89 članova), onda oni ukupno imaju 388 pripadnika. Brojku od 200 članova prešli su još rodovi Zorić (295) i Čorluka (269). Iz izloženoga vidimo da su među pet najbrojnjih grudskih rodova prije 2. svjetskog rata bila četiri roda iz biskupskih popisa, kojima se priključio i rod Marić, doseljen u kontingentu između 1768. i 1800. godine.

Rod Tolić, zatečen u oba biskupska popisa, opstao je, ali nije uspio dohvatiti brojku od 100 članova (96). Također je opstao, ali je još slabiji razvitak, zapravo pad, u odnosu na popis od prije dva stoljeća, doživio rod Vrljić (30 članova 1742. naspram 17 članova 1940.). Iz kontingenta doseljenoga do konca 18. stoljeća najbolji razvitak doživio je rod Čale (131 član), a znatno slabiji rodovi Zovak (57) i Zadro (37), dok je najslabiji razvitak iz istoga doživio rod Šimić (28), inače najbrojniji bekinski rod.

Rod Čuljak, spomenut u Grudama na samom početku 19. stoljeća, prije 2. svjetskog rata, ima samo jedno jednočlano kućanstvo, udovicu kojom se 1941. vjenčao Šimić, tako da se do početka samoga rata taj rod ugasio.²⁸⁸

Od rodova doseljenih u Grude tijekom 19. stoljeća opstali su rodovi Bušić (25 članova), Knezović (22), Logara (13) i Ivanković (8), nijedan, vidimo, s nekim

²⁸⁷ Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 226.

²⁸⁸ Isto, 138.

osobitim razvitkom. Nije jasno zašto roda Soldo, koji se sporadično javlja u Grudama još od biskupskih popisa, čak i 1929.²⁸⁹ ili 1930.²⁹⁰, nema u tome stanju duša Župe Grude.

Zanimljiv je slučaj s rodovima Mikulić (109) i Vranješ (24). Oni su nastanjeni u zaseoku Krištelica,²⁹¹ koji se u atar sela Gruda počinje uklapati tek nakon osnutka Župe Grude, o čemu smo već nešto rekli. Do tada su oni iskazivani u sklopu Župe Ružići,²⁹² a umrli žitelji Krištelice uglavnom su se pokapali u groblju Seline, zaseoku Ružića.²⁹³ Štoviše, u austrougarskom popisu iz 1895. Krištelica je iskazana kao dio naselja Ružići,²⁹⁴ dok su u sklopu Gruda tada navedeni već spominjani Alagovac te Ceri, Milošev Dolac, Bostan, Pocrte, Rupine, Vručice i Zorići.²⁹⁵

Vrlo je zanimljivo pogledati strukturu podrijetla grudskoga stanovništva prije 2. svjetskog rata. Daleko su najbrojniji kontingent starosjedioci,²⁹⁶ koji čine gotovo dvije trećine (62,58%) stanovništva.

²⁸⁹ AŽGr, GrMV, II. (1913. – 1946.), 52, 9.

²⁹⁰ AŽGr, GrMK, III. (1925. – 1936.), 68, 16. i 17.

²⁹¹ Uz Mikuliće i Vranješe, u tome zaseoku bio je nastanjen i rod Miloš, tada s dva kućanstva. Vrlo je vjerojatno začetak toga naselja vezan uz tamošnje naseljavanje spomenutih ružićkih rodova Vranješ i Mikulić te grudski rod Miloš. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 315 i 318.

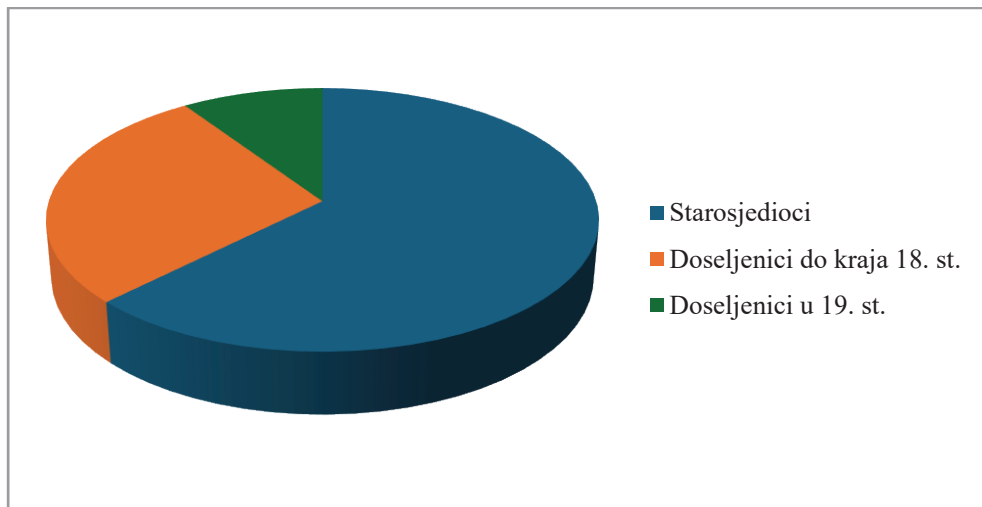
²⁹² Na katastarskom zemljovidu što ga je izradila Austrija 1882. toponim Kristalica upisan je na samoj međi k.o. Mamići, k.o. Ružići i k.o. Dragićina. Usp. Austrijski državni arhiv – Ratni arhiv, Beč, Katastar Bosne i Hercegovine, Zone 32, Colonne XVII, Section 5, Viertel d, Sechztl. d/4 i Section b, Viertel d, Sechztl. b/2.

²⁹³ AŽR, RMU, I. (1840. – 1892.), 348, 111. Juri Mikuliću, sinu Mijinu, 1869. u vrijeme smrti (dob 45 g.), kao prebivalište je navedena Krištelica. U prvoj ružićkoj matici krštenih, u vrijeme kada je bio rođen Jure, u ulozu roditelja upisivan je samo jedan Mijo iz roda Mikulić i žena mu Matija r. Zovko (razdoblje krštenja djece 1813. – 1831.), a kao prebivalište su im naizmjenice upisivani Ružići i Seline. Usp. AŽR, RMK, I. (1797. – 1839.), 145, 75; 277, 346; 306, 406. Drugi primjer: Franjo Mikulić iz Krištelice, Župa Ružići, sin Jurin i Ruže r. Zadro, vjenčan je 1886. s Katom Kordić iz Tihaljine. Kada se njegov otac, spomenuti Jure, vjenčao 1852. s Ružom Zadro, kao prebivalište su mu upisani Ružići. Usp. AŽR, RMV, III. (1874. – 1908.), 136, 116; RMV, II. (1839. – 1874.), 50, 80. Međutim pripadnik roda Miloš nastanjen u Krištelici, koji se tamo očigledno preselio iz staroga grudskoga zaseoka Cere, pokopan je 1883. na nedavno uspostavljenoj groblju Gomilice u Grudama. Još prije toga, 1865., Iva Miloš, nastanjena u Krištelici, nakon preminuća pokopana je u starome grudskome groblju Cere. Iva je bila iz roda Oreč od Posušja, a supruga Mate Miloša, i dok krste djecu u razdoblju 1825. – 1839., kao prebivalište su im isključivo upisivane Grude. Usp. AŽR, RMU, I. 1840. – 1892.), 243, 101; 120, 298.

²⁹⁴ *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895.*, s podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896., 544-545.

²⁹⁵ Isto, 546-547.

²⁹⁶ Pod starosjediocima ovdje smatramo stanovnike zatečene u Grudama najkasnije 1742., u prvom biskupskom popisu.

Grafikon 1. Stanovništvo Gruda 1940. prema vremenu doseljenja
Izvor: AŽGr, SA, I. (1940.) i raščlambe autora na temelju matičnih knjiga
župa Ružići, Gorica i Grude

Sljedeći kontingent stanovništva koji je zatečen 1940. bili su doseljenici u posljednja tri desetljeća 18. stoljeća i gotovo su svi iz susjednih Ružića i Dragićine. Oni predstavljaju 27,94% stanovništva. I, konačno, najmanje zastupljen kontingent jesu doseljenici tijekom 19. stoljeća, nešto manje od 10% (9,48%). Pripadnici toga kontingenta također su iz okolnih hercegovačkih sela, a najudaljenije migracijsko ishodište jest s Duvanjskoga polja (za jednu osobu iz roda Radoš).

Dakle stanovništvo Gruda najvećim je dijelom starosjedilačko, a od doseljenika dominiraju oni iz susjednih sela Ružići i Dragićina, dok su i svi ostali doseljenici, iz oba vala, također iz obližnjih hercegovačkih sela. Samo za rod Čale nismo utvrdili sigurno migracijsko ishodište, ali je i za njih, osim predaje, velika vjerojatnost da je to također hercegovačko područje ili pak imotsko susjedstvo. Vidjeli smo, i Grude su bile dio stare Imote, a Imota je u osmansko doba dio Hercegovačkoga sandžaka, odnosno kasnosrednjovjekovnoga Huma.

Kretanje broja stanovnika sela Grude 1742. – 1940. godine

Vrlo je zanimljivo pogledati kretanje broja stanovnika te ruralne sredine s periferije dvaju imperija, Osmanskoga i kasnije Habsburškoga. U promatranih 170 godina, unatoč širokoj lepezi nedaća, vidljiv je stalan porast stanovništva, koji se ima zahvaliti ponajprije prirodnom prirastu.

Tablica 5. Broj kućanstava sela Grude 1742. – 1940.

Godina	Broj kućanstava	Apsolutna promjena	Povećanje (%)	Indeks promjene
1742.	24			
1768.	26	2	8,33	108,33
1844.	84	58	223,08	323,08
1867. ²⁹⁷	106	22	26,19	126,19
1879.	149	43	40,57	140,57
1885.	176	27	18,12	118,20
1910.	253	77	43,75	143,75
1940.	345	92	36,36	136,36

Izvor: Nosić, Vidinić, 1999, 40-41; isti, 2000, 51; Nikić, 1979, 33; Bakula, 1970, 149 i 153; Ortschafts, 1880, 119; Ortschafts, 1886, bez paginacije; Rezultati popisa, 1912, 354-355; AŽGr, SA, I. (1940).

Iako je u tome razdoblju bilo snažnih migracijskih kretanja, vidjeli smo, razmatrajući pojedine rodove, da je prisutna emigracija, kako prema bliskom hercegovačkom susjedstvu, tako i na sjever prema Bosni, navlastito prema Posavini. Međutim, također smo vidjeli, prisutan je i proces imigracije iz susjednih sela, posebice iz Ružića i Dragičine. Nekoliko rodova koje zatječemo u biskupskim popisima upravo selidbom potpuno nestaje (Ačkar, Čorapović), a neke migracijski odljev slabi i jedva opstaju (Vrljići).

U prvom razdoblju, između dvaju biskupskih popisa, u razmaku od gotovo četvrt stoljeća, broj stanovnika lagano raste. Vrijeme je to u kojem već nekoliko desetljeća nema imperijalnih ratnih sukobljavanja, vrijeme političke stabilizacije, bez migracija uzrokovanih ratnim pustošenjima, ali i intenzivnoga seljenja prema bosanskoj Posavini uzrokovanoga ponajprije gospodarskim razlozima.²⁹⁸ Skroman je to porast i broja kućanstava i broja žitelja, ali je ipak porast.

²⁹⁷ Grude su tada bile podijeljene između župa Gorica i Ružići. Gorički dio ima 62 kućanstva i 468 žitelja, ružićki se dio sastoji od Gruda pri polju s 21 kućanstvom i 139 žitelja i brdskih Gruda s 23 kućanstva i 223 žitelja. Kao samostalno naselje iskazana je i Krištelica s 4 kućanstva i 28 žitelja, ali nju tada nismo uvrstili u okvir Gruda. Usp. Bakula, 1970., 149 i 153.

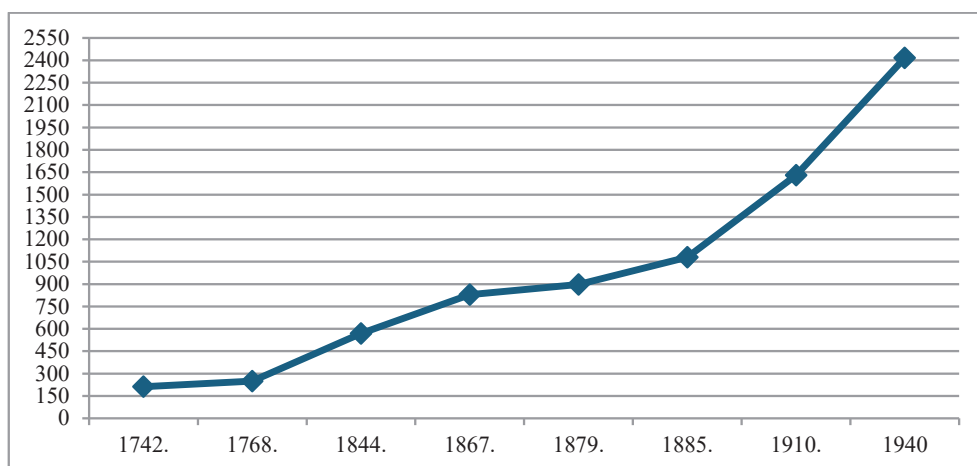
²⁹⁸ Bertoša ističe teške gospodarske uvjete, trajno siromaštvo, bijedu, stagnacije i opadanja, zaostalost, nesigurnost i beznađe, pojačane ratovima, epidemijama i političkim promjenama, kao glavne uzroke mobilnosti i migracija stanovništva. Usp. Bertoša, Miroslav, 2002. *Izazovi povijesnog zanata*, Zagreb: Antibarbarus, 30. Moguće je i da su te migracije na veće udaljenosti bile uzrokovane i pogoršanjem statusa u matičnom području, kao i reakcija na zloporabe od strane provincijske upravljačke elite. Usp. Šarić, Marko, 2008. Bunjevci u ranome novom vijeku: postanak i razvoj jedne predmoderne etnije, u: *Živjeti na Krivom Putu. Etnološko-povijesna monografija o primorskim Bunjevcima*, sv. I. (Černelić, Milana; Rajković, Marijeta; Rubić, Tihana, ur.), Zagreb: FF Press, 39, 2008., str. 15-43.

Tablica 6. Broj žitelja sela Grude 1742. – 1940.

Godina	Boj osoba	Povećanje (%)	Indeks promjene
1742.	212		
1768.	250	17,92	117,92
1844.	568	127,20	227,20
1867. ²⁹⁹	830	46,13	143,13
1879.	897	8,07	108,07
1885.	1080	20,40	120,40
1910.	1630	50,93	150,93
1940.	2 416	48,22	148,22

Izvor: isti kao i za tablicu 5

Grafikon 2. Broj žitelja sela Grude 1742. – 1940.

Izvor: isto kao i za tablicu 5

U idućem analiziranom razdoblju (1768. – 1847.), nešto većem od sedam desetljeća, broj stanovnika i kućanstava više je nego udvostručen. I dalje je primjetan migracijski odljev, ali i znatan primitak novih žitelja i rodova iz susjednih sela, poglavito iz Ružića i Dragićine. U istome razdoblju harale su bar dvije velike epidemije koje se pripisuju kugi, pa se to udvostručenje broja stanovnika ponajprije može pripisati, uz migracijski priljev, znatnom porastu broja živorođenih.

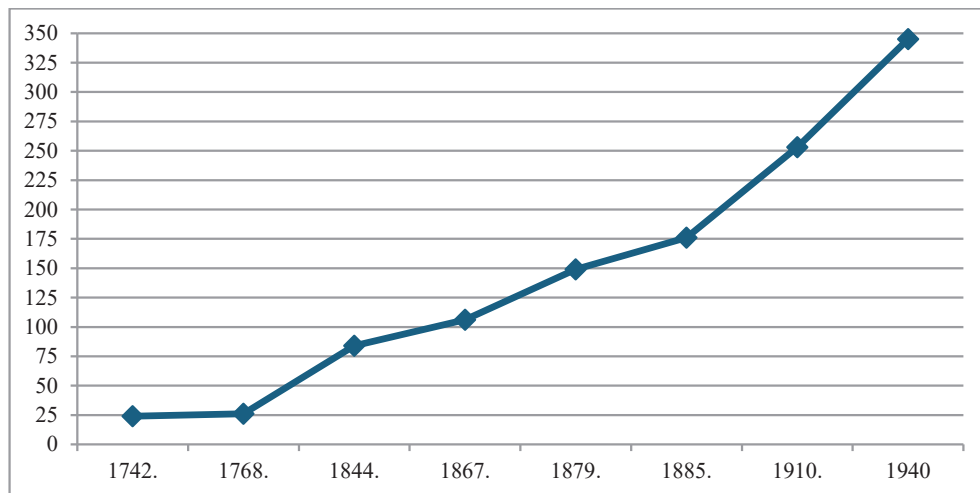
²⁹⁹ Kao u bilješci 296.

Rast broja stanovnika i kućanstava i dalje se nastavlja, pa je u iduća nešto više od dva desetljeća (1844. – 1867.) taj rast još izrazitiji, tako da je ukupni broj stanovnika povećan za više od 40%, s prosječnom godišnjom stopom povećanja od 18,75%.

I u idućem razdoblju, nešto većem od desetljeća (1867. – 1879.), opet je prisutan trend rasta, ali bi se reklo kao da malo usporava. Budući da je za 1867. izvor podataka crkveno vrelo, a za 1879. prvi austrougarski popis, dakle dvije različite vrste izvora, moguće je da prostorni obuhvat nije isti i da se time može objasniti pojava usporavanja.

Iako je za iduće popisno razdoblje (1879. – 1885.) izvor podataka isti, austrougarski državni popis, čini se da je sada nagla stopa rasta stanovništva uzrokovana drugačijim prostornim obuhvatom, odnosno da je tom naselju pripisano neko od manjih susjednih naselja, što nije naznačeno u samom popisu. Dakle, uz minimalnu mogućnost da sam popis nije točan, ipak vjerojatnijim držimo da je zemljopisni obuhvat sela Gruda u ovome popisu širi. To je najvjerojatnije objašnjenje zašto je za 12 godina (1867. – 1879.) broj stanovnika sela Gruda povećan za 67 osoba, a za idućih šest godina (1879. – 1885.) za 183 osobe.

Grafikon 3. Broj kućanstava sela Grude 1742. – 1940.

Izvor: isto kao i za tablicu 5

Čini se da popisno razdoblje od idućih četvrt stoljeća, odnosno podatak iz 1910. o porastu stanovništva za gotovo 51% u odnosu na prethodno razdoblje izražava stvarno stanje, odnosno da je zemljopisni obuhvat 1885. i 1910. isti. To

znači snažnu prosječnu godišnju stopu rasta od preko 2%, što je iznad tadašnjega prosjeka kod stanovništva u BiH.³⁰⁰

I iduće tridesetogodišnje razdoblje, koje je obuhvatilo 1. svjetski rat te vrijeme do pred sam 2. svjetski rat, također je razdoblje izrazitog rasta stanovništva, ali ipak u prosjeku nešto sporijeg na godišnjoj razini nego u prethodnom razdoblju, čemu je zasigurno pridonio i spomenuti rat. Pretpostavljamo da će buduća detaljnija demografska istraživanja i raščlambe pokazati kada je nastupila demografska tranzicija, pogotovo njezina središnja etapa, odnosno mogu li se njome objasniti i potvrditi podatci o izrazitom rastu stanovništva dolaskom vlasti kuće Habsburga i procesima modernizacije.

Ivan Radolčić – Gruđanin iz Imote u Trogiru

I konačno se vraćamo glavnom „uzročniku“ nastanka ovoga rada, grudskom mladiću što u kasnome srednjem vijeku odlazi na naukovanje u relativno daleki Trogir.³⁰¹

S korijenima i izvorištima u rimskome pravu, u višestoljetnom se procesu tijekom razvijenoga srednjega vijeka, približno na prijelazu iz 12. u 13. stoljeće, u dalmatinskim komunalnim društvima na jadranskoj obali rađa ustanova notarijata.³⁰² Jedno je od njih i Trogir, u kojem je u 15. stoljeću zabilježen privatnopravni

³⁰⁰ Usporedbe radi, prosječni godišnji rast stanovništva na razini BiH u istome razdoblju kod muslimana iznosio je 0,74%, kod pravoslavnih 1,44%, a kod katolika 1,918%. Dakle selo Grude tada je imalo godišnju stopu porasta iznad prosjeka kod katoličkoga stanovništva na razini BiH, a kod njih je, u odnosu na ostale dvije konfesije, ta stopa bila najviša. Usp. *Bosna i Hercegovina u brojkama*. Mostar: Hrvatska dionička tiskarna, 1911., 2.

³⁰¹ Pronalazak predmetne isprave priča je za sebe. Naime još prije dvadesetak godina na jedan podatak o Grudama upozorio me, danas pokojni, Mladen Andreis, koji je u zadarskome Državnom arhivu, u fondu trogirskoga notarijata, našao spomen sela Gruda u Imoti, odnosno njihova žitelja koji dolazi na učenje zanata u Trogir. On mi je tada, u pisanoj korespondenciji, priopćio kratki sadržaj toga dokumenta i dao mi njegovu signaturu, na čemu sam mu neobično zahvalan. Prigodom jednoga od posjeta spomenutom arhivu zatražio sam ispravu pod rečenom signaturom, snimio je fotoaparatom, kao i tisuće drugih isprava, te kasnijim pregledom kod kuće utvrdio da snimljena isprava pod tom signaturom nije ona koja je meni trebala, odnosno njezin sadržaj nije se odnosio na ono što mi je dr. Andreis bio priopćio. Nakon toga sam zamolio dr. Marka Rimca, koji je puno češće posjećivao zadarski arhiv, da pogleda u čemu je problem, pa je utvrdio da je signatura točna, ali da se iz nekoga razloga pod istom signaturom nalazi i dokument koji sam ja prije toga snimio. Dakle postoje dvije isprave pod istom signaturom, ali je bitno da je na kraju notarska isprava na koju me upozorio pok. Mladen Andreis, nastojanjem kolege Rimca, ipak pronađena i ona će biti predmet daljega razmatranja. Kao i pok. dr. Andreisu, zahvalan sam i dr. Marku Rimcu na trudu oko pronalaska predmetne isprave. Isto sam tako zahvalan dr. Marijanu Sivriću, akademiku Stjepanu Čosiću i dr. Danku Zeliću, koji su mi nesebično pomogli pri objavi te isprave.

³⁰² O ustanovi notarijata na istočnojadranskoj obali vidi više: Marinović, Ante, 1985. Postanak i prvi spisi kancelarija srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, posebno Dubrovnika i Kotora u 13. i 14. stoljeću, *Anali*, broj 22.-23, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU; Grbavac, Branka, 2010.

čin stanovnika drevne Imote i trogirskoga meštra kožarskoga zanata. Isprava o tome neoštećena je, pisana latinskim jezikom i goticom, prilično čitko, šablonski, sukladno notarskim obrascima toga vremena. Čuva se u Državnom arhivu u Zadru, u Arhivu Trogira.³⁰³

Riječ je o posve tipskom ugovoru o stupanju u službu, odnosno stupanju na nauk mladića iz udaljene seoske sredine u Imoti i s razlogom se treba upitati kako to da taj mladić „preskače“ bliži Split i odlazi u Trogir.³⁰⁴ Dakle Ivan Radolčić iz Imote, iz sela Gruda, dolazi u prosincu 1436. godine u Trogir, gdje sklapa ugovor s tamošnjim majstorom Ostojom Vukovićem o stupanju na učenje kožarskoga zanata. Ugovor se sklapa na rok od šest godina i Ivan se obvezuje da će s njim boraviti cijelo to vrijeme, služiti mu vjerno i pošteno i da ne će ukrasti ništa od njegovih stvari, niti će pomagati onomu tko bi to htio učiniti, te da će čuvati njegovu imovinu od oštećenja. Ostoja se pak, kao druga strana, obvezuje da Ivana ne će otjerati, da će se prema njemu dobro odnositi, da će ga podučavati kožarskom umijeću, da će mu osigurati o svojem trošku hranu i odjeću, kako u bolesti tako i u zdravlju, te da će mu na koncu ugovorenog roka dati sav pribor potreban za kožarski zanat te novo odijelo i obuću, prema običajima grada Trogira. U trogirskoj općinskoj kancelariji tom činu prisustvuju egzaminator ser Dragolin Nikolin te svjedoci Nikola Venturinić, građanin Trogira, i Eustahije Petrov iz Dubrovnika, također stanovnik Trogira.

Činjenica da sklapanju ugovora Ivan Radolčić pristupa samostalno, bez roditelja i rodbine uopće, kao i bez skrbnika, govori da nije maloljetan, odnosno da mu je minimalno 14 godina.³⁰⁵ Zanimljivo bi bilo znati zašto stanovnik iz jedne

Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet; Novosel, Filip, 2021. Služba javnog bilježništva u Dalmaciji za vrijeme mletačke uprave – primjer javnih bilježnika Zadra iz sredine 17. stoljeća, *Radovi*, no. 63, Zadar: Zavod za povijesne znanosti HAZU.

³⁰³ HR-DAZD-18, OT, kutija 67, sv. 2, spisi bilježnika Francesca de Viviana (1436. – 1438.), f. 88v-89r.

³⁰⁴ Upravo je ta udaljenost od dalmatinskih komuna, Dubrovnika, Splita, Trogira itd., s razvijenom ustanovom notarijata, razlog što je, u uvjetima osmanskog osvajanja i razaranja zatečenih društvenih struktura, prostor zapadnoga Huma tako slabo zastupljen sa srednjovjekovnim pisanim vrelima. Usp. Ančić, Mladen, 2001. *Humsko knežstvo, Na rubu Zapada*, Zagreb: Dom i svijet, Hrvatski institut za povijest, 50 i passim.

³⁰⁵ Prema Trogirskom statutu, s redakcijom iz 1322. godine, određeno je da ako dječak nema 14 godina, ne može se sam zastupati ni sklopiti neki pravni ugovor. Ipak, završetak djetinjstva i stjecanje punoljetnosti dječaka u četrnaestoj godini nije uvijek značilo kako je on automatski izjednačen u svim drugim društvenim i pravnim aspektima s ostalim punoljetnim osobama, o čemu svjedoči odredba Trogirskog statuta *De quanta etate esse testis*, u kojoj se kaže kako nijedna osoba mlađa od 16 godina ne može biti svjedok u građanskim parnicama. Gornja pak granica do koje su majstori primali naučnike na nauk bila je 30 godina. Usp. Klarić, Tea, 2020. *Obrtnički naučnici u Trogiru od druge polovine 13. stoljeća do druge polovine 14. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 25-28. Dakle, ako je dječak stariji od 14 godina u Trogiru, a što je zacijelo bio naš Ivan Radolčić, mogao je samostalno

gospodarski uglavnom autarkične ruralne sredine jadranskoga zaleđa, gdje se glavna svakodnevnih potreba zadovoljavala unutar te sredine, odlučuje na odlazak u relativno daleki Trogir i ide učiniti zanat za koji u takvim sredinama nije bilo baš osobite potrebe, odnosno klijentela kojoj je potreban nije bila baš brojna. Možda se spomenuti Ivan i nije vratio u Imotu, nego je ostao u Trogiru ili se premjestio u neki drugi dalmatinski grad prakticirajući i naplaćujući stečeno znanje i umijeće. Ipak, nama je najzanimljivija činjenica spomena zemljopisnoga podrijetla Ivana Radolčića, Gruda u Imoti, upravo iz gore spomenutoga razloga oskudice srednjovjekovnih pisanih vrela za područje zapadnoga Huma i njegovih žitelja.

Zaključak

Srednjovjekovni način stjecanja zanatskih znanja i vještina kroz naukovanje kod etabliranih majstora dotičnoga zanata, što je ovjekovječeno sklapanjem ugovora kod ovlaštene osobe, javnoga notara, razlogom je spomena jednoga žitelja iz zapadnoga Huma, Ivana Radolčića, zapravo najranijega spomena jednoga tamošnjega naselja, Gruda u Imoti i njegova prvoga poimenično poznatoga stanovnika. Ivan je osobno došao u Trogir i sklopio ugovor na šest godina s majstorom Ostojom Vukovićem, što znači da više nije bio maloljetan. Sklopljeni ugovor tipičan je i sličan je ugovorima kakvi su sklapani kako u Šibeniku, tako i u ostalim istočnojadranskim komunalnim društvima, ali i onima u cijelome euromediterranskom civilizacijskom okružju.

Taj kasnosrednjovjekovni spomen Gruda, dakle iz predosmanskoga razdoblja, uz etimološke raščlambe toponima Grude, koje uvjerljivo govore u prilog njegovoj motivacijskoj osnovi iz hrvatskoga, odnosno, zbog sveslavenske prisutnosti, iz slavenskoga leksičkoga korpusa, opovrgavaju nastojanja, prisutna čak i u historiografskim krugovima, da se negira prisutnost hrvatskoga etnikuma na prostoru BiH. Konkretnije, u tome se slučaju radi o prostoru zapadne Hercegovine i njegovoj hrvatskoj sastavnici stanovništva, gdje se bez ikakva zbiljnog uporišta u vrelima i kroz umjetne konstrukte o albanskim migracijama organiziranim nastojanjima osmanske vlasti, k tome čak i u drugoj polovici 17. stoljeća, želi postići spomenuto negiranje. Štoviše, Grude se u tim rabotama uzimaju kao krunski dokaz.

Nadalje, taj najraniji spomen Gruda i njihova žitelja bio je razlogom da pretresemo i sve ostale ranonovovjekovne, kako već poznate, tako i one dosada nepoznate spomene tog naselja i njegovih žitelja do kojih smo uspjeli doći.

istupati i zaključivati ugovor o naukovanju; ta je doba granica u susjednom Šibeniku bila 16 godina. Usp. Birin, Ante, 2016. Šibenski bilježnici: *Bonmatej iz Verone 1449.-1451*, Zagreb: HIP, 30.

S posebnom smo pomnjom promotrili njihovu demografsku sliku na temelju objavljenih izvora, uglavnom nakon završetka osmansko-mletačkih ratnih razračunavanja. Osnovna značajka 18. i 19. stoljeća jest snažni i kontinuirani rast broja stanovnika, unatoč nizu različitih nepovoljnih čimbenika.

Pojedinačni spomeni grudskih žitelja prisutni su ponajprije u vremenima imperijalnih ratnih razračunavanja, kada se oni nalaze u izbjeglištvu, ali završetak ratnih pustošenja donosi stabilizaciju, i političku i demografsku, povratak na stara ognjišta te prve popise iz kojih je vidljiva razina i opseg naseljenosti tog naselja. Dodatna je značajka nekih od tih popisa mogućnost praćenja brojčane naseljenosti prema pojedinom rodu, a kroz prezimena, kao selilačke spomenike³⁰⁶ i migracije grudskih stanovnika, kako došljaka prema samim Grudama, tako i iz Gruda prema hercegovačkom susjedstvu, bosanskoj Posavini, pa i preko Save, prema Slavoniji.

Iako je emigracija prisutna tijekom cijeloga 18. stoljeća, kada potpuno nestaju dva brojna roda (Čorapovići i Ačkari), ipak je prisutan rast broja stanovnika toga naselja. On posebno vidljiv postaje od kraja 18. stoljeća, kada Grude, uz još prisutan proces emigracije, postaju poželjan i privlačan prostor za doseljenje novoga stanovništva, koje se pridružuje starosjedilačkom sloju (Spajići, Miloši, Čorluke, Zorići, Vrljići, Tolići), uglavnom iz najbližeg okruženja, navlastito iz susjednih Ružića, Dragićine i Višnjice (Marići, Mikulići, Šimići, Zadre, Zovci). Uz Čorapoviće i Ačkare, prema Posavini je vidljiv i odljev pripadnika roda Čorluka (Majić) te pripadnika roda Vrljić, ali njih uglavnom prema hercegovačkom susjedstvu. Usto, dok prvi (Čorluke) ostvaruju kontinuitet i snažan rast u matičnom naselju, drugi (Vrljići) stagniraju i gotovo nestaju.

Dodatna značajka snažnoga rasta pojedinih starosjedilačkih rodova, ponajprije Miloša i Spajića, jest problem identifikacije njihovih članova u toj seoskoj sredini, pa preko nadimaka, u dugotrajnom procesu tijekom 19. stoljeća, koji se proteže i u 20. stoljeće, nastaju novi ogranci s novim prezimenima. Tako najprije rod Majić svoje prezime zamjenjuje prezimenom Čorluka, rod Miloš iznjedruje nove ogranke s prezimenima Zucić, Andrijanić, Pešorda i Ević, rod Spajić ogranak Brnadić, a doseljenički rod Marić ogranak Šimunović.

Porast stanovništva, uz stalno prisutne procese migracija, ali i nedaća i pošasti prouzrokovanih iz spektra vremensko-klimatskih i epidemijsko-zdravstvenih čimbenika te čimbenika društvene podčinjenosti, prisutan je tijekom cijeloga 19. stoljeća. Stopa povećanja stanovništva razmatranoga razdoblja vrhunac doseže na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, što bi se moglo pripisati procesu demografske tranzicije, ali će za potvrdu toga trebati izvršiti dodatna demografska istraživanja.

³⁰⁶ Šimunović, Petar, 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 72.

Uskoro, u prvoj polovici 20. stoljeća, dolazi do novih ratnih nedaća na puno široj, svjetskoj razini, što će, uz nove migracije, obilježiti demografsku sliku Gruda izvan razmatranoga razdoblja, ali to je tema za neka nova istraživanja. Stoga smo na temelju stanja duša sastavljenoga pred sam 2. svjetski rat napravili brojčani presjek, svojevrsnu inventuru tada zatečenoga stanovništva prema rodovima i utvrdili da je i nadalje najznačajnija ostala zastupljenost rodova zatečenih tu još prije dva i pol stoljeća. Snažan udjel ostvarili su i rodovi doseljeni u zadnjoj trećini 18. stoljeća iz nedalekoga susjedstva, a neznatan doprinos dali su i rodovi doseljeni tijekom 19. stoljeća, također iz nedalekoga susjedstva. Ističemo i posebnu vrijednost ovoga vrela, koje daje mogućnost iscrpnijih demografskih raščlambi, posebice obiteljskih, spolnih i dobnih struktura, što ostaje tema za neke nove radove.

Sažmimo: naselje Grude svojom etimologijom i kasnosrednjovjekovnim spomenom isključuje albanske jezične i migracijske utjecaje, posebice takve iz vremena osmansko-mletačkih imperijalnih razračunavanja iz druge polovice 17. stoljeća. Upravo suprotno, snažna ukorijenjenost, kompaktnost i kontinuitet tamšnjega stanovništva, s jasno izraženim etnokulturnim i etnokonfesionalnim posebnostima i značajkama, u ranonovovjekovlju će biti jedan od rasadnika dviju predmodernih etnija, Bunjevaca i Hrvaćana, s kojima će u modernizacijskim i nacionalnointegracijskim procesima u 19. stoljeću sudjelovati u tvorbi moderne hrvatske nacije.

Nadamo se da je ovaj uradak, možda većeg opsega, samo pokušaj traženja odgovora u prošlosti na pitanja koja nalaže sadašnjost i da će on predstavljati tek skroman, privremen, prinos i transmisijsku kariku u lancu dostignutih spoznaja.³⁰⁷

³⁰⁷ Bertosa, 2002., 7.

PRILOG: Preslika isprave sa spomenom Gruda u Imoti iz 1436. godine
HR-DAZD-18, OT, kutija 67, sv. 2, spisi bilježnika Francesca de Viviana (1436. – 1438.), f. 88v-89r.

*Officiarius pilyparij et
Johann zaddlach
discipulus lort*

Die xxj. m^o d^o d^o Acte teague i can^{na} corp/ pntib nobili
viro s^o dragolimo nicole exani/ Nicolao venturimis cui teagi
et Eustachio petri de zupis h^ois teague t^o vocat et zupate
I^o b^oz Johans zaddlach de ymora/ de villa grude sp^o et lib^o se
locavit ad standu et moray cu Officiu buchouich pilypario
h^ois teague pnti et zupate p^o d^o d^o ventu h^oidijate die
pnti/ p^omittet ei se obligado t^oni p^ostulare et ita d^o d^o d^o
q^ontum sibi i^o l^o et honeste fidei p^ocedo/ Et de reb^o s^o
furtu no p^omittere/ n^o p^omittere volit q^ontum/ Et ut ip^o p^onti
custodie et saluare/ Et hoc q^o d^o d^o d^o Officiu se obligado
p^omittet ip^o Johans ip^o d^o d^o t^o p^o se no p^ollere/ Et cu retine
et b^oz tenere/ et arte p^o pilyparie docere/ N^oq^o no p^onti p^onti
nisi h^oata et honesta/ Et si fuerit exp^o p^onti vult et v^olt
t^o i^o p^onti q^o i^o p^onti/ Et i^o fine t^o p^onti sibi dare cu
capit^o p^onti apta ad arte p^o pilyparie/ et cu de nouo v^olt et

89

et calare sibi q^ontum civitatis teague/ Quo oia et singla
p^onti d^o p^onti h^oidijate attendere ob^onti et i^o nullo q^onti
sub pena lib^o 2. p^o p^onti p^onti/ Soluoda p^o p^onti q^onti
p^onti sibi v^olt/ Qui pena soluta ut no/ extra t^o p^onti
cu p^onti.

Transliteracija:

Ostoe piliparii et Iohannis Radolcich discipuli locatio
Die XXI mensis decembris. Actum Tragurii in cancellaria communis, presenti-
bus nobili

viro ser Dragolino Nicole examinatore, Nicolao Venturinich civi Tragurii
et Eustachio Petri de Ragusio habitatore Tragurii, testibus vocatis et rogatis.
Ibique Iohannes Radolcich de Ymota de villa Grude sponte et libere se
locavit ad standum et morandum cum Ostoia Vuchovich pilipario
habitatore Tragurii presenti et recipienti pro annis sex proxime venturum inco-
haturis die

presenti, promittens ei se obligando secum perseverare et stare dictis sex annis
continuis, sibi in licitis et honestis fideliter serviendo. Et de rebus suis
furtum non comittere nec comittere volenti consentire, et res ipsas pro vicibus
custodire et salvare. Et hoc quia versa vice dictus Ostoia se obligando
promisit ipsum Iohanem infra dictum tempus a se non pellere, sed eum retinere
et bene tractare et artem suam piliparie docere, sibi non imponere servitia
nisi licita et honesta. Et ei facere expensam competentem victus et vestitus,
tam in infirmitate quam in sanitate. Et in fine temporis sibi dare omnia
capita artiorum apta ad artem sua* piliparie et eum de novo vestire et
et** calciare secundum consuetudinem civitatis Tragurii. Que omnia et singula
promiserunt dicte partes hincinde attendere, observari et in nullo contravenire
sub pena libris L parvorum stipulacione promissa solvenda per partem contra-
facientem
parti servare volenti. Qua pena soluta vel non, rata tamen permaneant omnia
supra scripta.

* trebalo bi *suam*

** ponovljen je veznik

Prijevod:

/Ostoja kožar (krznar, kožuhar) i Ivan Radolčić – stupanje u nauk/
Dana 21, mjeseca prosinca.

U Trogiru, u općinskoj kancelariji, u nazočnosti plemenitoga gospodina ser Dra-
golina Nikolina, egzaminatora, Nikole Venturinića građanina Trogira i Eustahi-
ja Petrova iz Dubrovnika, stanovnika Trogira, svjedoka pozvanih i zamoljenih.
Ivan Radolčić iz Imote, iz sela Gruda, svojevrijedno i slobodno izjavljuje da će sta-
novati i raditi kod Ostoje Vukovića kožara, stanovnika Trogira, sljedećih šest
godina, počevši od danas, te mu obećava i obvezuje se da će u tome ustrajati

i s njim boraviti neprekidno tijekom rečenih šest godina, služeći mu vjerno i pošteno. I da ne će ukrasti ništa od njegovih stvari niti pomagati onome tko bi to htio učiniti te da će čuvati njegovu imovinu od oštećenja. Zauzvrat, Ostoja se obvezuje i obećaje da Ivana u tom razdoblju ne će otjerati nego ga zadržati kod sebe i dobro se prema njemu odnositi, te podučavati kožarskome umijeću i ne će mu davati druge zadaće doli onih dopuštenih i poštenih. Isto tako, osigurat će mu o svom trošku hranu i odjeću, kako u bolesti tako i u zdravlju. Na koncu ugovorenog roka dat će mu sav pribor potreban za kožarski zanat, kao i novo odijelo i obuću, prema običajima grada Trogira.

Obje strane se obvezuju da će se svega navedenoga držati, pridržavati i ni na koji način činiti protivno pod prijetnjom plaćanja ugovorene odštete od 50 libri malih denara, koje će strana koja bi postupila protivno ugovoru isplatiti onoj koja će ga se pridržavati. Bila odšteta isplaćena ili ne, sve naprijed navedeno ostaje na snazi.

Izvori i literatura

Izvori:

a) objavljeni

- Aličić, Ahmed S., 1985. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo: Orijentalni institut.
- Aličić, Ahmed S., 2014. *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv. 2., Sarajevo: Dobra knjiga.
1988. *Arheološki leksikon BiH*, tom 3, Sarajevo: Zemaljski muzej BiH.
1911. *Bosna i Hercegovina u brojkama*. Mostar: Hrvatska dionička tiskarna.
- Đaković, Luka, 1979. *Prilozi za demografsku i onomastičku građu Bosne i Hercegovine (I)*, Sarajevo: ANUBiH.
1896. *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895*, s podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu.
- Hafizović, Fazileta, 2016. *Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, Zagreb, Sarajevo: SKD Prosvjeta, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Orijentalni institut u Sarajevu.
1976. *Leksik prezimena SR Hrvatske*, ur. V. Putanec i P. Šimunović, Zagreb: Institut za jezik JAZU, NZMH.
- Mandić, Dominik, 1934. *Acta franciscana Hercegovinae*, vol. II, Mostar: Povijesno društvo za proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca.
- Matasović, Josip, 1927. *Fojnička regesta, Spomenik, knj. 67*, Beograd: SKA.

1880. *Ortschafts, 1880.* – *Ortschafts und Bevölkerungs-statistik von Bosnien und Hercegovina.* (Štastitika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine). Amtliche Ausgabe (Službeno izdanje). Sarajevo: C. i k. vladina tiskarna.
1886. *Ortschafts, 1886.* – *Ortschafts und Bevölkerungs-statistik von Bosnien und der Hercegovina nach dem Volkszählungs-Ergebnisse vom 1. Mai 1885.* (Štastitika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885.). Amtliche Ausgabe (Službeno izdanje). Sarajevo: Zemaljska štamparija.
2018. *Prostorni plan općine Grude za period od 2019. do 2032. godine.* Grude: Služba za prostorno uređenje, imovinsko-pravne, geodetske poslove i katastar.
- Pulaha, Selami, 1974. *Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485,* Tiranë: Akademia e Shkencave e RP. Të Shqipërise, Instituti i Historisë.
1912. *Rezultati popisa 1912.* - *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.* Sastavio Statistički odsjek Zemaljske vlade sa preglednom kartom konfesija. Sarajevo: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu.
- Službeni list NR BiH, god XI, broj 17.
- Spaho, Fehim Dž., Aličić, Ahmed S., 2007. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine,* Sarajevo: Orijentalni institut.

b) neobjavljeni

Arhiv samostana Zaostrog – ASZ,

- *Acta turcarum, Z-62,*
- *Fasc. 8, spis X,*
- *Fasc. 29, spis V,*
- *Fasc. 29, svež. VII,*
- *ŽM 198,*
- *ŽM 208,*
- *Liber arhivialis.*

Arhiv samostana Makarska – ASM

- S-46.

Arhiv župe Gorica – AŽGo,

- GoMK, I.(1836.-1893.),
- GoMV, I. (1836.-1908.),
- GoMU, I. (1839.-1872.).

Arhiv župe Grude –AŽGr

- GrMK, I. (1895.-1910.),
- GrMK, II. (1911.-1924.),
- GrMK, III. (1925.-1936.),
- GrMK, IV. (1936.-1946.),

- GrMV, I. (1895.-1912.),
- GrMV, II. (1913.-1946.),
- GrMU, I. (1895.-1913.),
- SA, I. (1940).

Arhiv župe Posušje – AŽP

- PMV, (1847.-1900).

Arhiv župe Ružići – AŽR,

- RMK, I. (1797.-1839.),
- RMK, II. (1839.-1870.),
- RMK, III. (1870.-1900.),
- RMV, I.(1797.-1839.),
- RMV, II, (1839.-1874.),
- RMV, III. (1874.-1908.),
- RMU, I. (1840.-1892.).

Arhiv samostana Široki Brijeg – ASŠb,

- BLMK-nedogorena.

Arhiv župe Veljaci – AŽV,

- VMK, I. (1786.-1809.),
- VMK, II. (1809.-1847.),
- VMV, I. (1809.-1847.).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi – BOA,

- TD 174 (416).

Državni arhiv Zadar – HR-DAZD,

- 5- Mletački katastar, knj. 27, Libro catastico della iurisdictione do Cicluch del sartar Matia Bebiz.
- 1-Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju, Daniel Dolfin III. (1692.-1696.),
- 18-OT, kutija 67, sv. 2, spisi bilježnika Francesca de Viviana (1436.-1438.),
- 378-Inv. br. 594,MKU župe Makarska (1709.-1829.),

Hrvatski državni arhiv Zagreb – HR-HDA-883,

- Inv. br. 1961, MK Podgore (1637.-1689.),
- Inv. Br. MK/144, MK Vranjica (1653.-1695.).

Nadbiskupijski arhiv u Splitu – NAS

- M 67.

Popis parcela prema katastarskom operatu iz 1974. Grad Ljubuški, Služba za imovinsko pravne poslove.

Literatura

- Alduk, Ivan, 2017. Uvod, u: *Znanstveni skup povodom 300-te godišnjice oslobođenja Imotskog od osmanske vlasti*, knjiga sažetaka, Imotski: Konzervatorski odjel, Pučko otvoreno učilište, Franjevački samostan.
- Ančić, Mladen, 2001. *Humsko kneštvo, Na rubu Zapada*, Zagreb: Dom i svijet, Hrvatski institut za povijest.
- Antunović, Mirko, 1997. *Hrvatski puk Bugojna I*, Baška Voda: Vlastita naklada.
- Babić, Ivan, 2008. *Studenački rječnik*, Studenci: Župni ured.
- Babić, Dragutin; Selimović, Šenol. 2018. Zadarski Arbanasi: Sjećanje, etnički i nacionalni identitet, *Analiza HPD, vol. 15, no. 1.*, Zagreb: HPD, 2018, 179-198.
- Bakula, Petar, 1970. *Hercegovina prije sto godina*, Mostar: Hercegovački franjevci.
- Bakula, Petar, 2014. *Mučeništvo u franjevačkoj opservantskoj misiji u Hercegovini*, Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM i Franjevačka knjižnica, 2014.
- Benyovsky Latin, Irena, 2019. Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika krajem 13. stoljeća, u: *8. istarski povijesni bijenale Artisan et mercatores...: O obrtnicima i trgovcima na jadranskom prostoru, svezak 8* (ur. Marija Mogorović Crljenko, Elena Uljančić), Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Državni arhiv Pazin, 52-80.
- Bertoša, Miroslav, 2002. *Izazovi povijesnog zanata*, Zagreb: Antibarbarus.
- Bezljaj, France, 1976. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana: SIANU.
- Birin, Ante, 2016, Šibenski bilježnici: *Bonmatej iz Verone 1449.-1451*, Zagreb: HIP.
- Blažević, Zrinka, 2023. Suspenzija nevjerice – historijska znanost pred izazovima metamodernizma, *Kultura, 180/2023*, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 9-25.
- Bogović, Mile; Jurišić, Hrvatina Gabrijel, 2005. *Hrvatski mučenici za vjeru i dom*, Split, Gospić: Verbum, Glavni odbor za izgradnju Crkve hrvatskih mučenika.
- Bogut, Vlado, 2020. Povijest plemena Milošević u Grudama u Hercegovini, u: *Franjo Miloš, Uvijek iz početka*, Sarajevo: Bosanska riječ, 286-293.
- Bogut, Vlado; Leko, Ljubo, 2014. *Grudskižrtvoslov*, Grude: Općina Grude.
- Bošković, Vančo. Turski dokumenti o odnosu katoličke i pravoslavne crkve u Bosni, Hercegovini, i Dalmaciji (XV-XVII vek), *Spomenik CXXXI*, Beograd: SANU.
- Buzov, Snježana, 2011. Petrova gora, vlaška nahija, *Titius, god. 4, br. 4*, Split: Filozofski fakultet, 313-361.
- Cepelić, Milko, 1978. Povijest sela Vuke, u: *Zbornik Muzeja Đakovštine, vol. 1, br. 1*, Đakovo: Muzej Đakovštine, 215-274.
- Dedijer, Jevto, 1909. *Hercegovina*, Naselja srpskih zemalja, knj. VI., Beograd: SKA.
- Dragičević, Marko, 1995. Predpovijest župe Grude, u: *Zbornik župe Grude*, Grude: Župni ured, 9-15.

- Dragičević, Marko Mlađi, 1995. *Stoljetnica grudske župe (1895.-1995.)*, *Kršni zavičaj, broj 28*. Humac: Franjevački samostan, 61-68.
- Džaja, Srećko M., 1999. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Mostar: Ziral.
- Gluhak, Alemko, 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb: August Cesarec.
- Grbavac, Branka, 2010. *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Grbavac, Jozo, 2017. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*, Zagreb: Školska knjiga.
- Grubišić, Ivan, 2008. Vjenčanja u Vranjicu od 1665. do 1676. godine, *Tusculum, vol. 1, no. 1*, Solin: JUK Zvonimir, 125-158.
- Grubišić, Ivan, 2018. Solinski Katići Mornari, *Tusculum, vol. 11, no. 1*, Solin: JUK Zvonimir, 123-155.
- Grubišić, Ivan. 2019. Harambaša Galiot i doseljenici u Klis, Mravince i Vranjic, *Tusculum, vol. 12, no. 1*, Solin: JUK Zvonimir, 85-99.
- Hoermann, Kosta, 1976. *Narodne pjesme muslimana u BiH*, Sarajevo: Svjetlost.
- Hrkać, Serafin, 2007. Povijest obitelji iz XVIII. stoljeća, *Susreti, broj 1*, Grude: Matica hrvatska, 62-78.
- Isailović, Neven; Jakovljević, Aleksandar, 2019. *Petrovo polje u vrelima osmanskog razdoblja (1528. – 1604.)*, Šibenik: Državni arhiv, JU Nacionalni park Krka.
- Ivić, Anto, 2017. *Matične knjige župe Ivanjska 1729.-1779.* Banja Luka, Sarajevo: Banjolučka biskupija, Svjetlo riječi.
- Ivić, Anto, 2017a. *Matične knjige župe Banja Luka 1753.-1814.* Banja Luka: Banjolučka biskupija.
- Jačov, Marko, 1992. *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645.-1669.)*, vol. II., Città del Vaticano: Biblioteca apostolica Vaticana.
- Jerković, Mijat, 2006. *Hrvati plehanskoga kraja sredinom XVIII. stoljeća (1742.-1771.)*, Sarajevo, Plehan: Svjetlo riječi, Slovoznak.
- Jerković, Mijat, 2011. *Hrvati plehanskoga kraja koncem XVIII. i početkom XIX. stoljeća*, Sarajevo, Plehan: Svjetlo riječi, Slovoznak.
- Jukić, Ivan Frano, 1973. *Sabrana djela*, knj. I, Sarajevo: Svjetlost.
- Jukić, Milo, 2015. *Katolički rodovi župa Kreševo, Banbrdo (Lepenica), Kiseljak i Deževice 1742.-1992*, prvi dio, Kreševo: Klepsidra.
- Jukić, Milo, 2015a. *Katolički rodovi župa Kreševo, Banbrdo (Lepenica), Kiseljak i Deževice 1742.-1992.*, drugi dio, Kreševo: Klepsidra.
- Jolić, Robert; Jukić, Marko, 2008. *Župa Roško Polje*, Roško Polje, Tomislavgrad: Župni ured Roško Polje, Naša ognjišta.
- Kamber, Dragutin, 1932. Stanje župa i duša apostolskog vikarijata u Bosni srebreničko-otomanskoj prema popisu izvršenom 1813, *Franjevački vijesnik, 3/1932*, Visoko: Franjevačka gimnazija.

- Kapetanić, Niko; Vekarić, Nenad, 1999. *Stanovništvo Konavala*, sv. 2., Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU.
- Klarić, Tea, 2020. *Obrtnički naučnici u Trogiru od druge polovine 13. stoljeća do druge polovine 14. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Knezović, Pavao, 2010. Župa Rama u apostolskim izvješćima (1), u: *Zbornik: Rama - nekoć i danas*, Prozor-Rama: Matica hrvatska, 2010., 37-62.
- Koncul, Antun, 2016. *Stanovništvo župe Gradac 1708.-1918. godine*, doktorski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Sveučilišni interdisciplinarni studij Povijesti stanovništva.
- Kubat, Izet; Čampara-Hako, Salko, 2015. *Genocid nad muslimanima u Istočnoj Hercegovini*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Geoprojekat Tuzla.
- Kurtović, Esad, 2019. Prilog povijesti dubrovačkog antuninskog roda Kladorubović, *Povijesni prilozi, broj 57*, Zagreb: HIP, 7-29.
- Kurtović, Esad, 2020. *Ispisi građe za historiju srednjovjekovne Bosne*, Lamenta de foris, svezak IV, Sarajevo: Vlastita naklada.
- Laslett, Peter, 1965. *The World we have lost*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Lončar, Vlado, 2020. *Rječnik moga djetinjstva iliti Rječnik idioma moga zavičaja*, Zagreb: Hum naklada.
- Lučić, Josip, 2021. *Imotski kraj u osmanskim izvorima*, diplomski rad, Split, Filozofski fakultet.
- Ljubić, Šime, 1882. *Skadarski zemljišnik od god. 1416*, *Starine, XIV.*, Zagreb: JAZU, 30-57.
- Mandić, Nikola, 2001. *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Brotnju*, Brotnjo (Čitluk): Općina Brotnjo.
- Mandić, Nikola, 2002. *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Širokome Brijegu i okolici*, Mostar, Široki Brijeg: Vlastita naklada.
- Mandić, Nikola, 2005. *Podrijetlo hrvatskih rodova sjeverne okolice Mostara*, Mostar: Vlastita naklada.
- Manenica, Lovro, 1996. *Borovci, prošlost i sadašnjost*, Metković: Mirko, Veseljko i Pero sinovi Luke Ereša, Matica hrvatska.
- Marinović, Ante, 1985. Postanak i prvi spisi kancelarija srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, posebno Dubrovnika i Kotora u 13. i 14. stoljeću, *Anali, broj 22.-23*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 7-24.
- Marinović, Ivo; Šutić, Baldo; Viskić, Milorad, 2005. *Baćina*, Ploče: Udruga Paganja.
- Matasović, Ranko; Pronk, Tijmen; Ivšić, Dubravka; Brozović Rončević, Dunja, 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 1. svezak, A – Nj. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Matković, Petar, 2016. *Stanovništvo Zagvozda*, Split: Vlastita naklada.

- Mulić, Jusuf, 2004. *Hercegovina*, knj. 2.1., Mostar: Muzej Hercegovine.
- Mulić, Jusuf, 2007. *Hercegovina*, knj. 2.2., Mostar: Muzej Hercegovine.
- Nikić, Andrija, 1979. Osnivanje Apostolskoga vikarijata u Hercegovini, *Croatica Christiana periodica*, vol. 3, no. 3, Zagreb: KBF, 21-50.
- Nikić, Andrija, 1994. *Dnevnik makarskog biskupa Stjepana Blaškovića iz 1735.*, Mostar: Zavičajna knjižnica i Franjevački arhiv.
- Nikić, Andrija, 2007. Značajnije statistike ružičke župe, *Susreti*, broj 1, Grude: Matica hrvatska, 79-101.
- Nikić, Andrija, 2011. Kratka povijest Gruda i kretanje stanovništva, *Susreti*, broj 5, Grude: Matica hrvatska, 41-123.
- Nosić, Milan, 1998. *Prezimana zapadne Hercegovine*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.
- Nosić, Milan; Vidinić, Magdalena, 1999. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 1.*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.
- Nosić, Milan; Vidinić, Magdalena, 2000. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 2.*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.
- Novosel, Filip, 2021. Služba javnog bilježništva u Dalmaciji za vrijeme mletačke uprave – primjer javnih bilježnika Zadra iz sredine 17. stoljeća, *Radovi*, no. 63, Zadar: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 171-202.
- Oraić Rabušić, Ivana; Vidović, Domagoj, 2012. Prezimana i toponimija Dubrave na poluotoku Pelješcu, *Rasprave*, broj 47/1, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 127-148.
- Pandžić, Bazilije, 1975. Donat Jelić i hercegovački robovi u Italiji, *Kršni zavičaj*, broj 8, Drinovci: Župni ured, 27-29.
- Pavičić, Stjepan, 1953. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb: JAZU.
- Pavičić, Vlado, 1998. Hardomiljski rodovi, u: *Hardomilje – prošlost, ljudi i običaji*, Hardomilje: [s. n.], 1998, 225-341.
- Pavičić, Vlado, 2011. Rodovi Stubice i Studenaca, u: *Župa Studenci u Hercegovini*, Mostar: Crkva na kamenu, 108-190.
- Pavičić, Vlado, 2021. *Povijesno-demografski i ekohistorijski procesi na periferiji Osman-skoga carstva do sredine 19. stoljeća na primjeru Ljubuškog*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Petričušić, Ružica, 1998. Stećci, u: *Ljetopis posuški*, ur. R. Jolić i ostali, Posušje: Matica hrvatska, 75-85.
- Randić-Barlek, Mirjana, 2022. Uloga divljeg zelja u prehrani žitelja otoka Zlarina, u: *Tustopizde u izobilju – kurcoglava ni za lijek, samoniklo jestivo bilje otoka Zlarina*. Zagreb: Agronomski fakultet, 116-124.
- Rimac, Marko, 2022. *Making Acquisto nuovissimo: a contribution to Croatian border studies on early modern Imotski (1714. – 1718.)*, Imotski: Matica hrvatska.

- Rimac, Marko, 2022a. *Bitka za Imotski 1717*, Split: Filozofski fakultet.
- Sadiković, Halid, 2013. *Iz prošlosti Ljubuškog*. Sarajevo: Vlastita naklada.
- Petar Skok, Petar, 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I, Zagreb: JAZU.
- Smajić, Ramiza, 2019. *Migracijski tokovi, društveno-političke prilike u Bosanskom ejaletu (1683.-1718.)*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Soldo, Josip Ante, 1993. *Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća*, Split: Književni krug.
- Stjepović, Stijepo, 2018. *Forenses et habitatores Arbi: Identitet stranaca i doseljenika u srednjovjekovlju, Europa orientalis, no. XXXVII*, Roma: Sapienza university, 273-287.
- Stojković, Marijan, 1933. *Podgora u XVII. stoljeću, ZbZnŽO, knj. XXIX, sv. 1*, Zagreb: JAZU, 95-145.
- Šarić, Marko, 2008. *Bunjevci u ranome novom vijeku: postanak i razvoj jedne predmoderne etnije*, u: *Živjeti na Krivom Putu. Etnološko-povijesna monografija o primorskim Bunjevcima, sv. I.* (Černelić, Milana; Rajković, Marijeta; Rubić, Tihana, ur.), Zagreb: FF Press, 15-43.
- Šarić, Marko, 2023. *Lovinački kraj na razmeđu epoha u XVI. stoljeću: nahija Cvituša prema osmanskom popisu iz 1585, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 55, no. 2*, Zagreb: Filozofski fakultet, 135-180.
- Šimić, Marinka, 2021. *Leksički arhaizmi u nekim zapadno štokavskim govorima, Hercegovina, no. 7*, Mostar: Filozofski fakultet, 326-360.
- Šimić, Marinka; Dugandžić, Ivan, 2022. *Mistopisi na jugozapadu Širokoga Brijega, Široki Brijeg: Hrvatsko društvo čuvara baštine*.
- Šimundić, Mate, 1988. *Rječnik osobnih imena*, Zagreb: NZMH.
- Šimunović, Petar, 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- Škaljić, Abdulah, 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Škegro, Ante, 2012. *Libri copulatorum parochiarum Scopiensium (1753-1883)*, Fojnica, Zagreb: Samostan Duha Svetoga, HIP.
- Škegro, Ante, 2021. *U srcu rajskoga kraja. Župa Skopaljska Gračanica*, Bugojno: Župa Srca Marijina Skopaljska Gračanica.
- Škegro, Ante, 2017. *Martyrologium Parochiae Biela, Bosna franciscana, god. XXV, broj 47*, Sarajevo: Franjevačka teologija, 215-251.
- Šmilauer, Vladimír, 1970. *Příručka slovanské toponomastiky*, Praha: Academia.
- Šundrica, Zdravko, 1959. *Popis stanovništva Dubrovačke Republike iz 1673/74. g., Arhivski vjesnik, vol. 2, no. 1.*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 419-456.
- Šunjić, Marko, 1993. *Postupni uspon bosansko-venecijanskih ekonomskih odnosa u XV. stoljeću, Radovi, broj 1*, Sarajevo: HDZU, 9-41.

- Vego, Marko, 1964. *Bekija kroz vijekove*, Sarajevo: Narodni univerziteti Grude i Posušje.
- Vekarić, Nenad, 1989. *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU.
- Vidović, Domagoj, 2008. Prezimena sela Vid u Neretvanskoj krajini, *FOC*, broj 17, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 139-168.
- Vidović, Domagoj, 2010. Pregled toponimije jugozapadnoga dijela Popova, *FOC*, no. 19, Zagreb: HAZU, 284-340.
- Vidović, Domagoj, 2011. Toponimija sela Zavala, Golubinac, Belenići i Kijev Do u Popovu, *FOC*, broj 20, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 207-248.
- Vidović, Domagoj, 2013. Ojkonimija Neretvanske krajine, *Croatica et Slavica Iadertina*, broj IX/1, Zadar: Sveučilište u Zadru, 3-30.
- Vidović, Domagoj, 2014. *Metkovski prezimenski mozaik*, Metković: Gradsko kulturno središte.
- Vidović, Domagoj, 2014a. *Zažapska onomastika*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vidović, Domagoj, 2014b. Pogled u toponimiju župe Čerin, u monografiji: *Župa Čerin, 150. obljetnica osnutka župe (1864.-2014.)* (prir. Dario Dodig i Dijana Korac), Tomislavgrad, Čerin: Naša ognjišta, Župni ured Čerin, 57.-61.
- Vidović, Domagoj. 2015. Mjestopis i toponimija Prhinja u Popovu, *Stolačko kulturno proljeće*, broj 13, Stolac: Matica hrvatska, 101-109.
- Vidović, Domagoj, 2017. Toponimija Makarskoga primorja, u zborniku: *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, Tomasović, Marinko (ur.), Makarska: Gradski muzej, 549-609.
- Vidović, Domagoj, 2017a. Toponimija sela Trebinja u Popovu, *FOC*, broj 26, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 103-137.
- Prišlin, Antonija; Vidović, Domagoj, 2021. Pogled u toponimiju općine Janjina, *Croatica et Slavica Iadertina*, broj XVII/1, Zadar: Sveučilište u Zadru, 235-277.
- Vidović, Domagoj, Vidović, Dragan, 2016. Pogled u toponimiju Zijemlja, *Bjelopoljska zora*, broj 11-12, Bijelo Polje: HKD Napredak, 11-14.
- Vidović, Mirko, 2000. *Don Radovan Jerković: život i djelo*, Metković: Matica hrvatska.
- Vrčić, Vjeko, 1996. *Plemena Imotske krajine*, Imotski: Franjevački samostan.
- Vučić, Edita, 2018. *Kasnosrednjovjekovne nekropole stećaka zapadne Hercegovine*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Wertheimer-Baletić, Alica, 1999. *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb: Mate.
- Zirdum, Andrija, 1987. Prezimena katoličkog življa plehanskog kraja od 1760. do 1810. god., u: *Monografija Plehan*, Plehan: Slovoznak, 80-119.
- Zirdum, Andrija, 2003. Dio katolika usorske doline 1708.-1723, *Bosna franciscana*, god. XI, broj 18, Sarajevo: Franjevačka teologija, 201-235.

Zjačić, Mirko, 1956. Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 3, Rijeka, Pazin: Državni arhiv, 5-343.

Summary

Grude in Imota: People, Lineages, and Demographic Movements

Grude is a settlement and the administrative centre of the municipality bearing the same name in western Herzegovina. The discovery of the name of the earliest known inhabitant of Grude – as well as the settlement itself in the late Middle Ages – served as the impetus for this paper. This finding also provided a starting point for a broader analysis of the history of Grude's population and its demographic movements. Historical-demographic research was primarily conducted through the study of local lineages and surnames, as well as their migrations and population trends over a two-and-a-half-century period, based on church and state censuses. Our research shows that the largest segment of the Grude population consists of indigenous families, with a significant portion made up of settlers who arrived by the end of the 18th century, primarily from the neighbouring village of Ružići. A smaller portion includes settlers from the surrounding Herzegovinian region who arrived by the end of the 19th century. These migrations into Grude were largely facilitated by the emigration of the original Grude population, most of whom moved to the region along the Sava River in Bosnia, and beyond, from the first half of the 18th century. As indigenous lineages expanded, they adopted new surnames – likely derived from earlier nicknames – to aid in identification within this rural context. In summarizing demographic trends over the course of three centuries, it is evident that the defining feature is steady population growth, despite significant migratory outflows and various hardships endured by the local population. These challenges ranged from ecological and health-related issues to those rooted in social subjugation.

Keywords: Grude; Imota; Bekija; Hum; Herzegovina; Trogir; migrations; lineages; surnames; historical demography.